

שער שני

ירושלים

## הבריטים מעבירים את בעיית ארץ-ישראל לאו"ם

עם סיום מלחמת-העולם השנייה הגבירו האצ"ל ולח"י את מלחמתם נגד השלטון הבריטי בארץ. עקב הרחבת פעולות המחתרת, נאלצה הממשלה הבריטית להגדיל את מספר החיילים ששירתו בארץ-ישראל, כדי שיוכלו לשמור ביתר יעילות על מתקני הממשלה והצבא. הגיעו הדברים לידי כך, שכעבור זמן לא רב הגיע מספר החיילים והשוטרים הבריטים בארץ-ישראל לכ-100,000. החזקת מספר כה גדול של מגויסים היוותה מעמסה גדולה מאוד על ממשלת בריטניה, הן מבחינה כלכלית והן מבחינה ציבורית. במאבק נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל, גרמו הקורבנות בנפש לתגובות קשות ביותר בבריטניה עצמה. בכל פעם שנהרגו בארץ חיילים או שוטרים בריטיים, זכה הדבר לפרסום רב בעיתונות הבריטית ובעקבות זאת הועלו שאילתות בפרלמנט הבריטי. ככל שהתגברה מלחמת המחתרת בארץ וגדל מספר הקורבנות הבריטיים, כן גבר לחצה של דעת-הקהל בבריטניה על הממשלה לעזוב את ארץ-ישראל. הגדילו לעשות אימהותיהם של החיילים אשר שירתו בארץ; הן הפגוזו את שר-המושב ואת שר-החוץ במכתבים, בדרישה להחזיר את הבנים הביתה. מכתבים אלה מצאו את דרכם גם לפרלמנט, שם השתמשו בהם צירי הבית כבסיס לשאילתות שהביכו לא מעט את הממשלה. יש לזכור, כי חיילים אלו סיימו זה לא מכבר את שירותם בגיהנום של המלחמה באירופה, ובמקום לחזור הביתה נשלחו לפלשתינה, שנחשבה בעיניהם לארץ גזרה. נוסף למלחמת המחתרת העברית בשלטון המנדט בארץ-ישראל, היה על הממשלה הבריטית להתמודד גם עם בעיות כלכליות קשות ביותר. מלחמת-העולם השנייה פגעה קשות בתשתית הכלכלית של המדינה ולממשלה לא היו האמצעים לשקם את ההריסות. החיילים, שניצחו בקרב, חזרו הביתה לחיי צנע ואבטלה. היה קיצוב במזון ובלבוש, ולא היה מספיק דלק כדי לספק את מלוא צריכת החשמל והתחבורה. ואם לא די בכל אלה, עבר על בריטניה בסוף שנת 1946 ותחילת 1947 חורף נוראי שכמוהו לא ראו הבריטים שנים רבות. הקור והשלג שיתקו לחלוטין את החיים הסדירים בערים ובכפרים. לא היה פחם לחימום הבתים ולאספקת חשמל; בתי-חרושת נסגרו בזה אחר זה ושירותי הרכבות קוצצו באופן דרסטי. הופסק ייצור הבירה וקוצצה אספקת הסיגריות. הגיע המצב לידי כך, שהמדינה בעלת מחצבי הפחם הגדולים, נאלצה לשלם במטבע חוץ, שהיה בצמצום, כדי לייבא פחם מארצות-הברית. המצב בבריטניה היה ללא נשוא, והתלות בארצות-הברית הלכה וגברה. צ'רצ'יל, שהיה באותה תקופה מנהיג האופוזיציה, הכריז בנאומו בפרלמנט, כי בריטניה שלאחר המלחמה חלשה מכדי לשאת בנטל הרב שנגרם

בעקבות מלחמת המחתרת בארץ. צ'רצ'יל טען כי האינטרסים של בריטניה בארץ-ישראל אינם כה חשובים כדי שיצדיקו החזקת 100,000 חיילים ושוטרים, העולים לאוצר הבריטי הריק הון עתק. הוא תבע מן הממשלה לצאת את ארץ-ישראל ללא דיחוי.

ב-19 בפברואר 1947, הכריז בוויין, שר החוץ של בריטניה, כי הוא עומד למסור את בעיית ארץ-ישראל לארגון האומות המאוחדות. כשבוע לאחר הכרזתו של בוויין, הודיע קריץ' ג'ונס, שר המושבות, כי:

אין אנו הולכים אל האומות המאוחדות כדי למסור את המנדט על ארץ-ישראל. אנו הולכים אל האומות המאוחדות כדי לבקש עצה איך אפשר להגשים את המנדט. אם אי אפשר להגשימו במתכונתו הנוכחית, שואלים אנו איך אפשר לתקנו.

באמצע חודש מאי, החליטה עצרת האו"ם למנות "ועדה מיוחדת לארץ-ישראל" (UNSCOP), כדי לחקור את כל הכרוך בבעיית ארץ-ישראל ולהציע הצעות לפתרונה. הישיבה הראשונה של אונסקו"פ התקיימה בארץ ב-16 ביוני 1947, ביום בו ניתן גזר-דין המוות במשפטם של אבשלום חביב, מאיר נקר ויעקב וייס, שנתפסו בפריצת כלא עכו. זו הייתה קבלת הפנים שערכה ממשלת המנדט הבריטית לוועדה שנתמנתה על-ידי ארגון האומות המאוחדות. לאחר מתן פסק-הדין, הצטרפו חברי הוועדה אל מנהיגים ואישים רבים, בארץ ובעולם כולו, בפנייה אל שלטונות המנדט לחון את הנידונים למוות. אולם ללא הועיל; הבריטים היו נחושים בדעתם להמשיך במדיניות "היד הקשה" ולדכא את הלוחמים העבריים בכוח הזרוע.

מספר ימים לאחר אישור גזר-דין המוות על-ידי המפקד הראשי של הצבא הבריטי, תפסה יחידה של האצ"ל בנתניה שני סרג'נטים בריטיים שנלקחו בני-ערובה. אולם הבריטים התעלמו מאזהרות האצ"ל; ב-29 ביולי הוציאו לפועל את גזר-דין המוות ושלושת הנידונים הועלו לגרדום בבית-הכלא בעכו.

הבריטים לא הותירו בפני האצ"ל כל בררה ולמחרת היום, ב-30 ביולי, נמצאו שני הסרג'נטים תלויים בחורשה ליד נתניה.

אירוע נוסף שהסעיר את העולם כולו בתקופה שבה ישבה ועדת אונסקו"פ על המדוכה, הייתה פרשת האנייה "יציאת אירופה" ("אקסודוס"). ביולי 1947, יצאה האנייה מחופי צרפת ועל סיפונה 4,500 יהודים משארית הפליטה. עם התקרב האנייה לחופי הארץ, פתחו עליה הבריטים באש ואילצו להיכנס לנמל חיפה. בנמל, הועברו 4,500 המעפילים בכוח הזרוע אל שלוש אניות גירוש בריטיות, אולם בניגוד לפעמים קודמות, בהן הועברו המעפילים למחנות מעצר בקפריסין, החליטה ממשלת בריטניה להחזיר את

מעפילי "אקסודוס" לאירופה. המסע לאירופה זכה לפרסום בין-לאומי רב והעלה את בעיית הפליטים היהודיים באירופה בכל חריפותה. מלחמת המחתרת בשלטון הבריטי בארץ ומצב הפליטים היהודיים באירופה השפיעו השפעה רבה על ועדת אונסקו"פ, אשר לאחר ששמעה העדויות של כל הנוגעים בדבר, החליטה להמליץ בפני עצרת האו"ם על סיום המנדט הבריטי וחלוקתה על ארץ-ישראל לשתי מדינות ריבוניות: יהודית וערבית, בעוד אזור ירושלים יהיה נתון למשטר בין-לאומי.

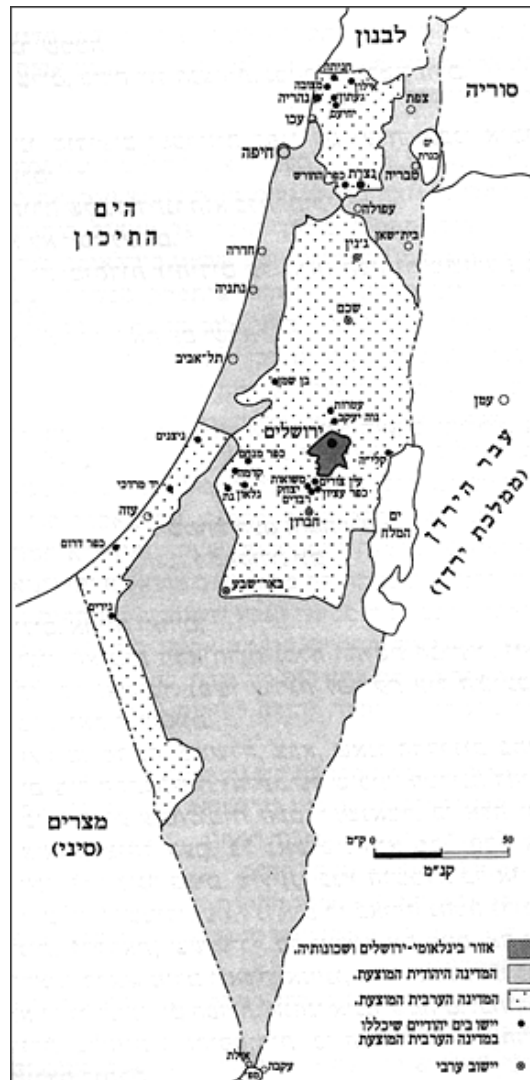
בתקופה בה התקיימו הדיונים באו"ם שהיתי בירושלים, ומשוחרר מעול פרנסה ולימודים, הקדשתי את כל זמני לעבודת המחתרת. עקב מחסור במפקדים, הוטלה עלי האחריות על שתי "גונדות" וכן פיקוד ישיר על יחידת בנות. הפגישה הראשונה שלי עם הבנות, התקיימה באחת השבתות, בשעות הבוקר, בחורשה אשר מאחורי מחנה "שנלר". החורשה הייתה ריקה מאדם, ו"תחיה" (עדינה חי), המפקדת היוצאת, סידרה את הבנות בשורה והעבירה אלי את הפיקוד. הפרידה מן המפקדת האהובה לא הייתה קלה, אולם לא היה זמן לטקסיות יתירה. הפגישה הייתה קצרה, כי חששתי מ"עינא בישא" של אורח בלתי רצוי, וקבעתי שהפגישות הבאות תיערכנה בחסות החשיכה. היה צורך להרבות בשיחות, כדי להסביר את עמדת הארגון למתרחש באו"ם ובמיוחד לתוכנית החלוקה שהוצעה על-ידי ועדת החקירה. אומנם האצ"ל התנגד לחלוקתה של ארץ-ישראל, ואף הביע זאת בהזדמנויות שונות, אולם בדיונים הפנימיים הובהר מעל לכל ספק, כי כאשר תוקם המדינה העברית, אפילו בחלק מארץ-ישראל, יתפרק האצ"ל ממשקו ולוחמיו יצטרפו לצבא העברי שיקום. באשר לירושלים, שאמורה הייתה להיות אזור נאמנות בין-לאומי בחסות האו"ם, הארגון ימשיך את מלחמתו עד אשר העיר תהיה חלק בלתי נפרד מן המדינה היהודית.

באחד הערבים, כינסתי את יחידת הבנות בשדה הריק ליד שכונת סנהדריה, וקיימנו שיחה על המצב. היה זה ליל ירח בהיר, וריח הסתיו עלה מן האדמה. בעוד אנו משיחים באווירה פסטורלית, הופיע לפתע בקצה השדה משורין בריטי נושא זרקור חזק בצריח. הוריתי לבנות להשתטח על הארץ, כדי שלא להיתפס בקרני הזרקור שסובב במרחבי השדה. והנה ללא התראה מוקדמת, קמה לה "נורית" (רחל ברנדווין) ופתחה בצעידה לעומק השדה. כעסתי על שהפרה את ההוראה לשכב על הארץ, וחששתי שהבריטים יגלוה ובעקבותיה – אל כל הקבוצה, ובמקרה שניתפס, יהיה לי קשה מאוד להסביר לבריטים את מעשי בשדה יחד עם עשר בנות. למזלנו הרב, לא שמו הבריטים לבם למתרחש, וכעבור דקות מספר עזבו את המקום. השתררה דממה, ונורית חזרה אל הקבוצה. היא התנצלה, והסבירה לי כי לא שלטה במעשיה, מאחר שלא הצליחה להשתחרר מן ההלם שתקף אותה בהיודע לה שחברתה הטובה "סמדר" (אסתר בנזימן) נלקחה באותו

בוקר מבית-הספר על-ידי המשטרה והושמה במעצר. קיצרתי את הפגישה, וליוויתי את נורית לביתה כדי להרגיעה. נורית בלטה מכל חברותיה; היא הייתה תמירה, חטובה, נאה ואינטליגנטית. היו בה שובבות-נעורים והרבה חן. נורית הייתה מסורה מאוד לעבודה בארגון, וכל אשר הטלתי עליה, ביצעה בדיוקנות וביעילות. מאחר ששלטה היטב בשפה האנגלית, הוטל עליה, בין יתר תפקידיה, לעמוד בקשר עם עיתונאים זרים. תפקידה היה להעביר אליהם חומר כתוב ולקבל מהם את בקשותיהם ומשאלותיהם. מאחר והייתה צעירה מאוד, בת 16 בסך-הכול, היא נהגה ללבוש גרבי משי (גרבי ניילון לא היו אז בנמצא) וכן מרחה את שפתייה, כדי שתראה מבוגרת מכפי גילה. באותם ימים ניהלנו פעילות ענפה בקרב העיתונאים הזרים, ונורית הרבתה לבקר אצלם.

באחד הימים, מסרתי לנורית חומר עבור העיתונאי הפנר, שייצג את אחד העיתונים האמריקאים ולהפתעתי ביקשה שאלוה אליה. הבקשה הייתה מוזרה ביני, מאחר שנמנעתי מלהיחשף בפני העיתונאים. אולם היא חזרה וביקשה, מבלי לנמק. עמדתי בסירובי, עד שלבסוף לא התאפקה וסיפרה לי כי בפגישתה הקודמת עם אותו הפנר, הוא נתן לה לטעום משקה חריף ולאחר-מכן ניסה "להתעסק" איתה. היא כמובן ברחה על נפשה, ולא סיפרה זאת לאיש. הצטרפתי לפגישה עם הפנר, שהתקיימה בדירתו אשר בשכונת רחביה. הפנר היה עיתונאי אינטליגנטי, בעל תפיסה מהירה והתמצא יפה בסכסוך הארץ-ישראלי. ניהלנו שיחה ארוכה, בה הסברתי לו את עמדת הארגון, כאשר אני נעזר באנגלית הטובה של נורית. עוד בתחילת הפגישה הבהרתי להפנר, כי לפני שישלח את החומר לפרסום, יהיה עליו להעבירו אלינו לשם קבלת אישור. ואומנם כך היה; הפנר כתב מאמר ארוך ויסודי על עמדת הארגון, אלא שלמרבה אכזבתו, פרסומו לא אושר.

ב-29 בנובמבר 1947 התכנסה העצרת הכללית של ארגון האומות המאוחדות, להצביע על תוכנית החלוקה כפי שהוכנה על-ידי ועדת-משנה שנתמנתה לצורך זה. היה צורך ברוב של שני שלישים כדי לאשר את ההצעה. ההצבעה הייתה דרמטית וריתקה מיליונים רבים ברחבי העולם אל מקלטי-הרדיו, ובסיומה נתקבלה הצעת החלוקה ברוב של 33 קולות נגד 13 שוללים ו-10 נמנעים. ההחלטה יצרה יצור מוזר; מדינה יהודית המורכבת משלושה חלקים (הגליל המזרחי, שפלת החוף עד אשדוד, והנגב) הקשורים ביניהם בקשר רופף, ומדינה ערבית המורכבת אף היא משלושה חלקים (הגליל המערבי, יהודה ושומרון וחבל עזה, שהיה קשור אל חלק מן הנגב) אשר אף הם קשורים ביניהם בקשר רופף (ראה תרשים). המדינה היהודית חסרה את העיר יפו (שהייתה אמורה להיות חלק מן המדינה הערבית) וכן את ירושלים, אשר לפי ההחלטה, הייתה אמורה להיות נתונה במשטר בין-לאומי בחסות האו"ם.



תוכנית החלוקה של האו"ם (29.11.1947)

האוכלוסייה היהודית במדינה העברית המוצעת מנתה פחות מ-500,000 נפש וכללה מיעוט של כ-416,000 ערבים. בין שלושת אזורי השלטון בארץ-ישראל (היהודי, הערבי והבין-לאומי), היה אמור לקום איחוד כלכלי ובפועל אמורה הייתה המדינה היהודית לתמוך במדינה הערבית. באזור שהוקצה למדינה הערבית היה מספר ניכר של יישובים יהודיים, כמו עטרות ונווה-יעקב מצפון לירושלים, גוש-עציון מדרום לעיר, קליה ובית-הערבה במזרח והר-טוב ממערב לירושלים; ניצנים, יד-מרדכי, כפר-דרום ונירים בדרום הארץ; וכן נהריה, יחיעם וחניתה בגליל המערבי.

ההצבעה בעצרת האו"ם התקיימה במוצאי שבת בחצות לילה לפי שעון ישראל. באותה שבת ערכתי ביקור אצל הורי ברמת-גן ועם שידור תוצאות ההצבעה, ניקרו במוחי שתי בעיות: האחת – שתפרוץ מלחמה, והשנייה – שאנו עדיין לא מוכנים לה. בעוד עניין המלחמה לא היה נתון לשליטתנו, הרי ההכנות למלחמה זו היו נתונות בידינו. עלי הוטלה המשימה לאמן את הבחורים ולהכין קאדר של מפקדים שיוכל לקלוט את המתנדבים החדשים שיבואו בהמוניהם. עול כבד רבץ על כתפי הצעירות, ועל-כן לא יצאתי לרחובות לחוג ולשמוח יחד עם שאר בית-ישראל. נפרדתי מהורי, שעיניהם הביעו דאגה וחרדה, ומיהרתי לחזור לירושלים כדי להתייצב לעבודה, כי הזמן היה קצר ורבה הייתה המלאכה. עם הגיעי העירה, עשיתי פעמי לעבר מלון "אביב". היה זה מלון קטן, בפינת הרחוב יפו ורחוב יעבץ, בו שכן משרדו של "אביאל" (אליהו לוי), שהיה מפקדי הישיר באותם ימים. בעל בית-המלון אהד את הארגון, והסכים להעמיד לרשותנו מספר חדרים לפי הצורך. מיד עם היכנס, נשאלתי היכן נמצאת נורית, מאחר והייתה אמורה שמש אותו ערב קריינית בשידור הרדיו של הארגון. התברר לי כי לא מצאו אותה בביתה, ואיש לא ידע היכן היא נמצאת. העצבנות הייתה רבה כי שעת השידור הלכה וקרבה והקריינית איננה. ממש ברגע האחרון התייצבה נורית בביתה של גב' דוסט, אשר הסכימה באדיבותה להעמיד את דירתה כאכסניה לתחנת השידור של האצ"ל בירושלים. רק לאחר השידור, בו קריינה נורית בקול צרוד, סיפרה לי כי במוצאי השבת ישבה בביתה עם אביה, הלוא הוא לוי יצחק ברנדיין (המכונה "גנדי"), ויחד הקשיבו למהלך ההצבעה באו"ם. לאחר חצות, כאשר נפלה ההכרעה באו"ם, הם ירדו לרחוב וצעקו "יהודים קומו, יש לנו מדינה!" בעוד הם צועקים, עצרה לידם מכונית משורינת ובתוכה חיילים בריטים. נורית ואביה נתקפו בפחד, שמא הבריטים יעצרו אותם, אולם להפתעתם הרבה ירדו החיילים מן המשוריין, לחצו את ידיהם ובירכו אותם לרגל ההחלטה להקמת המדינה היהודית. בינתיים ירדו לרחוב גברים ונשים והקהל שם פעמיו אל חצר המוסדות הלאומיים שבשכונת רחביה. בדרך עצר משוריין נוסף והפעם הזמין את מיועדנו להיכנס אל תוכו ויחדיו נסעו לכיוון בניין הסוכנות היהודית. בעודם

נוסעים ברחוב המלך ג'ורג', ביקש "גנדי" את הנהג לעצור, ואמר לבתו לרוץ הביתה ולהביא משם את הדגל הלאומי. הנהג עצר והמתין בסבלנות עד לשובה של נורית, וכך המשיכו לנסוע כאשר דגל הלאום מתנוסס בצריחו של המשורין הבריטי. בחצר המוסדות הלאומיים התאסף המון רב, שפתח בשירה וריקודים מסביב למשוריינים הבריטי. לבסוף נשאה גולדה מאירסון-מאיר נאום נרגש ולפנות בוקר התפזרה החבורה ואיש איש פנה לביתו. ביום הראשון בבוקר ירדה נורית שוב לרחוב. הפעם פגשה בחבר כיתה, משה פרנס ויחד עם חברו מצא, עלו על האופנוע ונסעו לתל-אביב. זו הייתה הסיבה שלא מצאנו אותה אותו יום בירושלים.

בעוד מדינות ערב דחו את החלטת האו"ם על הסף, ואיימו להשמיד את המדינה היהודית עוד לפני היווסדה, קיבלה הסוכנות היהודית את ההחלטה בברכה ותוך אמונה כי ניתן יהיה לבצע את החלטת האו"ם ללא שפיכות דמים. האצ"ל, לעומת זאת פרסם למחרת קבלת ההחלטה באו"ם שתי הודעות. באחת, שהופנתה אל היישוב היהודי בארץ-ישראל, נאמר, בין השאר:

### קדושת שלמות המולדת

ארגון האומות המאוחדות החליט לבתר את מולדתנו. מול המדינה הערבית המוכרת, אשר המשעבד הבריטי הקים על אדמתנו השדודה, מעבר לירדן מזרחה, תיוסף מדינה ערבית שנייה בעבר הירדן מערבה.

בארץ-ישראל תהיינה שתי מדינות ערביות ולמדינת היהודים יופרשו לא יותר מ-10% מאדמת המולדת – רובה מדבר שממה. ירושלים, בירת דוד הנצחית, נמסרה לשלטון זרים.

[...]

הרינו מודיעים ומכריזים בפני עם ועדה ובפני אומות העולם: ביתורה של מולדתנו הוא בלתי חוקי. הוא לא יוכר לעולם.

חתימת מוסדות ויחידים על חוזה הביתור משוללת כל תוקף. היא לא תחייב את עם ישראל. [...]

בהודעה השנייה, שהופנתה אל מפקדי האצ"ל וחייליו, נאמר, בין השאר:



## שמחת העם והמחתרת פקודת יום

חיילים, אחיות ואחים,  
בארגון האומות המאוחדות נפלה החלטת הביתור. והעם צוהל. בל נאשימו. נפשו עורגת לפריקת עול השיעבוד, נפשו צמאה לעצמאות. המושגים: מדינה, ממשלה, צבא, שאנו החדרנום במשך שנים מול ההתכחשות והלעג של שיכורי המדינה דהיום, הפכו ליקרים שבחלומות העם. וכשנאמר, כי אלה יהיו למציאות, צוהל העם. בל נאשימו. הוא סבל סֶכָּל אל-אנושי. דמו ניגר כמים. מיליוני בניו הושמדו. כל אויביו קמו עליו להשמידו. עתה נראים לו באופק נחמה ורווחה זמנית, ולקראתן שש ליבו. בל נאשים את העם. אך נצא לקראתו בראש מורם ונאמר: אנחנו, אשר את נפשנו נתנו ללא שיור למען יום הפדות, אנחנו איננו שמחים. ובתוגתנו גדולת שליחותנו ההיסטורית. כי המולדת לא שוחררה. המולדת בותרה. המדינה, שאליה חתרנו משחר נעורינו; המדינה, שתיתן לעם את חירותו ותבטיח לבניו את עתידם, מדינה זו נשארה עדיין מטרת הדור. לא קל יהיה להגיע אליה. עוד דם רב יישפך למענה. [...]

למחרת ההחלטה בעצרת האומות המאוחדות נפלו הקורבנות היהודיים הראשונים. שבעה יהודים נהרגו ב-30 בנובמבר, ארבעה מהם באוטובוס שהותקף על-ידי ערבים בדרכו לירושלים.

בעוד נמשכת הצהלה ברחוב היהודי, הכריז הוועד הערבי העליון על שביתה כללית לשלושה ימים. מניסיון העבר היה ברור כי שביתה כזו מלווה בדרך-כלל בהפגנות המוניות, אשר במהלכן נערכות התקפות על היהודים. ב-2 בדצמבר 1947 יצאו בשעות הבוקר שתי תהלוכות של ערבים; האחת יצאה משער שכם והאחרת יצאה משער יפו. התהלוכות התאחדו ליד בניין בנק ברקליס ויחד הסתערו לעבר המרכז המסחרי. הפורעים שדדו ובזזו את חנויות היהודים ואחר העלו אותן באש.

מעודדים מהצלחתם בהרס המרכז המסחרי, עברו הערבים להתקפת התחבורה היהודית בירושלים. בשכונת בֶּקֶה נרגמו מכוניות של יהודים שהיו בדרכן לתלפיות, ורכב יהודי הותקף בדרכו אל העיר העתיקה. מכוניות שהיו בדרכן מתל-אביב נרגמו ברמלה והתחבורה לירושלים הופסקה לפי בקשת המשטרה.

מפקדת ההגנה בירושלים הייתה ערה לעתיד להתרחש, אולם נערכה בכוחות קטנים מדי, ולא עלה בידה לעצור את המתפרעים הערבים.<sup>33</sup>

האנשים שפעלו באזור המרכז המסחרי היו נבוכים, ללא פיקוד וללא הוראות ברורות. בסך הכול היו תגובותיה הראשונות של ההגנה מפוזרות, בלתי-יעילות ומהוססות. בהתייעצות בין מפקד המחוז לבין המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, סוכם שאין להסתבך עם הבריטים, ומפקד המחוז של ההגנה נאלץ להפעיל את כוחותיו במסגרת המגבילה והמשתקת הזו... בדרג המדיני נקבע קו של התאפקות וריסון. ההנחה הייתה כי המהומות ופעולות האיבה לא נועדו אלא להכשיל את ביצוע החלטת האו"ם על הקמת מדינה יהודית, וכי זוהי ללא ספק מטרתם המדינית של הערבים וקרוב לוודאי שהבריטים עומדים מאחוריהם. המסקנה הייתה כי מטרתנו היא לאתר את המהומות ולהרגיע את הרוחות, כדי להוכיח כי ביצוע החלטות האו"ם הוא אפשרי וכי יש להסתפק בפעולות התגוננות יעילות.

מדיניות ההבלגה עליה הכריזה ההנהגה הרשמית, לא הייתה מקובלת על האצ"ל, שגרס כי יש לזנוח את מדיניות ההבלגה ולעבור למדיניות התגובה. הוויכוח בין האצ"ל וההגנה לא היה חדש. עוד בשנות השלושים, כאשר הערבים פרעו ביהודים, סברו ראשי הסוכנות היהודית כי יש להבליג ולהסתפק בהתגוננות. האצ"ל סבר גם אז, כי על מעשי האיבה הערביים יש להגיב בתקיפות וכי ההתקפה היא ההגנה הטובה ביותר.<sup>34</sup> מעשי האיבה של הערבים לא פסקו, ובחודש דצמבר 1947 נהרגו ברחבי הארץ 184 יהודים.

<sup>33</sup> יצחק לוי, תשעה קבין, עמוד 23

<sup>34</sup> על פעולות התגובה של האצ"ל בירושלים, ראה בספרי "בלהב המרד".

## האצ"ל בירושלים מתכונן לבאות

במפקדת האצ"ל בירושלים התקיימו דיונים קדחתניים באשר למקומו של הארגון במלחמה הממשמשת ובאה. מאחר שהניתוק מן השפלה הפך להיות עובדה שיש להתרגל אליה, הרי שכל ההחלטות שנתקבלו היו ברמה המקומית. שתי בעיות מרכזיות הטרידו את המטה בירושלים במיוחד: המחסור החמור בנשק ורמת האימונים שלא התאימה למלחמה גלויה. בעוד שבנושא ההצטיידות, הטיפול היה ברמה הארצית, הרי שבעיית האימונים הייתה בסמכות המחוז. יש לזכור כי בתנאי המחתרת, שעדיין נמצאנו בהם, עיקר השימוש היה באקדחים ותת-מקלעים. היה קשה מאוד להשתמש בירושלים ברובים, והאימונים במקלע נערכו בדרך-כלל באחד מסניפי הארגון בשפלה.

שתי מטלות הוטלו עלי: האחת – להעביר קורסים בהם ילמדו מפקדים וחיילים את השימוש ברובים ובמקלע "ברן", שהיה בשימוש הצבא הבריטי ומשם עבר לשימוש בארגון, והשנייה – להכין קאדר של מפקדים אשר יוכלו לקלוט בבוא העת את המתנדבים הרבים שיצטרפו לשורות הארגון. היה עלי למצוא מקומות בהם ניתן היה להתאמן ברובים גם בשעות היום, וזאת מבלי לעורר את תשומת-לב הבריטים, שהיו עדיין בעיר ובשמחה היו עוצרים את אנשינו ומחרימים את נשקינו. כמו כן היינו צריכים למצוא דרכים להעברת הנשק והסתרתו. אבל הבעיה הקשה ביותר שעמדתי בפניה, ושעליה לא דיברתי עם איש, הייתה קשורה לתפקודה של ידי הימנית. מאז פציעתי באפריל 1946, חל אומנם שיפור ניכר במצבה של היד, אולם עד כדי דריכת הקפיץ של הברן לא הגעתי. הקושי הזה כה הטריד מנוחתי, עד שהחלטתי לעשות מאמץ עליון כדי להתגבר עליו. ביקשתי מן המחסנאי האחראי על הנשק מקלע אחד (לאצ"ל בירושלים היו שני מקלעים בסך-הכול), סגרתי את עצמי באחד החדרים שעמדו לרשותנו, והתאמנתי במשך שעות ארוכות בניסיון למתוח את הקפיץ. לא פעם הגעתי לידי אפיסת כוחות והיאווש החל מכרסם בי. אולם חזרתי וניסיתי פעם אחר פעם, עד אשר ההצלחה האירה לי פנים. הייתי המאושר באדם ומיד התחלתי בארגון הקורסים, קודם למפקדים ואחר-כך לטוראים. ניסינו לערוך את האימונים באותם חדרים בהם היינו נוהגים להיפגש, אלא שהחדרים היו קטנים ולא התאימו לאימונים מסוג זה.

תחילה התנהלו האימונים בחדר "הפטיש" בשכונת שערי-פינה (בקצה שכונת מאה-שערים). החדר היה גדול יחסית וגם הסביבה הייתה אוהדת, כך שהסיכון לא היה גדול מדי. אולם עד-מהרה התברר שאין די בחדר "הפטיש" והוטל על מספר מפקדים לחפש בדחיפות מקומות אימון נוספים.

אחת ההצעות הייתה להשתמש בבית-הכנסת אשר בשכונת הבוכרים. בית-הכנסת שכן במקום שקט והוא עמד ללא שימוש בכל שעות היום. השמש, שהיה אוהד המחתרת, איפשר לאחד הבחורים לשכפל את המפתח, והאימונים התנהלו עם סיום תפילת שחרית ועד שעה שלוש אחר הצהריים, מועד תפילת מנחה. הנשק היה מועבר אל בית-הכנסת מכוסה בשקים ומוחזר למחסן עם תום האימונים. במשך האימונים הוצבו שומרים מחוץ לבית-הכנסת, כדי להזהיר אותנו בהתקרב סכנה. באחד הימים, נכנס השומר בבהלה וסיפר כי יהודי אחד מתעקש להיכנס לבית-הכנסת. הכנסנו את הרובים לתוך ארון הקודש ועשינו עצמנו כאילו אנו לומדים תורה. היהודי נכנס, והסביר שיש לו יום זיכרון וברצונו להדליק נר בבית-הכנסת. לפני לכתו, הסברתי לו שאנו אנשי הארגון, וכי מוטב שלא יספר לאיש את אשר ראה ושמע. הוא בירך אותנו בהצלחה בכל מעשי ידינו והלך לדרכו.

עשרות לוחמים למדו את השימוש ברובה ובברן בבית-הכנסת שבשכונת הבוכרים. אולם השימוש בבית-הכנסת היה מוגבל לימי חול בלבד. בשבתות נמצא פתרון אחר. אחד המפקדים, שלמה שׁוּבֵל ("צבי") עבד במאפיה של אביו. הוא פתח בפני האצ"ל את דלתות המאפיה בשעות הבוקר המוקדמות, והאימונים נמשכו כל יום השבת. המאפיה הייתה רחבת-ידיים והחום שנבע מן התנור הנעים את השהות במאפיה בימי החורף הקרים של ירושלים. בשבת הראשונה, בעודנו מתאמנים בחופשיות, נשמעו לפתע דפיקות בדלת. החבאנו מיד את הנשק מתחת לשקי הקמח, ולאחר שהבחורים הסתתרו, פתחתי את הדלת. בפני התייצבה קבוצה של נשים, שאמרו כי באו לקחת את החמים ששמו ביום שישי בתנור המאפיה. הסברתי להם שנתמנתי להיות שומר על הקמח, ולאחר שלקחו את סיריהן מן התנור, הלכו לבתיהם. לאחר שחלפה הסכנה, בא לבקרנו צבי מיודענו, והתנצל על ששכח לספר לנו את סיפור החמין שבתנור.

ארגון קורסי המפקדים שהוטל עלי היה מורכב הרבה יותר. הפעם צריך היה למצוא מקום בו תוכל קבוצה בת 16-18 איש לשהות במשך כל היום לתקופה של שישה שבועות. גם הפעם הביא את הפתרון חברנו שלמה שׁוּבֵל. הוא סיפר לי כי לחברו, כרמלי ברון, יש דירה בקריית-שמואל ברחוב האדר"ת מספר 4 והוא מוכן להעמיד אותה לרשותנו. הסיפור נשמע לי תמוה, והלכתי עם שלמה לפגוש את הבחור ולשוחח אתו. כרמלי סיפר לנו כי הוא עומד לעזוב את ירושלים, ועל-כן החליט להעביר את הדירה לרשותנו. לשאלתי, למי שייכת הדירה, הסביר כי הבית כולו שייך לאביו, והדירה שבקומת הקרקע ניתנה לו במתנה. הסיפור נשמע משכנע, והחלטתי לקיים את קורס "הסגנים" (מפקדי כיתות) באותה דירה, שאת שמה הסבנו ל"וילה". רק מאוחר יותר התברר לי שהאב לא רק שלא הסכים לכניסתנו לדירה, אלא אף לא ידע על כך, ושהחלטת כרמלי באה לאחר ריב גדול עם

אביו. הבן החליט להתנקם באביו – והכניס את אנשי האצ"ל לדירתו. כך או כך, התמקמנו בדירה הקטנה, ריכזנו את כל הרהיטים היפים שהיו בה והעברנו אותם אל המרפסת.

כל אותה עת המשכתי לגור בבית חיה ויעקב הופמן, אשר במשך הזמן הבינו כי עיסוקי לאו-דוקא קשורים עם האוניברסיטה העברית. נוהג הייתי לקום בשעה מוקדמת מאוד ולחזור בשעות מאוחרות של הלילה. השתדלתי מאוד לא להפריע את מנוחת בעלי הבית שלי, על-כן ויתרתי על הכנת ארוחת הבוקר ואל השירותים הייתי הולך על קצות האצבעות. חיה הטובה הרגישה שאני עוזב את הבית ללא אוכל; על-כן הייתה נוהגת לארוב לי, וכאשר עשיתי בחדר האמבטיה, הייתה מתגנבת לחדרי, מניחה על השולחן ספל קפה מהביל וכמה פרוסות עוגה. הייתי נבוך, כי אפילו תודה לא יכולתי לומר לה, מאחר שהיא מיהרה לחזור למיטתה.

עם כניסתנו ל"וילה" שבקריית-שמואל, המעטתי להשתמש בחדרי אשר בשכונת "אחוזה", כי ב"וילה" נשארו החניכים ללון במקום. שני חדרים היו בדירה, האחד גדול יותר, ששימש חדר-אורחים, והשני קטן יותר, ששימש חדר-שינה. במשך היום התנהלו כל הפעילויות של הקורס בחדר הגדול ובבוא הלילה, התארגנו לשינה באופן הבא: הבנים, 12 במספר, פרשו שמיכות על רצפת החדר הגדול, בעוד 4 הבנות התמקמו בחדר-השינה. מאחר שעבורי לא נותר מקום פנוי בחדר הבנים, הוחלט שאני אישן בחדר-הבנות. סבלתי קשות מן הסידור הזה, כי כל הזמן שמעתי את המילים: "תסתובב בבקשה – אני מתפשטת", או לחילופין: "תסתובב בבקשה – אני מתלבשת". יש לציין שנהגנו בפוריטניות רבה ולא היה אף מקרה שבו נוצר "חיכוך" בין אחד הבנים לאחת הבנות.

סידורי ההשכמה היו מורכבים במיוחד, מאחר ש-17 איש היו צריכים להסתדר עם בית-שימוש אחד, שהיה ממוקם בחדר האמבטיה. הנהגתי הסדר קשוח מאוד, לפיו כל אחד חייב לסיים את כל סידוריו בחדר האמבטיה תוך חמש דקות. ההשכמה הייתה בשעה 05:00 בבוקר, בשעה 06:40 כולם היו מסודרים בשורה בחוץ ומוכנים לריצת בוקר, ובשעה 08:00 החלו השיעורים שנמשכו עד לשעות הערב המאוחרות. מאחר ולא היו לנו סידורם מתאימים לבישול ל-17 איש, אכלנו שלוש פעמים ביום כריכים. ביום השבת קיבלו החניכים חופשה, וזו הייתה הזדמנות עבורם לאכול ארוחה חמה בבית.

בקורסים למדו החניכים את השימוש בנשק קל והדגש הושם על תת-המקלע, הרובה ומקלע הברן. החניכים עברו גם אימונים בתרגילי שדה, קיבלו הרצאות בתורת הפיקוד וההדרכה, וכן למדו טופוגרפיה.



### המחבר בשעת אימונים במקלע ברן.

במשך הזמן נכנסנו לחיי השיגרה, כאשר השיעורים נערכים בחדר שתריסיו מוגפים ובחוץ תמיד הסתובב שומר. באחד הימים, הודיעני השומר כי הוא מבחין בתנועה חשודה בקומה השנייה בבית הסמוך. למחרת הודיעני אחד החניכים כי יש לו הרגשה שמישהו הנמצא בבית ממול משקיף עלינו, וביקש רשות לגשת לשם ולברר מי האיש ומה רצונו. כאשר גברו החשדות, הרשיתי לשלושה חניכים לעלות לאותה דירה מסתורית בקומה השנייה. כעבור חצי שעה חזרו הבחורים בתרועת ניצחון: בדירה, בה גרה אישה בודדה, הם מצאו גבר חשוד, ארמני שמתגורר דרך קבע בעיר העתיקה. הם החרימו את האקדח שהיה ברשותו והזהירו אותו לבל יבוא שנית לאותה דירה. צירפנו את האקדח לאוסף האקדחים שהיו ברשותנו, ואני נסעתי העירה לפגישה שהייתה לי במטה המחוז. כאשר שבתי לעת ערב, חשכו עיני: ה"וילה" הייתה מוקפת על-ידי אנשי ההגנה, שלא הרשו לאיש לצאת או להיכנס. ביקשתי לשוחח על מפקדם והופנית את זאב שיקלר. הצגתי את עצמי כאחראי ליחידת האצ"ל במקום וביקשתי ממנו הסברים למתרחש. התרחקנו לפינה שקטה, ושם סיפר לי שיקלר כי אנשי האצ"ל החרימו אקדח ממודיע של ההגנה, ובשעה שביקש מהם להחזיר את האקדח, הם דרכו את נשקם וביקשו ממנו להסתלק מן המקום. הסברתי לשיקלר שהבחורים פעלו לפי ההוראות, ואם יאות להסיר את המצור, אכנס פנימה כדי להסדיר את

העניין. החל משא-ומתן מה יקדם – החזרת האקדח או הסרת המצור. לבסוף הרחיק שיקלר את אנשיו מן המקום, ואני נכנסתי פנימה לדירה והחזרתי לו את האקדח. אלא שבזאת לא תמה הפרשה. שיקלר חזר כעבור זמן קצר והודיע לי כי האישה מן הדירה שממול נעלבה מאוד עקב החיפוש שהבחורים ערכי אצלה ואף האשימוה בעיסוק בלתי מוסרי. לשאלתי כיצד אפשר לתקן את המעוות, ענה כי הדרך היחידה להרגיע את האישה, שאינה פוסקת מלבכות, היא ששנינו נתנצל בפניה. וכך היה. עלינו את האישה ושיקלר פתח ואמר כי בשם ההגנה והאצ"ל הוא מתנצל על החיפוש שנערך בביתה ועל העלבונות שהטיחו בה, ובכך תמה הפרשה.



**המחבר בשעת אימונים בתת-מקלע סטן**

גולת-הכותרת של הקורס היה המטווח שנערך עם סיומו. בבוא הרגע, יצאנו בשעת בוקר מוקדמת לאזור הכפר הערבי הנטוש "שייך באדר" (מקום בו נמצא היו בניין הכנסת), וירינו באש חיה מכל סוגי הנשק שהיה ברשותנו: רובים, תת-מקלעים, מקלע ברן וכן אקדחים. מצב-הרוח היה מרומם ומרוב שמחה ירינו יותר מן ההקצבה שקיבלתנו למטווח, ולא השארנו די תחמושת למקרה שנותקף. לאחר שסיימנו את המטווח, חזרנו העירה בשורה עורפית, כאשר הנשק על הכתף. עברנו בשכונת רחביה בשירה, והתושבים שהיו עסוקים בהכנת ארוחת הבוקר, הציצו מן החלונות ומחאו לנו כפיים. והנה כאשר הגענו לשכונת קריית-שמואל, בקרבת ה"וילה" שלנו, חלפה על פנינו

מכונית צבאית ובה חמישה חיילים בריטים מזוינים. המכונית הצבאית עצרה במרחק כמה עשרות מטרים מאיתנו, ומיד פקדתי על הבחורים לעצור, להשאיר את הנשק על הכתף ולהישאר רגועים (עד כמה שאפשר). להסתער על הבריטים לא יכולנו, כי לא הייתה לנו תחמושת בכמות מספקת לניהול קרב. לברוח מן המקום היה מסוכן מדי, כי החיילים היו מפרשים זאת כחולשה מצידנו והיו עלולים לפתוח באש. מכאן, שהדבר היחידי שנותר לנו היה לעמוד במקום ולחכות להתפתחויות. הערכתי שהבריטים בוודאי חושבים שיש לנו תחמושת בשפע, ומאחר שעלינו עליהם במספר (אנו מנינו 17 איש לעומת חמשת החיילים), הם יימנעו מלהיכנס אתנו לקרב. כך התבוננו האחד בשני במשך מספר דקות ארוכות, עד שלבסוף החליטו הבריטים להמשיך בדרכם ואנו חזרו בשלום ל"וילה". משחק הפוקר הצליח. בסיום הקורס ציפתה לנו הפתעה נעימה. התברר כי אחד החניכים, "יונה" (משה לרמן), היה מיווד עם משפחת פפרברג, בעלי "מסעדת פפרברג" הידועה בעיר. יונה סיפר לאחד הבנים, שלמה פפרברג, אודות הכריכים שאכלנו במשך כל זמן הקורס, ושלא באה אל פינו ארוחה חמה למעלה מחודש ימים. יש לזכור כי הייתה זו תקופה של מחסור וראשית המצור על ירושלים. נכמרו רחמיו של שלמה, ועם סיום הקורס הזמין את כל החבורה לארוחת-מלכים בביתו, שזכרה ליווה אותנו במשך כל זמן המצור על העיר.

לימים נשאתי לנורית, וכאשר בננו הבכור הגיע לגיל שלוש, חיפשנו עבורו גן-ילדים מתאים. אחד ממכרינו המליץ מאוד על "גן חיה" בקריית-שמואל. מה רבה הייתה הפתעתנו במוצאנו שהגן ממוקם ב"וילה" שלנו. כך נסגר המעגל: רמי הקטן למד בגן ששימש את הוריו כמקום אימונים לקראת מלחמת העצמאות הנוראה.



## הידרדרות המצב הביטחוני בירושלים

בחודש ינואר 1948 חלה החמרה רבה במלחמה בכל הארץ, אולם בירושלים היה המצב קשה במיוחד. ירושלים הייתה קשורה לשפלה באמצעות כביש צר, שהתפתל ביו ההרים, ומשני צדי הכביש שכנו כפרים ערביים. המצב הטופוגרפי המיוחד של הכביש אפשר לערבים להתנכל ביעילות רבה לתחבורה היהודית לירושלים וממנה. אם לא די בזאת, הרי שבמחוז ירושלים נכללו מספר יישובים מבודדים: גוש-עציון בדרום, שהיה מנותק מהעיר. עטרות ונווה-יעקב בצפון שהיו מנותקים אף הם והתחבורה אליהם הייתה בחזקת סכנה. היישוב הר-טוב ששכן במערב, ולא לה יס להוסיף את קליה וקיבוץ בית-הערבה ששכנו בצפון ים-המלח ושהיו נתונים לפיקוד מחוז ירושלים. ובירושלים עצמה: הרובע היהודי בעיר העתיקה היה מנותק מן העיר החדשה והגישה אליו הייתה באמצעות שיירות שנסעו בחסות הצבא הבריטי. גם השכונות הקיצוניות של העיר (תלפיות ומקור חיים בדרום, הר-הצופים בצפון, בית-וגן במערב) היו מנותקות והגישה אליהם הייתה בחזקת סכנה.

נוכחות הבריטים בירושלים הכבידה אף היא על כוחות המגן בעיר. הבריטים החזיקו בירושלים כוח צבאי רב כדי להגן על מוסדות השלטון וכן כדי להבטיח להם נסיגה מסודרת עם סיום המנדט. הבריטים לא התערבו כאשר הערבים תקפו יהודים, אולם נהגו לבצע חיפושי נשק אצל מגינים יהודיים ולהחרימו ובכך להשאיר את היהודים חסרי מגן. באחד המקרים נכנסו כוחות צבא לאחת העמדות בשכונת נחלת-שמעון ועצרו את חברי ההגנה שנמצאו אותה שעה בעמדה. השוטרים החרימו את הנשק שנמצא בעמדה (אנשי ההגנה פעלו על-פי ההוראות שקיבלו ולא גילו כל התנגדות לחיפושים ולהחרמת הנשק). למחרת היום נמצאו גופותיהם של ארבעת המגינים ליד שער הפרחים שבעיר המזרחית.

## אסון הל"ה

ב-14 בינואר 1948 נערכה התקפה על גוש-עציון וכתוצאה ממנה נהרגו שלושה מגינים ושנים-עשר נפצעו. מפקד הגוש (עוזי נרקיס) תבע משלוח דחוף של חומרי רפואה עבור הפצועים ומאחר שהכביש לגוש היה בשליטת הערבים, הוחלט במטה המחוז לשלוח את העזרה במסע רגלי. למחרת יצאו לדרך 35 בחורים מצוידים היטב ועמוסים בתחמושת וציוד רפואי. המחלקה לא הצליחה להגיע לגוש-עציון בחסות החשכה ולפנות בוקר נתגלתה על-ידי הערבים. היא כותרה על-ידי כוח עדיף ובקרוב העז שהתפתח נהרגו כל אנשי התגבורת. הערבים התעללו בגופות, שהועברו

למחרת היום על-ידי הבריטים לידי המוסדות הלאומיים בירושלים. אבל כבד ירד על היישוב היהודי בירושלים עם היוודע מותם של בחירי בניו.

### מכוניות תופת במרכז ירושלים

ב-1 בפברואר התפוצצה מכונית תופת ברחוב הסולל (היום רחוב חבצלת) ליד בניין המערכת והדפוס של ה"פלסטיין פוסט", עיתון יומי בבעלות יהודית שיצא בשפה האנגלית. הבניין נהרס ובית-הדפוס עלה באש. כמו כן נפגעו בנייני מגורים סמוכים והיו נפגעים רבים. בהסתמך על עדי-ראיה, האשימו המוסדות היהודיים בגלוי את הבריטים במעשה הזוועה הזה.

ב-22 בפברואר פקד את ירושלים אסון נוסף, שנודע בשם "אסון בן-יהודה". חיילים בריטיים הצליחו להכניס לירושלים שלוש משאיות ממולכדות, העמידום במעלה רחוב בן-יהודה והסתלקו מן המקום. כעבור שעה קלה הוחרדה ירושלים מקול נפץ אדיר; ארבעה בתים גדולים קרסו תחתיהם. כ-50 יהודים נהרגו בפיצוץ ולמעלה מ-100 נפצעו. ירושלים הייתה בהלם. מחקירת האירוע התברר מעל לכל ספק כי יד חיילים בריטיים הייתה במעשה. פיקוד ההגנה בעיר החליט להבליג, בעוד האצ"ל פירסם הודעה לפיה כל חייל או שוטר בריטי שיימצא באזור יהודי - יורה. חוליות אצ"ל מזוינות הסתובבו ברחובות ופגעו בכל איש צבא בריטי שנקלע בדרכם. באותו יום נורו למוות עשרה חיילים בריטיים וכתוצאה מכך הסתגרו הבריטים בתוך אזורי הביטחון שלהם והפסיקו לחלוטין את הסיורים בירושלים היהודית. מאותה עת יכלו הכוחות היהודיים (ההגנה, האצ"ל ולח"י) להסתובב באופן חופשי עם נשק ביד מבלי לחשוש להתנכלות הבריטים.

### הבריחה דרך צינור הביוב

יומיים לפני הפיצוץ ברחוב בן-יהודה בוצעה אחת הבריחות הנועזות מבית-הסוהר המרכזי בירושלים. אסירי לח"י שישבו בבית-הסוהר, הצליחו לחפור מנהרה שהתחברה אל מערכת הביוב הישנה שנבנתה בעיר. ב-20 בפברואר ירדו לתוך המנהרה 8 אנשי לח"י ו-4 אנשי האצ"ל, כולם שפוטים לשנות מאסר רבות, זחלו בתעלת הביוב ויצאו לאוויר החופשי דרך פתח שהיה מחוץ לשטח בית-הסוהר. שם חיכו להם חבריהם, הלבישום בבגדי פועלי מחלקת עבודות ציבוריות וסילקום במהירות מן המקום. אחד מאנשי האצ"ל שברחו, מנחם (מנדל) מלצקי, הוסתר בביתו של לוי יצחק ברנדויין ("גנדי"), ששכן ברחוב יעבץ, סמוך לרחוב בן-יהודה.<sup>35</sup>

<sup>35</sup> פרטים על הבריחה מבית-הסוהר, ראה בספרי "בלהב המרד", עמוד 290.



### הפיצוץ ברחוב בן-יהודה

כאשר אירע הפיצוץ בבוקר ה-22 בפברואר, שהיתי בחדרי אשר בשכונת אחווה, וכשנודע לי מקום הפיצוץ, מיהרתי אל ביתו של "גנדי". שמחתי לשמוע כי איש ממשפחת "גנדי" ו"האורח החשוב", לא נפגע מן ההתפוצצות, ובמיוחד שמחתי כשסופר לי שנורית, בתו של "גנדי", ישנה אותו לילה אצל חברתה סמדר בשכונת רחביה. המחזה שנתגלה לנגד עיני היה מחריד; הגג והתקרה נהרסו כליל, והאבק בדירה היה כה סמיך, עד כי לא היה אפשר לראות את הנוכחים אלא ממרחק קצר ביותר. כולנו הפשלנו את השרוולים, והבחורים שזה עתה סיימו את חפירת המנהרה בכלא, חזרו לחפירת ההריסות בבית "גנדי". עברו עוד ימים לא מעטים, עד שנמצאו החומרים לתקן את הגג והתקרה ובינתיים קיימנו את פגישותינו בדירה "תחת כיפת השמים".

עם תחיל המרד נגד השלטון הבריטי בארץ, אהד "גנדי" את האצ"ל ועזר ללוחמיו ככל שיכול. כאשר הגעתי לירושלים, היה לוי יצחק ברנדווין איש האצ"ל לכל דבר, ובביתו התקיימו הפגישות של המפקדה הירושלמית. הוחלט לתת לו את הכינוי "גנדי" בהשראת מועדות החיילים ההודים שהיה בקצה הסימטה.

לוי יצחק ברנדויין היה נצר למשפחת רבנים ונין ללוי-יצחק מברדיצ'ב, שעל שמו הוא נקרא, נולד בצפת בשנת 1900, שם גדל והתחנך. מלבד לימוד התורה, ספג בבית הוריו גם את אהבת העם והארץ. הוא היה יהודי גא, שסלד מההתרפסות בפני השליט ולא פחד מן הגוי. כבר בנעוריו עמד על משמר הכבוד הלאומי ולחם למען הצדק. הוא היה אחת הדמויות המרכזיות במלחמת הדגים שהייתה בצפת בזמנו. ומעשה שהיה, כך היה: נוהג יהודי היה מימים ימימה לאכול דגים בחג ובעיקר בימים הנוראים. לקראת החגים היו דייגי צפת, יהודים וערבים, יוצאים לכינרת ולירדן כדי להכין מלאי של דגים. במקרה המסופר, החליט הדייגים הערבים להיפטר ממתחריהם היהודים – הלכו והלשינו עליהם בפני השלטונות הטורקיים כי היהודים קיללו אותם בדתם. קללת הדת המוסלמית הייתה עבירה חמורה מאוד, והנאשם היה צפוי לעונש כבד (יש לזכור שהתורכים היו מוסלמים אף הם). מיד עצרו את הדייגים היהודים והוחלט להעמיד למשפט. הדייגים הערבים חגגו, והכינו מלאי גדול של דגים כדי למוכרם ליהודים. מנהיגי יהדות צפת התכנסו לישיבת חירום לטכס עצה כיצד לשחרר את העצורים. בלחץ משפחת ברנדויין, הוחלט להטיל חרם על הדייגים הערבים, והביצוע הוטל על "הנוער". אל יהיה הדבר קל בעיניכם, כי לא היה תקדים להעדר מטעמי הדג משולחנם של יהודי צפת בחג. לוי-יצחק הצעיר היה אחד ממנהיגי הילדים שפשטו בשוק ומנעו מן היהודיות הכשרות מלקנות דגים אצל הערבים. היה מקרה שבו נודע לילדים על יהודייה אחת שקנתה דג בחשאי – פשטו הללו לביתה, לקחו את סיר הדגים והביאוהו לבית-הכנסת, שם הוכרזו הדגים כאסורים באכילה ובעליהם בוישו ברבים. בהעדר קונים, נרקבו הדגים שנשארו בידי הסוחרים הערבים, והללו החלו לוחצים על מנהיגי היישוב היהודי בצפת לבטל את החרם. נפתח משא-ומתן ארוך ומייגע, אשר בסופו ביטלו הדייגים הערבים את האשמותיהם נגד עמיתיהם היהודים ורק לאחר שהעצורים שוחררו מהכלא, הוסר חרם הדגים.

בזמן השלטון התורכי, הורשו תושבי הארץ להיות אזרחי מדינות זרות ותקנה זו איפשרה ליהודים ליהנות מכל מיני זכויות-יתר. משפחת ברנדויין הייתה בעלת אזרחות אוסטרו-הונגרית, ובזמן מלחמת-העולם הראשונה, כאשר גבר הרעב בארץ, יצאו לוי-יצחק ורעייתו לאה לבית לורברבוים את הארץ ונסעו לווינה. שם עשה לוי-יצחק חיל, והתמנה למנהל ארגון הג'וינט, שעסק בעזרה לפליטים היהודים הרבים שהתרכזו בווינה לאחר המלחמה. למרות הצלחתו בווינה, החליט לוי-יצחק לחזור ארצה והשתקע בירושלים. ושוב היה מראשוני המתנדבים להגנת היישוב היהודי בעיר מפני פורעים ערבים, הן בפרעות תרפ"ט והן בפרעות הדמים של השנים 1936-1939.

נוסף למקום פגישות של המפקדה הירושלמית, היה בית "גנדי" אכסניה לכל איש אצ"ל שהגיע לירושלים ועדיין לא מצא מקום מגורים. לנו, "הפליטים", היה המקום לבית שני, והגברת ברנדווין, שנהגנו לכנותה "גברת גנדי", הסתכנה לא במעט כאשר נתנה מחסה לאנשי האצ"ל. לעיתים שימש הבית גם להסתרת פצועים. כך היה המקרה של "אלימלך" (יהושע גורודנצ'יק), שנפצע באחת הפעולות והועבר לבית גנדי. ד"ר קוק שהוזעק לטפל בפצוע קבע שיש צורך לנתחו כדי להוציא את הקליע שנתקע בישבנו של אלימלך. בדרך-כלל מבצעים ניתוח מעין זה בחדר ניתוח ובהרדמה, אולם מאחר שחששנו להעבירו לבית-החולים, שאלנו את הרופא אם יהיה מוכן לבצע את הניתוח במקום. ד"ר קוק השיב כי אין לו אמצעי הרדמה, אבל מאחר שהקליע לא חדר עמוק, ניתן להוציאו גם בלי הרדמה. שני אנשים החזיקו באלימלך, האחד בידי ו השני ברגליו, וד"ר קוק חתך באזמלו והוציא אל הקליע, אלא שאת הצעקות ניתן היה לשמוע גם בקצה הרחוב. לאחר הניתוח, נורית ואנוכי לקחנו את הבגדים המגואלים בדם, וזרקנו אותם בפחי-האשפה של שוק מחנה-יהודה, כדי להרחיק את העקבות, בזאת לא תמו הרפתקאותיה של "אימא גנדי". ביום שישי, ה-21 ביוני 1947 אחר-הצהריים, שכבה לנוח לאחר שסיימה להכין את השבת ולנקות את הבית. לפתע שמעה דפיקות בדלת, וכשפתחה אותה נדהמה לראות לפניו שוטר, אשר שאל בעברית אם זהו בית ברנדווין. לאחר שענתה בחיוב, שאל השוטר האם יורם בבית ("יורם" היה כינויו של חיים רזניק, ששימש מזכיר המחוז). הגב' ברנדווין הצליחה לשמור על קור רוח ואמרה: "אין פה שום יורם". השוטר התעקש וביקש להיכנס, אולם הגב' ברנדווין מנעה זאת ממנו. בינתיים הגיעה צפורה לוי ("זמריה"), אשר באה לפגישה עם רחל ברנדווין ("נורית"), הבת, וכאשר שמעה את הדו-שיח, התערבה ואמרה "יורם אמר לי שהוא לא יבוא היום". בכך נסתיימה השיחה ואליעזר עזב את המקום נבוך ומבויש. הגב' ברנדווין, שחששה שהמקום נתגלה על-ידי המשטרה, ביקשה מצפורה לוי לרדת מיד לחצר ולהזהיר את כל מי שיבוא, שלא יעלה למעלה מחשש שייאסר. כעבור דקות מספר הופיע למקום מפקד המחוז, מרדכי רענן, וכששמע את אזהרתה של צפורה, עלה במדרגות בריצה. הגב' ברנדווין תיארה את השוטר, ורענן תפס את ראשו בידי ואמר: "אוי וי, הרי זהו 'קבצן' (אליעזר סודית) שזה עתה ברח מבית-הסוהר!" מסתבר כי בכל התכנון המורכב של הבריחה, שכח רענן לספר לגב' ברנדווין על הביקור המתוכנן של "השוטר", ומבלי דעת, שלחה אותו לרחוב יפו – רחובה הראשי של ירושלים, מרחק כמה מאות מטרים בלבד מבית-הסוהר ממנו זה עתה ברח.

אליעזר סודיט צעד במהירות אל הכתובת השנייה שהייתה בידו – ביתה של משפחת גרינוולד, שהחזיקו בית-מלון קטן ברחוב אגן 2 במרכז העיר, לא הרחק מבית ברנדווין. את הדלת פתח יצחק גרינוולד ("בובי"), שלבש מדי חייל של הצי הבריטי. כאשר ראה את אליעזר, אמר: "אתה הוא השוטר שרינה מחכה לו?"

הרטה ("רינה") ואחיה יצחק היו חברי האצ"ל וביתם שימש לא אחת לפגישות וכן בית-מחסה לפצועי המחתרת. שם החליף את בגדיו ומאוחר יותר הועבר לתל-אביב. "קבצן" נקשר מאוד לבית-ברנדויין, וכאשר חזר לירושלים, בחודש יוני 1948 (תקופת ההפוגה הראשונה), ביקש את הזוג ברנדויין לשמש כשושבינו כאשר נשר את דרור גוריון חברתו לאישה. כאשר החלו הקרבות בירושלים לאחר צאת הבריטים את העיר, נתמנה "גנדי" כאחראי לאספקה לבסיסי האצ"ל שהוקמו בעיר. משעשע היה לראותו מסתובב ב"קרקע" (כיניו למועדות בית"ר, שהפך להיות מחסן האספקה הראשי של האצ"ל) עם אקדח בעל קליבר קטן על כרסו המטופחת.



לוי יצחק ברנדויין



לאה ברנדויין

### הפיצוץ בחצר המוסדות הלאומיים

ב-11 במרס 1948, החרידה התפוצצות אדירה את מנוחתם של תושבי שכונת רחביה והדיה נשמעו בכל רחבי העיר. הייתה זו מכונית תופת שהתפוצצה בחצר המוסדות הלאומיים וגרמה למותם של 12 ולפציעתם של 44 וזאת נוסף להרס הרב שנגרם לבניינים עצמם. מחקירת נסיבות המקרה, התברר כי נהג הקונסוליה האמריקנית, אנטון דאוד קרמילו, יצר קשר עם שירות הידיעות של ההגנה והבטיח לספק להם נשק תמורת תשלום. הוא הצליח להערים על אנשי הש"י וכן על אנשי הביטחון ששמרו על בנייני המוסדות הלאומיים וכך החדיר לתוך החצר את מכונית התופת.

הפיצוץ היכה בתדהמה ובהלם לא רק את תושבי ירושלים, אלא גם את מנהיגיה. אם לאחר התפוצצות מכוניות-התופת ליד ה"פלסטיין פוסט" וברחוב בן-יהודה ניתן לחדור גם למרכז העצבים של השלטון היהודי, הרי שאין כבר מקום בטוח בירושלים כולה.

הערבים הגבירו את פעילותם גם מחוץ לירושלים עצמה, ותקפו את השיירות שיצאו מהעיר אל היישובים המבודדים שהשתייכו למחוז ירושלים. ב-18 במרס יצאה מהעיר שיירת אספקה ליישוב הר-טוב. השיירה כללה ארבע משאיות עמוסות אספקה, מלוות בארבעה משוריינים. השיירה הגיעה להר-טוב ופרקה את מטענה ללא כל תקלה, אולם בדרך חזרה לירושלים הותקפה על-ידי ערבים מזוינים. בחילופי האש נהרגו 11 לוחמים ושני משוריינים אבדו.

יומיים לאחר אסון השיירה, העלו הערבים באש את מפעל המלט "שמשון" שליד הר-טוב ותקפו ברירות את היישוב.

גם השיירה שיצאה מירושלים לעטרות הותקפה על-ידי הערבים. שני משוריינים שליוו את השיירה עלו על מוקש, ומהאש העזה שנפתחה על השיירה נהרגו 14 לוחמים ונפצעו 9.

כישלונה של ההגנה להדוף את התקפות הערבים ברחבי הארץ השפיעה לא רק על היישוב היהודי בארץ-ישראל, אלא גם על ממשלת ארצות-הברית, אשר החליטה לסגת מתמיכתה בהחלטת האו"ם מה-29 בנובמבר.

ב-19 במרס הודיע נציג ארצות-הברית במועצת הביטחון, כי מאחר שאין אפשרות ליישם את תוכנית החלוקה בדרכי שלום, יש לדחותה ובמקומה להקים בארץ-ישראל משטר נאמנות בחסות האו"ם.

## הכישלון ב"נבי דניאל"

ב-26 במרס 1948 יצאה מירושלים שיירה גדולה להביא לגוש-עציון אספקה, ציוד צבאי ולוחמים. הייתה זו השיירה הגדולה ביותר שיצאה אי-פעם לגוש-עציון והיא כללה 33 משאיות מוגנות בשריון ועמוסות באספקה, 4 אוטובוסים מוגנים בשריון, שהעבירו לוחמים בלתי חמושים (הם היו אמורים להחליף את הלוחמים ששהו בגוש) וכן 14 משורייני-ליווי. עם הגיע השיירה לגוש-עציון, פורק המטען במהירות, אלא שבמקום לצאת לדרך כעבור 15 דקות, כפי שתוכנן מראש, התעכבה השיירה כשעתיים. הסיבה לעיכוב הייתה הניסיון להעמיס על אחת המשאיות גוף של מטוס פייפר שניזק ונשאר בשטח וכן פר עיקש, אשר הוחלט להעבירו לירושלים.

העיכוב המיותר בגוש-עציון וכן האיחור ביציאה מירושלים, קבעו את גורל השיירה. במשך הזמן הזה הצליחו הערבים להקים מחסומים בדרך מגוש-עציון לירושלים, ופירוקם על-ידי משורייני-הליווי נעשה קשה ככל

שהשיירה התקדמה בדרכה. ליד נבי דניאל היא נתקלה במחסום גדול וכוח הליווי לא הצליח לפרקו. בכך נחסמה דרכה של השיירה והמכוניות לא יכלו להתקדם ואף לא לסגת חזרה לגוש-עציון. התפתח קרב קשה והבחורים נאלצו לנטוש את המכוניות ולהתבצר בבית בודד, שרוכז בו גם הפצועים, שמספרם הלך וגדל.

כאשר הגיעו הידועות בדבר גורל השיירה, הטיל הפיקוד העליון על שאלתיאל להתקשר עם הבריטים ולבקש את עזרתם. הבריטים לא מיהרו להיענות לבקשה, ורק למחרת היום שלחו צבא לחלץ את הלכודים בנבי דניאל. התנאי של הבריטים היה, שהלוחמים יתפרקו מנשקם ויחזרו לירושלים בלתי מזוינים. כל הנשק, כולל המשוריינים, הועבר לידי הערבים.

אבדות היהודים בקרב נבי דניאל הגיעו ל-15 הרוגים ו-73 פצועים. כן אבדו 150 כלי-נשק, כולל 10 מקלעים והיתר רובים ותת-מקלעים. נוסף לזאת אבד הרכב המשוריין של ההגנה: 10 משוריני ליווי, 4 אוטובוסים מוגנים בשריון וכן 25 משאיות בעלי מרכבים משוריינים.

הכישלון בנבי דניאל, לא זו בלבד שפגע ביכולת הלחימה של ההגנה, אלא אף עירער את הביטחון העצמי של מגיני ירושלים ואזרחיה. המדיניות של ההנהגה האזרחית והצבאית אשר על-פיה יש להחזיק בגוש-עציון בכל מחיר, לא עמדה במבחן. הנימוק המדיני, שהיישובים יקבעו את גבולות המדינה, לא תפס לגבי גוש-עציון, שעל-פי תוכנית החלוקה אמור היה להיות בשטח המדינה הערבית. גם הנימוק הצבאי, לפיו גוש-עציון חיוני להגנת ירושלים, לא עמד במבחן. הסכנה לירושלים נבעה מן הלגיון הערבי ולא מן הערבים המקומיים; והלגיון, כידוע, תקף את העיר מצפון ולא מדרום. מגיני גוש-עציון לחמו בגבורה עילאית, אולם הם לא עיכבו את ההתקפה הערבית על ירושלים, שהחלה לאחר צאת הבריטים את העיר.

לאחר הקרב בנבי דניאל, נתקפו מנהיגי היישוב היהודי בירושלים חרדה ושלחו קריאות נואשות לעזרה.

ב-28 במרס, שיגרו אנשי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בירושלים מברק אל ראש המחלקה, משה שרתוק-שרת, שעשה אותה עת בניו-יורק. במברק נאמר, בין היתר:<sup>36</sup>

אנו מרגישים כי חובתנו להודיע לך את האמת בדבר המצב הנוכחי בירושלים. מצב האספקה והציוד קרובים לקטסטרופה. לאחר אסון גוש-עציון, איבדנו את כל הרכב המשוריין של עירנו. הקשר עם עטרת, "הדסה" ואפילו תלפיות נעשה פרובלמטי ... תורים ארוכים ללחם, המורל של התושבים בשפל המדרגה ו"הפורשים" [הכוונה

<sup>36</sup> סת"ה, ג', עמוד 1403.



לאצ"ל ולח"י] מפיקים תועלת מן המצב ... הסוכנות היהודית איבדה כמעט לחלוטין את סמכותה ומרותה. אנו מפצירים בך לעשות כל אשר לאל ידך כדי לזרז את המשא ומתן להפוגה וזאת כדי להקל על הסכנה הגדולה המאיימת על ירושלים.

הגדיל לעשות יצחק בן-צבי, יושב ראש הוועד הלאומי (לימים נשיא מדינת ישראל). בתזכיר ששלח בתחילת אפריל לחברי הוועד הפועל של הסוכנות היהודית שהתכנס בתל-אביב, נאמר בין השאר:<sup>37</sup>

ירושלים מנותקת מבחוץ ומבותרת מבפנים. כבר כיום אין גישה לירושלים ואין יציאה ממנה זה עשרה ימים, אלא על כנפי נשרים [הכוונה לתנועת המטוסים הקלים שפעלו בין תל-אביב לירושלים]. אין אנו רואים כאן את עיתוני תל-אביב, אין שיירות, אין אספקת מזון יציבה, אין דואר סדיר, אין כמעט קשר טלפוני עם נקודות חוץ ואם אמנם נעשו צעדים חשובים להבטחת הדרך לירושלים, אין סיכויים קרובים שהמצב ישתפר, להיפך, יש להניח שהמצב יורע בהרבה. ומבפנים?

העיר מבותרת. העיר העתיקה זה ארבעה חודשים שהיא נתונה תחת שלטון אויב, ושעריה תפוסים בידי ערבים מזוינים. אין יוצא ואין בא, ותושביה היהודים חיים על מנת הצידה הזעומה, המובאת בדרך עקלתון בעזרת הצבא [הבריטי] ומגיניה עומדים בגבורה לשמור על הקיים.

כן מנותקים מן העיר חלקי הצפוניים והדרומיים. מצפון: "הדסה" והאוניברסיטה העברית נמצאים בטווח ירי האויב, המאיים לשרוף את האוניברסיטה ואת "הדסה", ואף הדרך לבית הקברות בהר-הזיתים חסומה בפנינו. ומדרום – מקור-חיים ותלפיות, רמת-רחל וחוות-הלימוד מנותקים ובקושי רב מחזיקים אנשי המגן קשר עם חלקי העיר הללו.

כל העיר מנותקת, מורגש מחסור בצידה וכבר התחיל הרעב לתת את אותותיו. כל ירושלים נתונה במצב של העיר העתיקה. ועוד דבר: הסכנה האורבת לירושלים כפולה היא – חיצונית ופנימית. אל נא נשכח, שמחצית תושביה שייכים לעדות המזרח, אשר בקירבם מצאה ה"פרישה" [הכוונה לאצ"ל ולח"י] מזמן קן לה. ואף היישוב האשכנזי – מחציתו נגרר אחרי ה"אגודה" וכו' ["אגודת ישראל"]

<sup>37</sup> אצ"מ, S 40/8/1

שהתנגדה לציונות]. כל אלה הם אלמנטים שהמשמעת הלאומית לקויה בקרבם, וכבר התחילה הדמורליזציה – אל נתעלם ממנה. התחילה הסתה חריפה נגד המוסדות וכבר היו איומים להקמת מוסדות נפרדים, ואף ניסיונות לצאת בדגלים לבנים ולבקש רחמים מהמושל [הבריטי] ומהערבים ...

בלי תוספת אנשים, צידה ונשק, לא נוכל לעמוד ואנו צפויים בירושלים להכרעה פטלית נגדנו, הכרעה המבשרת כלייה וחורבן ליישוב היהודי בירושלים ...

## דיר-יאסין

בחודש מרס 1948 הגיעו מעשי האיבה לשיאם, ונדמה היה שהיישוב היהודי לא יוכל לעמוד במהלומות שהנחיתו עליו הערבים. הכנופיות שלטו בכל דרכי התחבורה הבין-עירוניות. הדרך לירושלים נחסמה והעיר הושמה במצור, וגם היישובים בגליל ובנגב היו מנותקים. ההתקפות על השיירות היו רצחניות, ומספר הקורבנות היהודיים עלה מיום ליום. שיטת השיירות עם הליווי הצמוד נכשלה, ורוב הרכב המשוריין, שהותקן במאמצים מרובים, הושמד או אבד. היוזמה הייתה כולה בידי הערבים, אשר נעזרו לא מעט ב"ניטרליות" של הבריטים, שלא עשו דבר כדי לשמור על החוק והסדר בארץ.

כוחות בלתי-סדירים זרמו מעבר לגבול וחיזקו את הכנופיות הערביות שפעלו בארץ. באזור הצפון פעל קאוקג'י, שהגיע מסוריה בראש כוח גדול, ובאזור המרכז פעלה יחידה גדולה בראשותו של חסן סלמה. בסביבות ירושלים היה מפקד הכוחות הערביים עבדול אל קאדר חוסייני, שנעזר במתנדבים עירקיים שהגיעו מעבר-הירדן וכן בעריקים מן הצבא הבריטי.

בארבעת החודשים שחלפו מאז החלטת האו"ם מה-29 בנובמבר נהרגו ברחבי הארץ כ-850 יהודים, חלקם הגדול בירושלים ובדרך אליה. לאור ההתפתחויות האלה, הוחלט במטה האצ"ל בירושלים לזרז את ההכנות לקראת מלחמה כוללת. הוצאו שתי פקודות, ששינו את דמותה של המחתרת:

- א. הוכרז על גיוס כללי להגדלת השורות;
- ב. הוחל בהקמת בסיסי קבע לקליטת הלוחמים.

הבסיס הראשון הוקם בקריית-שמואל ושימש אכסניה לקורסי מפקדים (ראה לעיל).

הבסיס השני הוקם בשכונת עץ-חיים, בכניסה לעיר, בבניין בלתי גמור של הקבלן פרוסק, אשר בנו יעקב היה חבר האצ"ל. בן-ציון כהן ("גיורא") נתמנה מפקד הבסיס, ושוכנו בו ארבעים לוחמים וכן מספר בנות שעסקו בשירותים. גיורא, שהיה יוצא הצבא הבריטי, הנהיג משטר של אימונים ומשמעת צבאית. אחת הפעולות הראשונות שבוצעו על-ידי אנשי הבסיס הייתה השתלטות על שתי משאיות גדולות של הצבא הבריטי. על-פי האינפורמציה שהגיעה לאצ"ל, אמורות היו המשאיות להוביל נשק. כאשר הגיעו המשאיות לכניסה לירושלים, השתלטו עליהן גיורא ואנשיו ללא קושי מיוחד. עד-מהרה התברר, כי לא נשק נושאות המשאיות, אלא קמח. שני הנהגים ומלוויהם הורדו אחר כבוד מן המכוניות, נשקם (שני סטנים ושני רובים) הוחרם ו-300

שקי קמח הוחרמו והועברו למחסני הארגון. קמח זה שימש את הלוחמים במשך כל זמן המצור על העיר. עוד בסיס הוקם בקצה המזרחי של שכונת מאה-שערים, סמוך לרחוב מלכי ישראל ובית- החולים האיטלקי (אזור שהיה נתון בשליטת הערבים). תושבי השכונה שמחו להעמיד לרשות הארגון את האמצעים לאחזקת הבסיס, כדי שלוחמיו יגנו על השכונה בשעת הצורך. בבסיס שוכנה גונדה בפיקודו של ישראל לוי ("נחשון") וכסגנו שימש יעקב עקנין ("עמיאל"). לאחר-מכן הוקם עוד בסיס, בבתי פיינגולד ברחוב יפו, סמוך לאזור הביטחון, שכלל את מגרש הרוסים ואת בניין ג'נרלי.



### אזור הביטחון במגרש הרוסים

ב-12 במרס חזר יהושע גולדשמיד ("גל") לירושלים, ונתמנה לקצין המבצעים של האצ"ל בעיר. גל שימש מפקד הח"ק (חיל הקרב) בירושלים, אולם בספטמבר 1947, בעקבות "הסזון הקטן", נאלץ לגלות לתל-אביב. הוא היה חייל נועז, והשתתף בפעולות רבות נגד השלטון הבריטי. בסוף מרס 1948, הזמין שאלתיאל את רענן לפגישה, אשר נתקיימה במשרדי הסוכנות היהודית. שאלתיאל הציע לרענן לשלב את האצ"ל במערך ההגנה על העיר. על פי ההצעה, תישמר המסגרת הארגונית של האצ"ל, אולם הוא יהיה כפוף לפיקוד ההגנה. במקרה כזה יקבל האצ"ל את כל צרכיו בצידוד ואספקה מן ה"הגנה". רענן דחה את הצעתו של שאלתיאל, בנימוק ששיקולי ה"הגנה" בעיר מבוססים על ההנחה שירושלים תימסר לשלטון

בינלאומי, בעוד האצ"ל חותר להכללתה של העיר במסגרת המדינה היהודית העומדת לקום. רענן, מצדו, הציע שיתוף-פעולה אופרטיבי לגבי אותם מבצעים שיבטיחו את שחרורה של ירושלים כולה. שאלתיאל ביקש לשקול את הדבר והציע להיפגש שנית.

לאחר פגישת שאלתיאל-רענן, נפגש שאלתיאל עם יהושע זטלר ("מאיר"), מפקד לח"י בעיר. לאחר מתן סקירה ביטחונית כללית, הציע שאלתיאל לזטלר את אשר הציע קודם-לכן לרענן, אולם הוסיף ואמר כי: "ברצוני להביא לידיעתך כי גרינברג (כינויו של רענן בפגישותיו עם שאלתיאל) הביע בפני את הסכמתו להצעה". בכך ניסה שאלתיאל לבודד את האצ"ל, אולם צעדו זה הביא לתוצאות הפוכות – הוא גרם לשיתוף-פעולה בין שני הארגונים, האצ"ל ולח"י. שיתוף-פעולה זה לא היה כה פשוט, בהתחשב במשקעים הרבים שהצטברו בלב חברי שני הארגונים מאז הפילוג ביניהם בשנת 1940. אומנם נעשו במשך הזמן ניסיונות לא מעטים לאיחוד או לפחות לשיתוף-פעולה אופרטיבי בין שני הארגונים, אולם לא היה בזה כדי לחפות על היריבות הגדולה שגבלה לעתים בשנאה הדדית.

בפגישה בין זטלר לרענן התברר כי שאלתיאל שיקר לשניהם, והתוצאה הייתה – הסכם שיתוף-פעולה אופרטיבי בין האצ"ל ולח"י. בפגישה נוספת, שהשתתפו בה גם יהושע גולדשמיד ומרדכי בן-עוזיהו ("דרור"), קציני המבצעים של שני הארגונים, הציע זטלר לכבוש במשותף את הכפר הערבי שועפט, בצפונה של ירושלים. המטרה הייתה להקל על הגישה לשני היישובים היהודיים עטרות ונוה-יעקב, וכן לנתק את השכונה הערבית שייח ג'ראח מן העיר הערבית הגדולה רמאללה. גל הצביע על העובדה כי שועפט נמצאת על ציר הנסיגה של הבריטים מירושלים ומכאן החשש שהם עלולים להתערב בקרב נגד היהודים (כפי שאמנם קרה בסוף אפריל, כאשר הפלמ"ח כבש את שייח ג'ראח ואולץ לנטוש את המקום בלחץ הצבא הבריטי). הצעתו האלטרנטיבית של גל הייתה לכבוש את הכפר דיר-יאסין, שהיה מחוץ לציר הפינוי הבריטי.

הנשק שעמד לרשות האצ"ל כלל 30 רובים, 2 מקלעים טיפוס ברן, כ- 50 תת-מקלעים (רובם הגדול סטנים מיצור עצמי, שנשלחו מתל-אביב ולא היו באיכות גבוהה) וכן 120 אקדחים וכמות לא גדולה של רימונים וחומר נפץ.

הכפר דיר-יאסין שכן על גבעה ממערב לירושלים, בגובה 800 מטר מעל פני הים, ובמרחק של 700 מטר לערך מהשכונה היהודית גבעת-שאול. משלט דיר-יאסין חלש על השכונות היהודיות המערביות: גבעת-שאול, בית-הכרם ויפה-נוף ועל הדרך לבית-וגן. כן חלש הכפר על קטע מהכביש המקשר את ירושלים עם תל-אביב. דיר-יאסין שימש מעבר לכוחות שנעו מן

הכפרים הערביים עין-כרם ומלחה שבדרום אל הכפרים קסטל וקולוניה, ששלטו על הכביש הראשי ירושלים – תל-אביב.  
 דיר-יאסין נכלל בכפרים הערביים שיש לתפוס במסגרת מבצע "נחשון", שהחל ב-6 באפריל. ואמנם, בשעה שנערכו קרבות הדמים על הקסטל בתחילת אפריל, זרמה אל שדה הקרב תגבורת ערבית, שעברה דרך דיר-יאסין ועזרה לגירוש הכוח היהודי שכבש את הקסטל.  
 כשנודע למטה ה"הגנה" על התוכנית לכבוש את דיר-יאסין, ביקש שאלתיאל מרענן לתאם את מועד כיבוש הכפר עם ההתקפה החוזרת לכיבוש הקסטל. שאלתיאל אף שיגר מכתב זהה לרענן ולזטלר, שבו אישר את הפעולה בדיעבד במכתבו של שאלתיאל נאמר:<sup>38</sup>

אל: שפירא [כינויו של זטלר]  
 מאת: ממ"ז

נדע לי שאתם מתכננים לבצע פעולה על דיר-יאסין. ברצוני להעיר את תשומת לבכם לעובדה, שתפיסת דיר-יאסין והחזקתו הנם שלב אחד בתוכנית כללית שלנו. אין לי כל התנגדות שאתם תבצעו את הפעולה בתנאי שיש בכוחכם להחזיק בו. אם אין לאל ידכם לעשות זאת, הריני מזהיר אתכם מפני פיצוץ הכפר, אשר יביא בעקבותיו לעזיבתו על-ידי התושבים ותפיסת החורבות והבתים העזובים על-ידי כוחות זרים. מצב כזה יכביד במקום להקל על המערכה הכללית וכיבוש שני של המקום יהיה כרוך בקורבנות גדולים של אנשינו. נימוק נוסף שברצוני להביא בפניכם הוא, שאם יימשכו למקום כוחות זרים, יהיה בזה משום הפרעה לתוכנית להקים אוירודרום במקום.

בעדותו, מספר יצחק לוי (לויצה) כי שאלתיאל הציע לאצ"ל להצטרף לכוחות ההגנה שיצאו לכבוש בשנית את הקסטל. כאשר סירב רענן, אישר שאלתיאל את ההתקפה על דיר-יאסין וזאת משני נימוקים:<sup>39</sup>

האחד, שאם יסרב, יעשו אנשי האצ"ל את הפעולה בכל מקרה ומוטב שייראה כמחזיק אותם תחת פקודתו מאשר להשלים עם עובדת אי הציות. הנימוק השני היה כי לאחר נפילת הקסטל עלול היה דיר-יאסין להיפך לאובייקט מסוכן.

<sup>38</sup> י. אופיר, על החומות, עמוד 15.

<sup>39</sup> ארכיון צה"ל, 500/48/35.

בשעה ששאלתיאל כתב את המכתב לרענן, כבר היה ידוע לשירות הידיעות של ה"הגנה", כי לדיר-יאסין נכנסו כוחות מזוינים, שכללו אנשי כנופיות ומתנדבים עירקיים. היה זה המוכתר של הכפר שנפגש בחשאי עם איש הקשר של הש"י כדי להודיעו שאין לו שום שליטה על הכנופיות שנכנסו לכפר, וכי ההבטחה שדיר-יאסין יהיה כפר שקט אינה עוד בתוקף. הכוחות המזוינים שהשתלטו על הכפר, היוו איום חמור לא רק לשדה התעופה הקטן ששאלתיאל תכנן לסלול בקרבת מקום, אלא גם לשכונות היהודיות הסמוכות ולתחבורה היהודית שנעה על הכביש הראשי לשפלה.

המידע שמסר המוכתר נבע מן ההסכם שהיה לו עם ההגנה לפיו ישמרו היהודים והערבים על יחסי שכנות טובים.<sup>40</sup>

למרות ההסכם, לא הפך דיר-יאסין לכפר שוחר שלום. עקיבא אזולאי, ששימש סגן מפקד אזור גבעת שאול, מספר בעדותו כי אחיו של המוכתר לא תמך בהסכם ומדי פעם נורו יריות לעבר גבעת שאול.<sup>41</sup> בצרור ידיעות מטעם חטיבת מחוז ירושלים על המתרחש בדיר-יאסין<sup>42</sup> אנו מוצאים כי כבר ב-28 בינואר 1948 נראתה קבוצה בת 25 איש מתאמנת במורדות הדרום-מערביים של דיר-יאסין וביניהם אדם במדי הלגיון הערבי. בהודעה מה-3.2.48 נאמר, כי קבוצה בת כ-30 ערבים נראתה מתאמנת בנשק. ב-2.4.48 פתחו אנשי דיר-יאסין בצליפות לעבר השכונות היהודיות בית-הכרם ויפה-נוף. עדויות אחרות מספרות על ביצורים שנעשו בכפר ועל נשק רב שנאגר בו; ימים ספורים לפני ההתקפה על דיר-יאסין נמסר על נוכחות לוחמים זרים בכפר, ביניהם חיילים עירקיים ואנשי כנופיות. מחקר ערבי שנערך באוניברסיטת ביר-זית מספר כי הגברים בדיר-יאסין לקחו חלק פעיל בפעולות אלימות נגד מטרות יהודיות וכי בקרב על הקסטל השתתפו רבים מתושבי הכפר לצדו של עבד-אל-קאדר אל-חוסייני.<sup>43</sup> כן נאמר באותו מחקר שבכניסות לכפר נחפרו תעלות מגן ושלמעלה מ-100 גברים אומנו וצויידו ברובים (אנגלים וגרמנים) וב-2 מקלעים מטיפוס ברן. הוקם משמר מקומי ובכל לילה שמרו 40 מתושבי דיר-יאסין במשמרות.

כשבוע לפני הפעולה, נקראתי לפגישה במטה המחוז, בה נכחו רענן, גל וכן "גיורא" (בן-ציון כהן). בפגישה זו סיפר רענן על הכוונה לכבוש את הכפר הערבי דיר-יאסין וכי גיורא יהיה מפקד הפעולה. נאלצתי לצמצם את פעילותי בקורס ה"סגנים", שהתנהל אותה עת ה"וילה" אשר בקריית-

<sup>40</sup> ארכיון צה"ל, תיק דיר-יאסין 3/281.

<sup>41</sup> עקיבא אזולאי איש ירושלים, עמוד 70.

<sup>42</sup> ארכיון צה"ל, 2504/49/16.

<sup>43</sup> כנענה שריף (עורך), הכפרים הפלסטינים שנהרסו ב-1948 – דיר-יאסין. מכללת ביר-זית, וכן דני רובינשטיין, "הארץ" מיום 11.9.1991.

שמואל, ולהתמסר להכנות לקראת הפעולה. באחת הפגישות שהתקיימה בבית "גנדי", שם שכנה אותה עת מפקדת המחוז של האצ"ל, נכונה לנו הפתעה גדולה: רענן פתח חבילה גדולה, והוציא ממנה סטנים חדשים מתוצרת עצמית שהגיעו מתל-אביב. ההתרגשות הייתה רבה, לא כל-כך מעצם המשלוח, כמו מהעובדה שהאצ"ל בשפלה התפתח עד כדי כך שהוא מסוגל כבר לייצר בעצמו כלי מלחמה. אנו, שחיינו בירושלים בצל השלטון הבריטי, התקשינו להבין את אשר התחולל בשפלה, שזה מספר חודשים התנהלו בה חיים יהודיים ללא שלטון זר (בהתאם להחלטת האו"ם, פינו הבריטים את אזור השפלה ב-1 בפברואר 1948). גנדי ארגן מיד כוסיות יין, בעוד אימא גנדי פתחה לכבוד המאורע פח מלא מלפפונים שכבשה במו ידיה. השקנו כוסיות "לחיים", וזללנו במלוא-פה את המלפפונים הנהדרים שכמוהם לא הגיעו לפינו זה זמן רב. כטוב ליבנו ביין, ביקשתי רשות לירות מספר יריות מאחד הסטנים החדשים. רענן, אשר הצליח בתחילה לשמור על רצינות וקור-רוח, חשש כי היריות יסכנו אותנו (כזכור, הייתה דירתו של גנדי במרכז העיר), אולם לבסוף נתרצה והרשה לירות שלוש יריות. הכבוד נפל בחלקי, ויצאנו כולנו אל המרפסת. כיוונתי את הסטן כלפי השמים ויריתי ירייה בודדת, אולם כאשר סובבתי את הכפתור לירי צורות, שוב ירה הסטן ירייה בודדת. התקלה הזו רדפה אותנו לא אחת גם בשעת פעולה וגרמה לנו אכזבה רבה.

בשובי ל"וילה" מאוחר בלילה, חשבתי בלבי: כמה חבל שלא שלחו לנו מתל-אביב מקלעי "ברן" במקום הסטנים הללו. האין הם מבינים כי חלפו ימי המחתרת, בהם תת-המקלע היה הנשק המועדף, וכי עתה זקוקים אנו לעוצמת אש חזקה של מקלעים ומכונות ירייה?

יומיים לפני הפעולה נתקיימה תצפית יום בהשתתפות כל מפקדי הכיתות שאמורים היו להשתתף בפעולה ולאחר-מכן נערך סיור לילה. ממקום התצפית אשר בקצה בית-הכרם, הסביר גיורא את התוכנית ואת תפקידו של כל אחד ואחד מהמפקדים. בלילה נערך סיור במסלול הפעולה. הקבוצה הצליחה להגיע עד קרוב מאוד לכפר מבלי שתושביו ירגישו בכך. הבחורים עצרו רק כאשר הכלבים התחילו לנבוח, והיה חשש שהנביחות יעירו את השומרים. העובדה שניתן היה להגיע עד סמוך לבתי הכפר, נסכה ביטחון עצמי רב והרגשה שהקרוב יהיה קצר ואפשר יהיה לסיים את המשימה ללא קושי רב.

## היציאה לקרב

ביום חמישי 8 באפריל התכנסנו בבסיס "עץ חיים" 70 לוחמי אצ"ל (אנשי הלח"י נפגשו בנפרד בגבעת-שאול). הייתה זו הפעם הראשונה שמספר כה רב של אנשי המחתרת נפגשו בגלוי, מבלי לחשוש משוטרים או חיילים



בריטיים. האווירה הייתה חגיגית ומצב-הרוח מרומם; סוף-סוף יוצאים להלום באויב שהנחית על היהודים מכות כה קשות במשך ארבעה חודשים תמימים. העובדה ששני ארגוני המחתרת יוצאים בצוותא הגבירה את הרגשת הביטחון והאחדות, ולכבוד המאורע נבחרה סיסמת הקרב "אחדות לוחמת".

את המפגש פתח רענן, מפקד המחוז של האצ"ל בירושלים. רענן, גבה-קומה ובעל חזות מרשימה, נהג לדבר לאט, בקול עמוק וסמכותי. רענן הסביר לנו כי לכיבוש דיר-יאסין שתי מטרות: צבאית ומדינית. באשר לאספקט הצבאי, הרי הכוונה היא לא רק לשחרר את השכונות המערביות של ירושלים מהאיום של דיר-יאסין, אלא בעיקר להעביר את היוזמה לידינו. יש לעבור ממגננה להתקפה ולהעביר את הקרב לשטחו של האויב. כיבוש הכפר יוכיח לערבים כי מי שמתקיף עלול גם להיות מותקף. הכיבוש יביא גם להעלאת המורל בקרב תושבי ירושלים ויחזיר להם את ביטחונם העצמי שאבד. באשר לצד המדיני, יהיה בכיבוש משום שינוי תפיסה והוא יביא למפנה במלחמה; לא עוד פעולות עונשין, אלא כיבוש לשם החזקה במקום. יידעו העם והעולם כי היהודים אינם מוכנים לוותר על ירושלים, ואם יהיה צורך, יכבשוהו בכוח הנשק. (יש לציין, כי במבצע "נחשון", שהחל מספר ימים לפני כיבוש דיר-יאסין, השתלטו כוחות ה"הגנה" על הכפרים הערביים אשר בצדי הכביש, אלא שההשתלטות הייתה זמנית, ולאחר העברת השיירות לירושלים ננטשו הכפרים שנכבשו, מלבד הקסטל).

רענן הוסיף ואמר כי מאחר שמדובר בכיבוש ולא בפעולת עונשין, יש להימנע מפגיעה בערבים שלא לצורך. במיוחד הזהיר חזור והזהר שלא לפגוע בזקנים, נשים וטף. זאת ועוד: כל ערבי שייכנע, אפילו הוא לוחם, יש לקחתו בשבי ולא לפגוע בו בשום צורה שהיא, והוסיף כי "בשבויים יש לנהוג על-פי אמנת ג'נבה". רענן סיפר שכדי למנוע קורבנות מיותרים, הוחלט כי את הפעולה יפתח משוריין מצויד ברמקול, אשר ייכנס לכפר לפני הפתיחה באש. באמצעות הרמקול יודיעו לתושבים כי הכפר מוקף על-ידי אנשי אצ"ל ולח"י והתושבים נקראים לעזוב את הכפר לכיוון עין-כרם או להיכנע. בהמשך ההודעה נאמר כי הדרך לעין-כרם פתוחה ובטוחה.

לאחר דברי רענן, הועברה רשות הדיבור ליהושע גולדשמיד ("גל"). הוא הסביר, כי מטרת הפעולה היא כיבוש הכפר, טיהורו והחזקתו. כאמור, בן-ציון כהן ("גיורא") נתמנה מפקד הפעולה. התוכנית הייתה לתקוף את הכפר בשני ראשים: כוח של שתי מחלקות אצ"ל יתקוף מכיוון בית-הכרם, וכוח של מחלקת לח"י יתקוף מכיוון גבעת-שאול. כמו כן הופרש כוח קטן של כיתה כדי לתפוס את המשלט מדרום לכפר (בכיוון הר-הרצל), ותפקידו למנוע הגעת תגבורת ערבית מעין-כרם וממלחה.

בשעה שתיים אחר חצות הוסעו לוחמי האצ"ל מבסיס "עץ חיים" לבית-הכרם. הכוח צעד לתוך הוואדי, שם התפצלו הכיתות, וכל כיתה עלתה במעלה הטראסות לשטח הפעולה המיועד לה.

יחידת לח"י נערכה בגבעת-שאול ומשם התקדמה לעבר היעד. חלק מן הכוח התקדם מאחורי המשוריין שנשא את הרמקול ונסע בשביל המוביל למרכז הכפר. (את הרמקול השיגו מחנותו של פרץ אפשטיין שהיה איש ההגנה. תחילה ניסה להשתמש מנתינתו, אולם לבסוף הצליחו אנשי לח"י לקבל ממנו את הרמקול והשאירו אצלו פיקדון של 75 לירות).

סמוך לשעה 04:25 הבחינו שומרי הכפר בתנועה חשודה. ואחד מהם צעק בערבית "מחמוד". אחד מלוחמי האצ"ל חשב שפונים אליו בסיסמה "אחדות" וענה בעברית את חלקה השני של הסיסמה – "לוחמת". הערבי פתח באש ובעקבות כך החל ירי מכל הכיוונים.

המשוריין נושא הרמקול התקדם במעלה השביל וכאשר הגיע למבואות הכפר נתקל בתעלה שנחפרה לרוחב הדרך ונאלץ לעצור. הרמקול הופעל וההודעה שנמסרה בו נשמעה רק בכניסה לכפר. מן הבתים הסמוכים נפתחה על המשוריין אש חזקה והיה צורך לחלץ את הלוחמים שנתקעו בתוכם. נמסר על פצועים ויחידה של עזרה ראשונה יצאה מגבעת-שאול לכיוון המשוריין. בצוות היו גם בחורות, ואחת מהן, דבורה שמחון, נפצעה בידה בשעה שחבשה את אחד הפצועים.

יתר היחידות פתחו בהסתערות, שהייתה מלווה בהתפוצצויות ויריות רבות. התנגדות הערבים הייתה חזקה מאוד, וכל בית הפך לעמדה מבוצרת. הלחימה הייתה קשה והתנהלה מבית לבית. רבים מן התוקפים נפגעו כבר בהסתערות הראשונה, ביניהם מפקדים רבים שצעדו, כמקובל, בראש יחידתם.

כאשר נכבש מרכז הכפר, רוכזו כל הפצועים באחת החצרות, ולאחר חבישה ראשונית נבדקו דרכים לפנותם. בין הפצועים שכב "יפתח" (יהודה סגל), שנפגע קשה בבטנו מצרור כדורים. מעיו יצאו החוצה, אולם הוא היה בהכרה מלאה. כאשר ניגשתי אליו כדי לשאול לשלומי, אמר: "נמרוד, אתה חבר טוב שלי. עשה לי טובה ותקע לי כדור בראש, כי איני יכול לסבול יותר את הכאבים". יפתח הושכב על דלת שנעקרה ממקומה (אלונקות לא היו) וארבעה בחורים נשאוהו לכיוון גבעת-שאול. התברר, כי הדרך הייתה חסומה באש שנורתה מבית המוכתר, שחלש מן הגבעה על כל הסביבה והיה צורך למצוא דרך עקלתון. יפתח הגיע בשלום לגבעת-שאול, משם פונה מיד לבית-החולים. פצוע נוסף היה גיורא, מפקד הפעולה, שרגלו נפגעה מכדור שנורה מאחד הבתים.

הקרב, שהתנהל בשטח בנוי, היה איטי וגרם אבדות כבדות לשני הצדדים. כדי לשתק את מקורות הירי נאלצו הלוחמים להשתמש ברימונים,

ובכמה מקרים אף לפוצץ בתים באמצעות מטען חומר-נפץ. היריות נורו מכל הכיוונים, אולם המוזר ביותר היה שגם מכיוון הר-הרצל, שם הייתה אמורה להיות היחידה בראשותו של "מנשה" (יהודה טרייביש), ניתכה אש חזקה. כעבור זמן קצר יצאו מכלל פעולה כמחצית מן הבחורים שהיו בכוח התוקף; חלקם הגדול פצועים וכן אלה שטיפלו בהם. ואם לא די בזאת, הרי שגם התחמושת אזלה ולא היה במה להמשיך את הלחימה. למרבה המזל, נמצא באחד הבתים מחסן תחמושת, אשר בעזרתו ניתן היה להמשיך את הקרב. דו"ח על מהלך הקרב הועבר על-ידי רצים אל המטה בגבעת-שאול (מכשירי קשר לא היו אז בידי האצ"ל או לח"י). כאשר הגיעו הידיעות על מספר הנפגעים, שהלך ורב, וכן על המחסור בתחמושת, יצאו כמה אנשי לח"י למחנה "שנלר", וביקשו מיחידה של הפלמ"ח לבוא לעזרת התוקפים. לאחר קבלת אישור ממטה החטיבה ומשאלתיאל, יצאו אנשי הפלמ"ח במשורין, שהיה מצויד במקלע ובמרגמה של שני אינטס. עם הגיעם לכפר, ירו לעבר בית המוכתר מספר פגזים וכן צורות מן המקלע. באותו זמן ממש, ללא תיאום מוקדם עם הפלמ"ח, הסתער יוסף אבני בראש מספר לוחמים על בית המוכתר. ההסתערות עלתה יפה, והבית נכבש וטוהר. עם ההשתלטות על בית המוכתר פסקה האש וכיבוש הכפר הושלם. אבני כל-כך התרגש על שעלה בידו לשתק את האש מבית המוכתר, עד שלא שם לב כי נפצע וכל פניו היו מכוסים בדם. הוא נחבש ופונה מיד לבית-החולים. כאשר ביקרתי בבית-המוכתר מיד לאחר הכיבוש, מצאתי על המרפסת שני ערבים הרוגים, לבושים בבגדי נשים ורובים בידיהם.

לאחר כיבוש בית-המוכתר שכנה האש, ויצאת לסיור בכפר. עליתי על גג אחד הבתים שהיה בן שתי קומות, כדי להשקיף על הסביבה כולה. בהגיעי לגג, נתגלה לפני המחזה הבא: על הרצפה שכב לוחם ערבי הרוג, לבוש במדי צבא (כנראה עיראקי), לידו רובה ועל גופו חגורת כדורים. עמדתי על מקומי והתבוננתי בלוחם הערבי ההרוג כמהופנט. לנגד עיני עברו תמונות חברי שנהרגו ונפצעו במלחמה הארורה הזאת, שנכפתה עלינו על-ידי הערבים, אשר שלמו אף הם מחיר יקר. האומנם לא היה אפשר להסדיר את הסכסוך בינינו ללא שפיכות דמים? מחשבותיי נותקו על-ידי שריקת כדור שעבר בסמוך לראשי ונתקע בקיר. התעוררתי בן-רגע וקפצתי מן הגג, לא לפני שלקחתי את הרובה שהיה מונח על הרצפה. הצליפות נמשכו כל שעות אחר-הצהריים ונפסקו רק עם רדת החשכה.

לפנות ערב באה יחידה מן העיר להחליף אותנו ולקבל לידה את השמירה על הכפר. צעדתי לעבר גבעת-שאול, שם עליתי על אופנוע ודהרתי אל בית החולים כדי לבקר את הפצועים. לתדהמתי גיליתי ששכחתי להסיר מעלי את הרובה והייתה זו הפעם הראשונה שעברתי ברחובה של עיר עם נשק באופן גלוי. היה זה ערב שבת, והיהודים בלבוש חגיגי עשו דרכם לבית-

הכנסת. המון אדם שמילא את המדרכות, הריע לי בעוברי ובכך הביע את אהדתו לארגוני המחתרת שיצאו להכות באויב. בהגיעי לבית-החולים המאולתר שלנו, "החלמה", שמחתי לפגוש שם את נורית, שבאה לעזור בטיפול בפצועים. נתתי לה כמזכרת "שבריי" יפה (סכין שהערבים נהגו לשאת בחגורתם) אשר הבאתי מן הקרב.  
לימים נתקלתי בארכיון ההגנה במסמך הבא:<sup>44</sup>

13.4.48 (רם)

הנידון: מרפאת אצ"ל

בפינת הרחוב רד"ק וברטנורא, בבית יוסף וינברג, נראו בשבועיים האחרונים ריכוזי אנשי אצ"ל...  
לאחר ההתקפה על דיר-יאסין, הובאו לבית זה פצועי האצ"ל. בבית זה בקומה השנייה גר רופא למחלות פנימיות בשם ד"ר מ. איצקוביץ – יש לשער שהמרפאה בדירתו.  
ביום 11.4.48 נראו בשעות אחצ"ה נכנסים לבניין לאון פרחי ורות שניאורסון. היא לבשה חלוק לבן.  
ביום 12.4.48 נראתה במקום רחל ברנדויין כשהיא לובשת חלוק לבן.  
על הגזוזטרה של הדירה ישבו מספר אנשי אצ"ל, כולם לבושים פיג'מות מאותו צבע (כחול עם פסים).

לאחר הקרב, נודע מה אירע ליחידתו של מנשה. כאשר הגיעו אל המשלט שחלש על הדרך לעין-כרם, נפתחה עליהם אש חזקה. אחד הבחורים, אפרים יעקבי ("עודד") נהרג ושניים נפצעו, ביניהם יוסף רונן-פרנקנטל ("פרח") ששימש סגנו של מנשה, וכאשר אזלה התחמושת, נסוגו לבית-הכרם. בדרכם לקרב, פגשו ביחידה של ה"הגנה" שהתבצרה בעמדת ה"שריפה", אשר קיבלה ידיעה מוקדמת על הפעולה ואיחלה לאנשי האצ"ל הצלחה במשימה. בנוסף לאפרים יעקבי, נהרגו בקרב על דיר-יאסין גם עמוס ברנס, גרשון מנוח, יהודה סגל ("יפתח") (שמת מפצעיו כעבור מספר ימים), ארבעתם אנשי אצ"ל, ויוסף יגן ("אלדד") איש לח"י.  
רק כעבור שנים, הותר לפרסום הדו"ח של "אליעזר" – קצין מודיעין של ה"הגנה", המתאר את חלקה של ההגנה בקרב על דיר-יאסין. וכך נאמר בדו"ח בין השאר:<sup>45</sup>

<sup>44</sup> ארכיון תולדות ההגנה, 112/1168.

<sup>45</sup> דוד שאלתיאל, ירושלים תש"ח, עמוד 141.

[...] בשעות הבוקר הוחלט לסייע באש. עזרה זו התבטאה בשתי פעולות:  
 א. מניעת הגישה של כוחות המילואים הערביים העולים ממלחה ומעין-כרם למקום.  
 ב. פגיעה בערבים אשר התבצרו על הרכס המערבי של הכפר, מן העורף.  
 שתי הפעולות התבצעו מן העמדות ב'שריפה'. לפגיעה בעורף הערבים הובא למקום 'שפנדאו'. הערבים הופתעו מן האש וסבלו אבידות ניכרות כשהם נאלצו להתגלות לעמדותינו ...

עם סיום הקרב, התברר כי מאות מבין תושבי הכפר נסוגו לעין-כרם, בנצלם את העובדה שהדרך לשם הייתה פנויה. אלה שנותרו בכפר, נכנעו ונלקחו בשבי. השבויים, רובם נשים וילדים, הועלו על משאיות והועברו דרך רחובות ירושלים המערבית למזרח העיר, שם נמסרו לידי אחיהם הערבים.  
 לאחר תום הקרב, ביום השישי בערב, הסתובבו בכפר עיתונאים זרים שביקשו מידע על אשר אירע. במקום היה גם קלמן ברגמן ("דן"), ששימש מפקד ה"דלק" (שירות הידיעות של האצ"ל) בירושלים והיה חבר מפקדת המחוז. הוא כינס במקום מסיבת עיתונאים מאולתרת, בה סיפר על מהלך הקרב. הוא אמר כי הפעולה בוצעה בידיעת ההגנה, וכי נתנו הוראות חמורות ללוחמים שלא לפגוע בנשים וילדים. כן סיפר על האבדות הרבות שנגרמו כתוצאה מניהול קרב בשטח בנוי וכי אותם תושבים שנכנעו, נלקחו בשבי והועברו למזרח ירושלים. בסיום דבריו אמר כי:<sup>46</sup>

[...] כיבוש דיר-יאסין הוא השלב הראשון. בכוונתנו לתקוף, לכבוש ולהחזיק עד אשר כל ארץ-ישראל תהיה שייכת למדינה היהודית ... ובאם הבריטים יבואו לכפר, נלחם בהם [...]

ההערה האחרונה באה בגלל החשש שהבריטים ינצלו את העובדה שבכפר ישנו ריכוז גדול של אנשי אצ"ל ולח"י, וינסו לתקוף אותם. ואמנם, התברר כי הנציב העליון ערך התייעצות עם מפקד הצבא הבריטי והם החליטו להפציץ את הכפר מן האוויר. אלא שעד שנעשו הסידורים הטכניים לביצוע ההפצצה (מטוסי חיל-התעופה המלכותי כבר הועברו מארץ-ישראל לארצות השכנות), עזבו כוחות אצ"ל ולח"י את הכפר. אגב, נשקלה גם הפעלת כוחות היבשה, אלא שהרעיון נדחה בגלל האבדות הרבות שעלולות היו להיגרם לבריטים בקרב כזה.

<sup>46</sup> ארכיון משרד המושבות הבריטי, CO 733/477/5

לאחר כיבוש הכפר, הגיעו למקום נציגי הצלב האדום וטיפלו בהעברת השבויים אל האזור הערבי של ירושלים. כמו-כן הודיעו כי הם מנהלים מגעים עם הערבים בדבר העברת הגופות לירושלים המזרחית ועל-כן נתבקשו אנשי האצ"ל שלא לקבור אותם. הרופא המחוזי של ההגנה נפגש אף הוא עם נציגי הצלב האדום ובתיאום איתם שלח לדיר-יאסין ביום ראשון 11 באפריל שתי משאיות כדי להעמיס עליהן את הגופות. בעוד אנשי האצ"ל עוסקים בהעמסת הגופות, הגיעה בשעה 15:00 ידיעה מהצלב האדום שהערבים מסרבים לקבל לידם את הגופות ועל-כן יש לקבור אותן בכפר. זו הייתה הסיבה שהגופות נשארו פזורות בכפר במשך מספר ימים ולא נקברו מיד לאחר הקרב.<sup>47</sup>

למחרת כיבוש דיר-יאסין הפגזו תותחי האויב, שהוצבו בנבי-סמואל, את שכונת גבעת-שאול. הייתה זו ההפגזה הראשונה על ירושלים, והיא גרמה בהלה גדולה. 3 יהודים נהרגו ו-7 נפצעו. חלק מן התושבים ארזו את חפציהם ונדדו אל קרובים בחלקים אחרים של העיר, אולם עד-מהרה התברר, כי מלבד הרעש הגדול, לא גרמה ההפגזה נזקים רציניים. התושבים הבינו כי השד אינו נורא כל-כך וחזרו לבתיהם. היה זה אות הפתיחה לשורה ארוכה של הפגזות, שהלכו וגברו עם כניסתו של הלגיון הערבי לירושלים, הפגזות שהפילו חללים רבים ושיבשו את החיים הסדירים בעיר. אולם כבר באותו יום שבת התברר לנו, כי הפגזים אינם מסוגלים להרוס את בתי האבן של העיר וכי על-ידי הפגזות בלבד לא ניתן יהיה לכבוש את העיר.

הידיעה על כיבוש דיר-יאסין פשטה בעיר, ויהודי ירושלים קיבלוה בסיפוק רב. השמחה הייתה גדולה לא רק משום שעם הכיבוש יכלו תושבי השכונות המערביות לנשום לרווחה, אלא מעצם העובדה שהיוזמה עברה לידי היהודים. כיבוש הכפר היווה השלמה לפריצת הדרך במסגרת מבצע "נחשון", והפיחה תקווה בלב יהודי ירושלים. כיבוש דיר-יאסין החזיר ליהודי ירושלים את הביטחון העצמי שכה חסר להם. הסיסמה "אחדות לוחמת" חדרה לתודעתו של היישוב היהודי בירושלים וסימנה את המפנה שחל בהדיפת התקפות הערבים. בימים שלאחר הקרב, נהרו רבים לבסיס "עץ-חיים" כדי להביע את הזדהותם עם לוחמי האצ"ל.

## עובדות ופרשנויות

רבות נכתב ונאמר על אשר אירע בדיר-יאסין, עד כי הקרב שנערך בבוקר ה-9 באפריל הפך להיות "פרשת דיר-יאסין". חשוב לנתח את העובדות ולהפרידן מן הפרשנות.

<sup>47</sup> ארכיון צה"ל, תיק דיר-יאסין מ 16/9.

השאלה הראשונה שחשוב לבררה קשורה במספר האבדות שהיו לערבים בקרב על דיר-יאסין.

בשידור הרדיו של האצ"ל, "קול ציון הלוחמת", ששודר מתל-אביב במוצאי-שבת 10 באפריל, נאמר כי לפי ההודעה שהגיעה באלחוט ממפקדת האצ"ל בירושלים, היו לתוקפים ארבעה הרוגים (מספר ההרוגים עלה אחר-כך לחמישה, כאשר "יפתח" הפצוע מת מפצעיו) ו-32 פצועים. בקרב הערבים, נאמר בהודעה, נהרגו מאתיים. (בשידור מאוחר יותר עלה מספר ההרוגים ל-240)<sup>48</sup>

הידיעה שנמסרה מירושלים בדבר מספר ההרוגים הערביים לא הייתה נכונה. מפקד האצ"ל בירושלים הגזים בהרבה במספר ההרוגים במתכוון, ועשה זאת במסגרת הלוחמה הפסיכולוגית. בעדותו סיפר רענן, כי כאשר הודיע באלחוט למפקדה בתל-אביב על 240 הרוגים ערביים, לא ידע מה היה מספרם המדויק. את המספר 240 בדה מלבו בשעה שידע בברור כי מספר ההרוגים האמיתי נמוך בהרבה. פרסום מספר מוגזם של הרוגים, גרס רענן, יעורר פחד ומבוכה בקרב ערביי ארץ-ישראל וירתיע אותם מלתקוף את היהודים.<sup>49</sup> מעניין לציין, כי הוועד הערבי העליון חשב כי פירסום מספר רב של הרוגים ערביים יעורר את הלוחמים הערביים לנקמה ויפיח בהם רוח קרב. לכן הלך הוועד הערבי העליון בעקבות האצ"ל והודיע כי בקרב על דיר-יאסין נהרגו 254 ערבים. רק לאחר-מכן התברר להם ששגו, מאחר שהפרסום הכניס פחד בלב הערבים.

בעדותו של יהושע אריאלי (מפקד הגדנ"ע בירושלים, שנכנס עם יחידתו לדיר-יאסין לאחר צאת האצ"ל את הכפר), שהיה אחראי על קבורת הגופות, נאמר כי הם קברו כ-80 גופות וכן פוצצו בית אחד שנשארו בו כ-30 גופות.<sup>50</sup> ובמחקר שנעשה באוניברסיטת ביר-זית נאמר כי מספר ההרוגים בדיר-יאסין הגיע ל-107.<sup>51</sup>

ספירה מדויקת של הקורבנות הערביים נעשתה לאחר הקרב על-ידי שני רופאים, ד"ר ז. אביגדורי (שהיה יו"ר סניף ירושלים של הסתדרות הרופאים בא"י) וד"ר א. דרויאן (ששימש כסגנו). רופאים אלה הופיעו בכפר וביקשו רשות לבדוק את גופות החללים. הם סיפרו כי נשלחו על-ידי הסוכנות היהודית כדי לדווח על התעללות ומעשי נבלה אחרים שביצעו אנשי אצ"ל ולח"י בערבים, אולם אם תינתן להם האפשרות להסתובב בכפר באופן חופשי וללא שום מגבלות, אמרו, יכתבו בדו"ח רק את אשר יראו עיניהם.

<sup>48</sup> מנחם בגין, במחתרת, כתבים ד, עמוד 274.

<sup>49</sup> ראיון המחבר עם מרדכי רענן.

<sup>50</sup> מכון ז'בוטינסקי, עא 37.

<sup>51</sup> כנענה שריף (עורך), הכפרים הפלסטינים שנהרסו ב-1948 – דיר-יאסין.

וכך אמנם היה: הם עברו מבית לבית באין מפריע, ספרו את כל הגופות שהיו בכפר ואף בדקו את סיבת המוות.<sup>52</sup>

לפי הזמנת הסוכנות היהודית לא"י ביקרנו אנו הח"מ ביום ב' 12.4.48 את הכפר דיר-יאסין בשעות לפני הצהרים. את הכפר מצאנו ריק מתושביו. הבתים שביקרנו היו שדודים. המקומות בהם נמצאו הגופות הראו לנו מפקדי ההגנה, אצ"ל ולח"י. בדקנו את מצב הגופות של הערבים שנמצאו במקומות שונים. מצאנו בחדר אחד אם עם ילד קטן בגיל שתיים-שלוש, שהיו הרוגים ברירות. בחדר אחר של בית מצאנו 2 גופות של נשים מבוגרות גם-כן הרוגות ברירות. בבית על-יד מחצבת הכפר נמצאו 5 גופות ביניהם שני נערים; כולם גברים שנהרגו מיריות או פצצות. בוואדי מול המחצבות נגלו לפנינו כחמש-עשרה גופות שהיו מונחות אחד על-יד השני בלתי מכוסות, ביניהן שלושה-ארבעה ילדים בגיל מחצי שנה ועד שלוש שנים. בין הגופות היו מספר נשים. בקבוצה זו לא בדקנו כל גופה וגופה לחוד. כל הגופות הנ"ל היו בתלבושות שלהן, האברים היו שלמים ולא ראינו כל סימני התעללות. יש לציין כי הגופות לא נקברו במשך שלושה ימים והיו מונחות ללא כיסוי ולא ראינו כל סידור לקבורתם...

מן הדו"ח עולה כי בכפר נמצאו לא יותר מ-46 גופות. כמו כן, נאמר בו כי המוות נגרם על-ידי יריות או פצצות וכי "כל הגופות היו בתלבושות שלהן, האברים היו שלמים ולא ראינו כל סימני התעללות". אלא שהמספר 240, שפורסם על-ידי האצ"ל, צוטט בכל הפרסומים על כיבוש דיר-יאסין, מבלי לבדוק את אמיתותו. יתרה מזאת, גם אלה שידעו את האמת, העדיפו שלא לגלותה. הם השאירו את המספר 240 (או 254) שהיה נוח להם מבחינה תעמולתית. עליית קרנו של האצ"ל בקרב הציבור היהודי הייתה לצנינים בעיני מנהיגי היישוב. צריך לזכור כי באותם ימים דן הוועד הפועל הציוני בהסכם עם האצ"ל, אשר ראשי מפא"י התנגדו לו בכל תוקף. זה היה הרקע למסע ההשמצות שנפתח על-ידי הסוכנות היהודית בעקבות כיבוש דיר-יאסין. שלושה ימים לאחר הקרב פירסם דוד שאלתיאל כרוז שטנה, מלא השמצות ושקרים, תוך התעלמות מן הדו"ח שקיבל מהרופאים שביקרו בכפר וכן מן הדו"ח שקיבל מיחידת ה"הגנה" שלקחה חלק בקרב. זאת ועוד, בכרוז התעלם שאלתיאל לחלוטין מן העובדה שהוא ידע ואף אישר את

<sup>52</sup> ארכיון צה"ל, 54-48 / 500.



הפעולה וכן שכתב במכתבו ל"שפירא", כי כיבוש דיר-יאסין הוא חלק מתוכניות ה"הגנה". לעומת זאת, תיאר את אנשי אצ"ל ולח"י ככנופיות שודדים, שכל מעיינם רצח וביזה. בין השאר נאמר בכרוז כי:<sup>53</sup>

לא לפעולה צבאית התכוונו אירגוני הפורשים בצאתם אור ליום שישי, אם כי בתעמולת לחישה פירסמו בקהל את הבדותה כי הם הולכים להציל את הקסטל. לו לתכלית צבאית נתכוונו ולא להפגנת תעמולה גרידא, הרי היו יוצאים לקיני הכנופיות שבמחוז ירושלים, מקום שם יכלו להקל על המערכה הכבדה בה נתונה הבירה. אולם הם בחרו באחד הכפרים השקטים שבסביבה ... ובמשך יום שלם עסקו חיילי אצ"ל ולח"י בשחיטת נשים וילדים, וכן גברים – לא בשעת פעולה, אלא במתכוון ובמישרין למטרת טבח ורצח בלבד ... הנני להצהיר כי שום יחידות של כוחות הביטחון היישוביים לא לקחו חלק בפעולה זדונה זו.

במשפט האחרון מתעלם שאלתיאל במודע מן העובדה שיחידה של הפלמ"ח הגיעה לכפר באישורו ואף הפגיזה את בית-המוכתר במרגמה שהייתה ברשותה. וכך כותב מפקד היחידה, מרדכי ואג ("יאקי"), בדו"ח שנמצא בארכיון צה"ל ושהיה חסוי עד לאחרונה:<sup>54</sup>

[...] בשעה 03:60 [ה-9 באפריל] הודיעוני על התקפת לח"י ואצ"ל על הכפר דיר-יאסין ועל מצבם המיואש שאין ביכולתם להוציא את פצועיהם. ביקשו נשק חיפוי ממני ואנשים למטרה זו, היות ואין להם בעלי מקצוע לנשק חיפוי (מרגמות). שאלתי את רשות הממ"ז [מפקד המחוז, דוד שאלתיאל] על-ידי קצין המודיעין של הגדוד והתשובה הייתה: עליך לצאת לכפר ולחפות על הוצאת הפצועים בלבד.

גם הסוכנות היהודית הצטרפה למסע ההשמצות, ובגילוי-דעת שנתפרסם ב-12 באפריל נאמר:<sup>55</sup>

<sup>53</sup> יהושע אופיר, על החומות, עמוד 63-64.

<sup>54</sup> ארכיון צה"ל, תיק דיר-יאסין, מ 16/9.

<sup>55</sup> יהושע אופיר, על החומות, עמוד 63-64.

הנהלת הסוכנות היהודית קיבלה זה עתה פרטים מלאים יותר על כיבוש הכפר דיר-יאסין על-ידי קבוצת "הפורשים" ועליה להביע את רגשי זוועתה ובחילתה לאופי הברברי שבו בוצעה פעולה זו. הסוכנות היהודית יודעת יפה על מעשי הברבריות שביצעו הכוחות הערביים במשך מספר החודשים האחרונים בהתקפותיהם על יהודים. הערבים נאשמו ברצח אזרחים, בהריגת פצועים, בהטלת מומים בגופות מתים וכן בכך שלא לקחו שבויים אלא הרגו את אלה שנפלו לידיהם עד האיש האחרון. אף לא מלת-גנאי למעשי-ברבריות אלה נאמרה מפי ההנהגה הערבית. אולם העובדות הללו אינן יכולות לשמש הצדקה למעשי אכזריות אלה מצד יהודים ...

תשובת האצ"ל לא איחרה לבוא, ובכרוז שפורסם מטעמו ישנה הכחשת ההאשמות של ה"הגנה" אחת לאחת. בכרוז נאמר, בין השאר, כי:<sup>56</sup>

דיר-יאסין נכבשה בקרבות כבשים. כמעט מכל בית ירו על חיילינו מרובים ומכונות-יריה. עדות לכך, המספר הגדול ביחס של נפגעינו, העולה על כמה עשרות, מלקוח הנשק שנפל לידינו וכן מספר ההרוגים העירקים והסורים שהם חלק מן הצבא הסדיר שחנה שם ... חיילינו נהגו כפי שלא נהג שום צבא לוחם: הם ויתרו על גורם ההפתעה. בטרם החל הקרב הממשי, הזהירו בעזרת רמקול את תושבי הכפר וקראו לנשים ולילדים לעזוב מיד ולמצוא מקלט במדרון ההר ...

אנו מביעים צערנו הרב על שבין הנפגעים היו גם נשים וילדים, אך אין זו אשמת לוחמינו. הללו עשו את חובתם האנושית ולמעלה מזה ...

האצ"ל אף פירסם את מכתבו של שאלתיאל אל רענן, לפיו ידע שאלתיאל על-אודות הפעולה ואף אישר אותה. יתרה מזאת, שאלתיאל ציין במכתב כי כיבוש דיר-יאסין הוא חלק מתוכניות ה"הגנה". פרסום המכתב גרם מבוכה רבה בקרב צמרת ה"הגנה" ופגע קשות באמינותו של שאלתיאל. הסוכנות היהודית הגדילה לעשות כאשר נוסף למלחמת הכרוזים אף שלחה מברק תנחומים למלך עבדאללה.<sup>57</sup> המברק שנשלח על-ידי הסוכנות היהודית למלך עבדאללה, היה ללא תקדים ולכן אומר דרשני. אפילו קירקבריידי, הציר הבריטי בעמאן, ציין

<sup>56</sup> מנחם בגין, במחתרת, עמוד 276.

<sup>57</sup> תעודות מדיניות ודיפלומטיות, דצמ. 47 – מאי 48, עמוד 625.

במברקו ללונדון את פליאתו מעצם שליחת המברק לעבדאללה. כי הרי ירדן הייתה חלק מן הליגה הערבית, שהכריזה מלחמה על מדינת ישראל עוד לפני שזו קמה. חיילי הלגיון הערבי, ששהו בארץ-ישראל המערבית, השתתפו לא פעם במעשי האיבה שביצעו הערבים נגד היהודים. ירדן איפשרה לכוחות עירקיים לעבור בשטחה כדי להצטרף לכנופיות הערביות שנלחמו ביהודים, ואף בדיר-יאסין נמצאו חיילים עירקיים לצד אנשי הכנופיות. מכאן שיש לראות בירדן אויב או לפחות אויב פוטנציאלי. אלא שאולי זו הסיבה שהניעה את הסוכנות היהודית לשלוח את המברק לעבדאללה; לאותת לו כי הסוכנות היהודית אינה רואה בו אויב, וכי היא ממשיכה לעמוד מאחורי ההסכמה אליה הגיעו עוד בנובמבר 1947.<sup>58</sup> זאת ועוד: למרות היות עבדאללה המלך של עבר-הירדן המזרחי, הרי שלדידה של הסוכנות היהודית הוא שימש גם כמנהיגם הבלתי-מוכתר של ערביי ארץ-ישראל ולכן הוא היה הכתובת להתנצלות על "המעשה הברברי" שנעשה לערביי דיר-יאסין, שכלל לא היו אזרחים ירדניים. לדעתי, ביקשה הסוכנות היהודית לאותת למלך עבדאללה כי היא מסתייגת לא רק ממעשי "הפורשים" בדיר-יאסין, אלא גם או בעיקר מהכרזתם בדבר שחרור ירושלים והארץ כולה, דבר שעמד בסתירה מוחלטת למדיניות הסוכנות היהודית. המלך עבדאללה לא קיבל את הסבריה של הסוכנות היהודית ודחה את התנצלותה. בתשובתו מציין עבדאללה כי מן המוסכמות היא, שהסוכנות היהודית מנהלת את הפעולות הציוניות בכל מקום, וכי שום יהודי לא יעשה דבר מנוגד למדיניותה.<sup>59</sup>

דיר-יאסין הפך לשם נרדף למעשי זוועה שעשו היהודים בערבים, ולא אחת נוהגים להשתמש אף במושג "טבח דיר-יאסין". הכפר הערבי דיר-יאסין שכן במקום בעל חשיבות אסטרטגית רבה, ובמלחמה שנכפתה עלינו על-ידי הערבים, לא היה מנוס מלכבושו. עניין כיבוש דיר-יאסין מצוי בפקודות פריצת הדרך לירושלים (מבצע "נחשון") וכן בתוכניות ההגנה על העיר, ואילולא כבשו את הכפר כוחות אצ"ל ולח"י, היו עושים זאת כוחות ההגנה במועד אחר. כך שכל הדיבורים בדבר היות דיר-יאסין כפר "שוחר שלום", הם פטפוטים בעלמא.

<sup>58</sup> בנובמבר 1947 התקימה בנהריים פגישה בין גולדה מאירסון (מאיר) לבין המלך עבדאללה. בפגישה הוסכם כי לאחר צאת הבריטים את הארץ, יפלוש הלגיון הערבי לארץ-ישראל המערבית ויתפוס את יהודה ושומרון, שאמורות היו להיות חלק מן המדינה הפלשתינית (שני הצדדים התנגדו להקמתה של מדינה פלשתינית ריבונית בראשותו של המופתי). בתמורה להסכמתם של היהודים לצעד זה של עבדאללה, התחייב המלך שלא לתקוף את המדינה היהודית שתקום. פרטוקול מן הפגישה – ראה ב"דיון וסיכום".

<sup>59</sup> ארכיון ציוני מרכזי, S 25/1704 תרגום אנגלי S 25/4150

אולם השאלה המרכזית היא האומנם היה טבח בדיר-יאסין והאם הייתה התעללות בגופות הערבים?  
טבח, פירוש הרג בני-אדם חסרי מגן. בשנת 1929, כאשר התנפלו הערבים באישון לילה על יהודי חברון השלווים ושחטום בכל הבא ליד – היה זה טבח. כאשר התנפלו בחודש פברואר 1948 פועלים ערביים בבתי-הזיקוק בחיפה על עמיתיהם היהודים שעה שבאו לעבודה, ורצחו בדם קר למעלה מ-40 יהודים – היה זה טבח. בשתי הדוגמאות, הטבח תוכנן מראש ומעשי הרצח היו בבחינת "סוף מעשה במחשבה תחילה". גם הרצח המתועב של תושבי כפר-עציון בידי חיילי הלגיון הערבי, לאחר שהמגינים נכנעו ונשארו חסרי מגן – היה טבח.  
ומה קרה בדיר-יאסין?

ראשית, יש לזכור את ההוראות החמורות שניתנו ללוחמים לפני היציאה לקרב, לא לפגוע בנשים, זקנים וילדים. כמו כן נאמר מפורשות כי כל ערבי שייכנע, אפילו הוא לוחם, יש לקחתו בשבי ולנהוג בו על-פי אמנת-ג'נבה.

שנית, נעשה בדיר-יאסין מעשה ללא תקדים: על מכונית משוריינת הותקן רמקול ובאמצעותו ביקשו התוקפים להודיע לתושבים כי הדרך לעין-כרם פנויה ובטוחה וכי כל מי שיעזוב את הכפר – לא יינזק. על-ידי השימוש ברמקול, ויתרו התוקפים על אחד הגורמים החשובים ביותר בעת קרב – הוא גורם ההפתעה. מפקד המחוז של האצ"ל בירושלים גרס כי יש למנוע קורבנות בקרב האוכלוסייה הערבית אפילו במחיר ויתור על גורם ההפתעה. אף הערבים אינם מכחישים את השימוש ברמקול, ובפרסום של הליגה הערבית בנושא "התוקפנות הישראלית", נאמר בין השאר: "בליל ה-9 באפריל 1948, הופתע הכפר הערבי השקט דיר-יאסין על-ידי רמקול, שקרא לתושבים לפנות מיד את המקום".<sup>60</sup>

שלישית, הכול מודים כי בדיר-יאסין התנהל קרב קשה, בו היו הערבים מבוצרים בבתי האבן של הכפר, בעוד התוקפים חשופים לאש האויב. האש העזה שנורתה מן הבתים אילצה את התוקפים להסתער תוך שימוש ברימונים ובכמה מקרים אף לפוצץ את הבתים. כך קרה שבין ההרוגים נמצאו גם נשים וילדים.

כאן המקום לצטט את דברי בן-גוריון במרכז מפא"י עוד בינואר 1948:

61

<sup>60</sup> דיר-יאסין, פרסום מחלקת ההסברה של משרד החוץ הישראלי, מרס 1968.

<sup>61</sup> מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון, חלק ב, עמוד 680.

זוהי מלחמה ואין כל אפשרות – אני רוצה להדגיש זאת בבהירות  
הגדולה ביותר – של הבחנה אינדיבידואלית. אי-אפשר להימנע  
במלחמה מפגיעה באנשים חפים מפשע

למספר ההרוגים יש חשיבות רבה לגבי השאלה אם היה זה קרב או טבח.  
לפי כל המסמכים והעדויות, ברור היום כי מספר הערבים שנהרגו  
בדיר-יאסין היה פחות ממאה, ולא 240 כפי שפורסם. זאת ועוד, זה היה  
קרב בשטח בנוי, הראשון מסוגו במלחמת העצמאות, וכידוע קרב כזה הוא  
מן הקשים שבקרבות ותובע קורבנות רבים. זאת הסיבה כי מספר אנשי  
אצ"ל ולח"י שנפגעו מאש הערבים הגיע ל-35% מן הכוח התוקף. אגב,  
הקרב השני במלחמת העצמאות שהתנהל בשטח בנוי, היה כאשר הפלמ"ח  
התקיף את קטמון, כשבועיים לאחר כיבוש דיר-יאסין. בקרב על קטמון,  
שהתנהל מבית לבית, נפגעו כ-40 אחוז מן הכוח התוקף, בעוד שמקרב  
הערבים נהרגו 80 ונפצעו 150.  
כל הקורבנות הערביים נהרגו תוך כדי קרב, וברגע שפסק הקרב –  
פסק ההרג. תושבי הכפר – גברים, נשים וטף – שנכנעו, נלקחו בשבי ולא  
אונה להם כל רע. לאחר שפסקה האש, הם הועברו במכוניות לירושלים  
המזרחית ונמסרו שם לידי אחיהם הערבים.  
באשר להאשמות בדבר התעללות ומעשי אונס, די לצטט מדו"ח  
הרופאים בו נאמר, כזכור: " ... כל הגופות היו בתלבושות שלהן, האברים  
היו שלמים ולא ראינו כל סימני התעללות ..."

## עדויות ערבים

כאן המקום לצטט את עדויות תושבי דיר-יאסין, כפי שנתנו 50 שנה לאחר  
הקרב:  
בתוכנית הטלוויזיה של ה-BBC, "50 שנה לסכסוך הישראלי ערבי",  
רואיין חסן נוסייבה ששימש בשנת 1948 עורך החדשות בערבית בתחנת  
השידור המנדטורית. הוא סיפר על מפגש שנערך בשער יפו בין ניצולי דיר-  
יאסין לבין מנהיגים ערביים, כולל חוסיין חלידי, מזכיר הוועד הערבי העליון.  
<sup>62</sup>

"שאלתי את חלידי כיצד עלינו לסקר את סיפור הקרב", מזכר נוסייבה,  
הגר היום בעמאן.  
"עלינו להפיק את המרב מן הסיפור", ענה חלידי. לכן כתבנו הודעה  
לעיתונות שבה נאמר כי בדיר-יאסין נרצחו ילדים ונאנסו נשים הרות.

אחד מניצולי דיר-יאסין, עבו מחמוד, סיפר באותה תוכנית כי תושבי הכפר מחו על-כך נמרצות באותו זמן:

"אמרנו כי לא היו כל מעשי אונס", נזכר מחמוד.  
תשובת חלידי הייתה: "עלינו לומר כך, כדי שצבאות ערב יבואו להציל אותנו מן היהודים".

ביובל ה-50 למדינת ישראל פרסם פאול הולמס, סוכנות הידיעות רויטרס, כתבה בשם: "דיר-יאסין, קורבנות הרובים והתעמולה".<sup>63</sup> בכתבה עדויות של ערבים, תושבי הכפר דיר-יאסין:

כהכנות למלחמה, נשלחו בסוף 1947 שלושה מאנשי הכפר למצרים. הם חזרו עם 2 מכונות ירייה ו-40 רובים... מוחמד רדואן, כיום בן 70 טען כי לפי הרשימות שבידיו נהרגו בדיר-יאסין 93 ערבים ולא כמו שפורסם. "לא היו מעשי אונס. זה שקר. לא היו נשים הרות שבטן בותר. הייתה זו תעמולה בלבד שנאמרה כדי שצבאות ערב יפלו לארץ-ישראל. בסופו של דבר גרמה התעמולה לכך שהערבים גורשו מארץ-ישראל".

בספרו "מלחמה ללא סוף" מספר המחבר, אנטון לה-גוארדיה, כי ביובל ה-50 למדינת ישראל ראיין את עאיש זיידן, הידוע כחאג' עאיש, שנולד בדיר-יאסין והיה בן 15 בזמן הקרב:<sup>64</sup>

הוא אמר כי אף פעם לא האמין שמספר הקורבנות היה יותר מ-110, והאשים את המנהיגים הערבים שהגזימו במעשי הזוועה. "לא היו כל מעשי אונס", אמר. "הרדיו הערבי דיווח באותם ימים על נשים שנאנסו ולאחר מכן נרצחו, אבל זה לא נכון. אני מאמין שרוב ההרוגים היו לוחמים וכן נשים וילדים שעזרו ללוחמים. הסיפור האמין היחידי בדבר רצח היה הוצאתם להורג של שישה אנשים במחצבה".

<sup>63</sup> [www.metimes.com/issue 98-16/reg/deir.html](http://www.metimes.com/issue 98-16/reg/deir.html)

<sup>64</sup> Anton La War With out End, Thomas Dunne Books, New York (2000).  
Guardia,

## דיון

לאור ניתוח הקרב על דיר-יאסין, אין מנוס מן המסקנה, כי התקפותיהם של ראשי הסוכנות היהודית על האצ"ל ולח"י לא נבעו ממניעים מוסריים אלא פוליטיים.

שתי סיבות פוליטיות הנחו את ראשי הממסד, האחת – פנימית והאחרת – חיצונית. הסיבה הפנימית נעוצה באהדה לאצ"ל, שהלכה וגברה בארץ בכלל ובירושלים בפרט. חלק הולך וגדל של היישוב היהודי בארץ-ישראל הכיר בצדקת דרכו של האצ"ל וראה את סיום המנדט הבריטי כפועל יוצא של המלחמה העיקשת של המחתרת בשלטון הזר.

המצב המיוחד בירושלים הגביר עוד יותר את אהדת התושבים לאצ"ל. תושבי ירושלים הרגישו כבנים חורגים, מאחר שהעיר לא נכללה בשטח המדינה היהודית. התקפות הערבים, שהלכו וגברו, מספר הקורבנות הרב (יותר מאשר בכל מקום אחר בארץ), הניתוק מן השפלה והמחסור ההולך וגובר במצרכי מזון, כל אלה גרמו לאכזבה קשה מן ההגנה ומן ההנהגה הציונית והגבירו את התמיכה באצ"ל. אהדה זו של תושבי ירושלים לאנשי המחתרת הדאיגה מאוד את ראשי הממסד שנשארו בירושלים והם הדגישו זאת בדיווחיהם לבן-גוריון. כזכור, כתב יצחק בן-צבי בראשית אפריל, מסמך שבו תיאר את המצב החמור שירושלים מצויה בו, בראשית אפריל: " ... ואל נשכח שמחצית תושביה של העיר שייכת לעדות המזרח, אשר בקרבם מצאה הפרישה קן לה ...".

האהדה לאצ"ל גברה עוד יותר לאחר כיבוש דיר-יאסין. ההרגשה הייתה שהנה סוף-סוף יש מישהו שמסוגל לתת את התשובה הנכונה להתקפות הרצחניות של הערבים.

כאמור, התנהלו באותם הימים דיונים קדחתניים במליאת הוועד הפועל הציוני בדבר הסכם עם האצ"ל (ראה להלן). ראשי מפא"י, שהתנגדו להסכם באופן נמרץ, קיוו כי על-ידי מסע ההשמצות הנורא נגד האצ"ל יעלה בידם למנוע את אישור ההסכם.

בן-גוריון ראה באצ"ל יריב פוליטי וכן חשש שעליית כוחו וקרנו של האצ"ל בירושלים עלולה לשבש את תוכניותיו המדיניות לגבי עתיד העיר. הוא קיווה כי ההאשמות כאילו ביצעו אנשי אצ"ל ולח"י מעשי זוועה בדיר-יאסין יקטינו את אהדת הציבור אליהם.

הסיבה הפוליטית החיצונית שעמדה לנגד עיניהם הייתה קשורה בהסכמה שהייתה עם המלך עבדאללה. כזכור, היהודים הסכימו שהלגיון הערבי יתפוס את יהודה ושומרון, אשר יסופחו לאחר-מכן לממלכת ירדן, ובתמורה יימנע הלגיון מלתקוף את מדינת היהודים.

בן-גוריון חשש שכיבוש דיר-יאסין יתפרש על-ידי עבדאללה כאילו שינו היהודים את דעתם. רושם מיוחד עשו בבריטניה, ובעקבות זאת גם בחצר

המלוכה בירדן, דברי מפקד האצ"ל במסיבת העיתונאים שכונסה, כזכור, בגבעת שאול לאחר הקרב :

[...] אנו מתכוננים לתקוף, לכבוש ולהחזיק עד אשר כל ארץ-ישראל תהיה בידינו. ההתקפה על דיר-יאסין היא השלב הראשון [...]

לפרשת דיר-יאסין הייתה השפעה גדולה על מהלך מלחמת העצמאות, וכך סוכם הקרב בספר "תולדות מלחמת הקוממיות", שהוכן על-ידי ענף ההיסטוריה של המטה הכללי של צה"ל:

פרשת דיר-יאסין נתפרסמה בעולם כולו כ'טבח דיר-יאסין', דבר שגרם מזק לשמו הטוב של היישוב בתקופה ההיא. כל צינורות התעמולה הערביים הפיצוה ומפיצים אותה עד היום הזה. אך אין ספק שהיא שימשה גם גורם מסייע להתמוטטות העורף הערבי בתקופה שלאחר-מכן. יותר מן המעשה עצמו, עשה זאת הפרסום שניתן לו על-ידי דוברי הערבים עצמם. הם התכוונו להוכיח לעמם את אכזריות היהודים ולהפיח על-ידי כך אש-דת בקרבם. אך למעשה הביאו מורך בלבם. היום הם מודים בעצמם במשגה.

יש לציין כי יחסו של בן-גוריון ללוחמי אצ"ל ולח"י לא השתנה גם לאחר קום המדינה, ומשרד הביטחון סירב להכיר בנכי המחתרת שנפצעו בדיר-יאסין כזכאים לתגמולים על-פי חוק. נכים אלה פנו אל בית-משפט השלום בירושלים, ובשנת 1951 התקיים דיון בפני שלושה שופטים. לאחר בירור ממצה של נסיבות הקרב, קבעו השופטים פה אחד, כי חוק התגמולים של נכי צה"ל חל גם על נפגעי אצ"ל ולח"י שנפצעו בכיבוש דיר-יאסין.

פרשת דיר-יאסין לא ירדה מן הכותרות שנים רבות, וכל הזמן לא הסיר מעליו מנחם בגין את האחריות למעשה. בגין, שהיה מפקד האצ"ל ולאחר-מכן חבר כנסת, טען באופן עקבי כי כיבוש דיר-יאסין היה תולדה של ההתקפה הערבית הברברית, שמטרתה – חיסול היישוב היהודי בארץ-ישראל. בגין הביע את צערו על הקורבנות, אולם טען כי הם היו תוצאה של הקרב וכי לא היו מעשי טבח בכפר. בקרב ההיסטוריונים נשתרשה הדעה כי בגין ידע מראש על ההתקפה וכי הוא שנתן את ההנחיות להפעיל את המכונית עם הרמקול, תוך ויתור על גורם ההפתעה, וכן את ההוראות המפורשות לא לפגוע בנשים וילדים. למעשה לא ידע בגין מאומה על התוכנית לתקוף את הכפר הערבי דיר-יאסין. באותם ימים של קשר רופף עם ירושלים, קיבל רענן סמכות לפעול ללא בקשת אישור מהמפקדה הראשית לכל פעולה ופעולה. אמנם היה קשר אלחוט בין מטה המחוז של



האצ"ל בירושלים לבין המפקדה הראשית בתל-אביב, אלא שרענן חשש כי מאזינים לשידורים, ולכן נמנע מלהודיע באלחוט את הפרטים הקשורים בהתקפה על דיר-יאסין. כל התכנון נעשה בירושלים, והיה זה רענן שיזם את הפעלת הרמקול בתחילת הקרב, כדי למנוע קורבנות מיותרים. גם ההגזמה בדבר מספר ההרוגים הערביים, הייתה פרי יוזמתו של רענן. בגין נתן אמון מלא בלוחמי הארגון, ותגובותיו לאחר הפעולה התבססו על הדיווחים שקיבל מירושלים. בהיותו מפקד האצ"ל, קיבל בגין על עצמו את מלוא האחריות לפעולות הארגון ומעולם לא ניסה להתנער מהן בטענה שלא ידע מראש על פעולה זו או אחרת.

בשנת 1977 נבחר מנחם בגין לכהן כראש ממשלת ישראל, ובשנת 1982 נפתחה מלחמת "שלום הגליל", כאשר צה"ל נאלץ לחצות את גבול לבנון, כדי לחסל את ארגוני הטרור שהתבססו בה והיוו איום על ישראל. בזמן המלחמה נכנסו כוחות נוצריים למחנות הפליטים "סברה" ו"שתילה" וערכו טבח בערבים הפלשתינים. מחזות הזוועה צולמו ברשתות הטלוויזיה ושודרו ברחבי תבל. צה"ל הואשם בכך שלא מנע מן הנוצרים לחדור למחנות הפליטים ועל-כן על היהודים לשאת באחריות לטבח. היה זה בראש השנה תשמ"ג, ובמוצאי החג נערכה בביתו של בגין ישיבת ממשלה מיוחדת, בה התקיים דיון במאורעות "סברה" ו"שתילה". באותה תקופה שימשתי כיועץ לראש הממשלה, ולמחרת ראש השנה אמור הייתי להיפגש עם בגין. בלשכת ראש הממשלה סערו הרוחות, ורוב הפגישות שנקבעו לאותו יום – בוטלו. פגישתי שלי התקיימה במועד, וטבעי הדבר שהשיחה נסבה על מאורעות "סברה ושתילה". והנה מספר לי בגין, כי לפני ישיבת הממשלה מאמש, שאל השר בורג, שר הפנים, מדוע עליו לשאת באחריות, שעה שלא ידע מאומה על המתרחש אותה עת במחנות הפליטים. ענה לו בגין כי קיימת בממשלה אחריות קולקטיבית, ושרים נושאים באחריות גם לאירועים שלא ידעו עליהם. כדוגמא הביא בגין את פרשת דיר-יאסין: "למרות שלא ידעתי על הכוונה לכבוש את הכפר, הרי בהיותי מפקד האצ"ל, נשאתי באחריות מלאה לתוצאות הקרב".

## טבח השיירה להר-הצופים

"יפתח", שנפצע קשה בקרב מצור כדורים בבטנו, נותח בהצלחה ויצא מכלל סכנה. הניתוח בוצע בבית-החולים "הדסה", אשר שכן ברחוב הנביאים בבניין בית-החולים של המיסיון האנגלי, וזאת משום שהדרך להר-הצופים הייתה כרוכה בסכנות.

התחבורה להר-הצופים עברה אז דרך השכונה הערבית שייח ג'ראח, שהייתה מקום מועד לפורענות. כדי לאפשר תחבורה סדירה, חנתה בשייח ג'ראח יחידה של הצבא הבריטי, שאמורה הייתה לשמור על החוק ועל הסדר ולמנוע פגיעה במכוניות שנסעו להר הצופים וממנו. נוסף לשמירה של הצבא הבריטי, נקטה ההגנה אמצעי ביטחון משלה; המעבר להר-הצופים נעשה באוטובוסים משוריינים, בהם הסיעו את הרופאים והאחיות וכן היה ליווי של משוריינים ובהם כוח מזוין של ההגנה. אף האמבולנסים, שבהם הועברו החולים, היו מצופים בלוחות פלדה.

ב-13 באפריל יצאה לכיוון הר-הצופים שיירה שכללה שני אמבולנסים, שני אוטובוסים, שלוש משאיות וכן שני משורייני ליווי – האחד בראש השיירה והאחר בסופה. מעבר השיירה תואם מראש עם שלטונות הצבא באמצעות ד"ר רייפנברג, איש הקשר של האוניברסיטה, ששימש בזמן מלחמת-העולם השנייה קצין גבוה בצבא הבריטי. הבריטים אמרו לד"ר רייפנברג כי הדרך פנויה ואין כל חשש למעבר השיירה. אולם כאשר הגיעה השיירה לשייח ג'ראח, הומטרה עליה אש עזה מעמדות הערבים. משורייני הליווי השיב באש בלתי-יעילה, שלא הצליחה לשתק את האויב. מן היריות נפגעו צמיגי המכוניות והשיירה נשארה תקועה על אם-הדרך, ללא יכולת להתקדם או לסגת.

החיילים הבריטיים שהיו בקרבת מקום התבוננו במחזה מבלי לעשות דבר כדי לעזור לנוסעי השיירה.

הידיעה על התקפת השיירה הועברה למפקדת ההגנה בירושלים, ובמקום לשלוח יחידה מזוינת לחילוץ השיירה, פנתה ההגנה אל הצבא הבריטי בבקשת עזרה. הבריטים אמנם הבטיחו לעזור, אבל המשיכו להיות פסיביים וכנראה אף נהנו מן המחזה. כאשר התברר כי הבריטים מתמהמהים, נעשה ניסיון לשלוח כוח צבאי של ההגנה לחלץ את השיירה, אלא שהכוח היה קטן מדי ונשלח מאוחר מדי.

בסופו של דבר הצליחו הערבים להכריע את כוח הליווי של השיירה ולהעלות את המכוניות באש. מתוך 112 הנוסעים, נרצחו 78 ונפצעו 24. היה זה אסון כבד, שהשפיע בצורה קשה על היישוב היהודי בירושלים. שוב הוכח, כי אי-אפשר לסמוך על הבטחות הבריטים, אבל האכזבה הייתה בעיקר מן ההגנה, על שלא הצליחה לאבטח את השיירה כראוי.

באחד האמבולנסים שכב יפתח, אשר היה בשלבי החלמה מפציעתו והוחלט להעבירו להר-הצופים לטיפול נוסף. האמבולנס שבו שכב יפתח הצליח, תוך תמרונים קשים, לצאת מן השיירה ולחזור העירה. אולם כתוצאה מן הזעזועים הרבים שפקדו את נוסעי האמבולנס, קיבל יפתח מכה קשה בבטנו וכל התפרים נפתחו. כעבור זמן קצר נפח את נשמתו.

## בסיס עץ חיים

בכניסה לעיר, בשכונת עץ-חיים, הוקם בסיס של האצ"ל. הבסיס הוקם בבניין בלתי גמור של הקבלן פרוסק, אשר בנו יעקב היה חבר האצ"ל. לאחר כיבוש דיר-יאסין, נתמנית מפקד בסיס "עץ חיים", במקומו של "ג'ורא" (בן-ציון כהן) שנפצע בקרב. בחזית הבניין היה מגרש גדול, ששימש למסדרים וכן כמקום חנייה לכלי-הרכב השונים שהיו ברשותנו. בחצר היה גם בור מים גדול, ששימש את השכונה כולה בשעת המצור הממושך על ירושלים.

הפעילות המרכזית בבסיס הייתה אימונים אינטנסיביים, תוך שימת דגש על אימוני שדה, הן ביום והן בלילה. יש לזכור כי המלחמה בשלטון הבריטי התנהלה בתנאי מחתרת קשים ביותר, ולא היו לאצ"ל האפשרויות לאימוני שדה. אופי המלחמה בבריטים גם לא הצריך קרבות בשדה פתוח, מאחר שההתקפות התנהלו ביחידות קטנות והקרב, שהתנהל ברוב המקרים בעיר, חייב היה להיות קצר. היחידה התוקפת, שמנתה לכל היותר כמה עשרות לוחמים. חייבת הייתה לסיים את המשימה תוך דקות ולסגת למקום מבטחים, לפני שיהיה סיפק בידי כוחות גדולים של הצבא והמשטרה להגיע למקום הפעולה.

האימונים בבסיס "עץ חיים" כאנו לקראת הפלישה של צבאות ערב לארץ-ישראל לאחר סיום המנדט הבריטי. אימוני השדה, שכללו גם זחילה ממושכת בשדה קוצים מבלי להתגלות לאויב, הקיפה לא רק את תושביו הקבועים של הבסיס, שמנו כ-40 לוחמים. קבוצות קבוצות היו באים הבחורים לפרקי זמן קצובים, ולאחר סידרת אימונים, היו חוזרים לבתיהם, כי לא הייתה אפשרות תקציבית וטכנית להגדיל את מספר אנשי הבסיס.

השתדלתי מאוד להכניס את החיים בבסיס לשגרה, תוך הקפדת על משמעת וסדר, אלא שהתנאים האובייקטיביים לא היו קלים. תנאי המגורים היו פרימיטיביים והאספקה הייתה מוגבלת. הלוחמים לא קיבלו מדים, למשל, וכל אחד היה חייב להביא בגדים מן הבית. גם שירותי כביסה לא היו, שלא לדבר על מקלחות; לכן נתנו חופשות בתדירות גבוהה יחסית, כדי לאפשר ללוחמים לקבל את השירותים הללו בבתיהם. היו מספר חברים שלא הייתה להם משפחה בירושלים, ויחד היינו הולכים אחת לשבוע לבית-המרחץ הטורקי אשר בנחלאות. מאוחר יותר, שעה שבית-המרחץ נסגר בגלל מחסור במים, נהגנו להתרחץ במעיין אשר בכפר הערבי הנטוש "ליפתה" (מי-נפתוח). הכפר היה בשטח ההפקר, לכן ירדנו אליו עם נשק וכאשר קבוצה אחת התרחצה במעיין – שמרה עליה קבוצה שנייה שתפסה עמדות בשטח.

לאחר כיבוש דיר-יאסין, השתפר בהרבה מצב האספקה של הבסיס. התברר שהכפר היה עשיר מאוד, וכמויות גדולות של מזון (שקי קמח, פחי שמן, קטניות ועוד) הועברו אל מחסן האספקה המרכזי של האצ"ל, "הקרקע", ששכן במועדון בית"ר אשר בשכונת "בני ברית". כאמור, נפל התפקיד הקשה של ניהול המחסן בידי "גנדי" (לוי יצחק ברנדויין), אשר למרות המחסור הגדול, הצליח לספק את מצרכי המזון החיוניים לבסיסים השונים. "גנדי" ניהל את ה"קרקע" ביד רמה וביעילות רבה ובזכותו לא חסר לנו מזון בכל ימי המצור.

בנוסף לצורכי המזון הרבים, הועברו מדייר-יאסין לבסיס עץ חיים גם עדר של כבשים ולול של תרנגולות. למזלי מצאתי בין אנשי הבסיס לוחם אחד, צבי בצלאל ששכיניו היה "שטייאר אוסטרי" (שמו של אקדח מתוצרת אוסטריה), שהיה בעל ניסיון עם כבשים, והוא היה נוהג להוציא מדי בוקר את העדר למרעה. גם "מומחה" לתרנגולות מצאתי, ומדי בוקר היינו עורכים "ספירת מלאי" כדי לוודא שלא נעלמו אי-אלו מקרקרות. החלטנו כי הלול יהיה קודש לפצועים, ומדי יום העברנו עופות לבית-החולים "החלמה", ששכן באותה עת ברחוב ברטנורא 1 פינת רחוב רד"ק, אשר בקריית-שמואל. הייתה זו דירה נטושה, שבעליה עזבו את ירושלים, ומספר ימים לפני ההתקפה על דיר-יאסין, עברה הסבה לבית-חולים. הרופא האחראי היה ד"ר ליאון פרחי, צעיר שעלה בביירות והצטרף לשורות הארגון. ד"ר פרחי נתמנה כאחראי לשירותי הרפואה של האצ"ל בירושלים ובמסגרת תפקידו העביר קורסים נרחבים בעזרה ראשונה וארגן את נקודות איסוף הפצועים בפעולות הארגון. לידו עזר ד"ר גולדשלגר, שהיה רופא ידוע בירושלים. כאחות ראשית ומנהלת בפועל של בית-החולים שימשה "רינה" (הרטה גרינוולד), שהייתה אחות במקצועה ופעילה בארגון. להוריה היה בית-מלון קטן במרכז העיר, אשר שימש מקום מפגש לאנשי הארגון ואף אכסניה לפצועי האצ"ל. ב"החלמה" שוכנו הפצועים קל, בעוד הפצועים קשה הועברו לבית-החולים "הדסה" ששכן ברחוב הנביאים. נהגתי לבקר את הפצועים מדי יום ביומו, ובאותה הזדמנות פגשתי גם את נורית, ששימשה כעוזרת לאחות. האווירה ב"החלמה" הייתה עליזה והאוכל היה בשפע, ובכל זאת שמחו הבחורים לקבל את "תעודת השחרור" מבית-החולים ולחזור לפעילות מבצעית.

מאוחר יותר, כאשר גדל מספר הפצועים, עבר בית-החולים "החלמה" לווילה אגיון, ששכן ברחוב סמולנסקי ובזמן שלטון המנדט הבריטי היה בתוך האזור הביטחון ושימש את הגנרל ברקר (מפקד הצבא בארץ). לאחר צאת הבריטית את ירושלים, מסרה הגב' אגיון את מפתחות ביתה לגב' ריבלין, שעזרה רבות לחברי המחתרת והתמסרה במיוחד לפצועים. הגב' ריבלין (האימא של ראובן ריבלין, לימים שר בממשלת ישראל ויושב ראש הכנסת), בעזרת נטע ברגמן והצוות הרפואי, הפכו את הווילה לבית-חולים. לימים,

כאשר ממשלת ישראל עברה מתל-אביב לירושלים, נרכש הבניין על-ידי הממשלה ושימש כדירת שרד, תחילה של שר החוץ ולאחר מכן – של ראש הממשלה. וכך קרה שהבית בו התאכסן הגנרל ברקר, שלחם בחורמה בארגוני המחתרת, שימש את פצועי האצ"ל, וכעבור שנים גר בו מנחם בגין – מפקד האצ"ל ולימים ראש ממשלת ישראל.

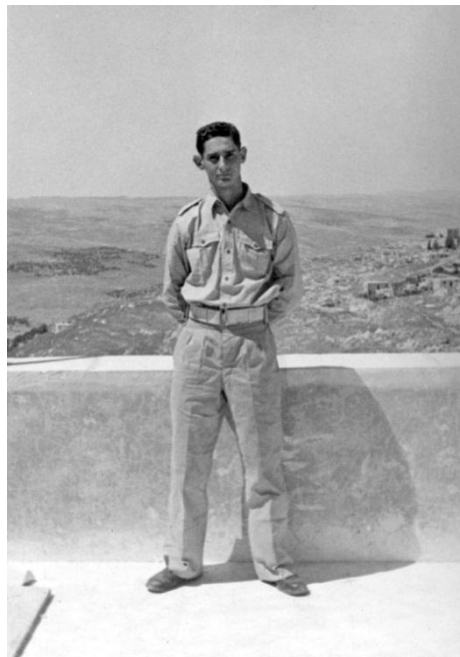
עם התקרב חג הפסח, הוחלט למכור את הכבשים לתושבי ירושלים ולהשאיר רק כמה מהם שישמשו את אנשי הבסיס בחג. עם חיסול העדר והלול, הוסר מטרד גדול שהפריע רבות למהלך החיים התקין בבסיס. יכולתי להתרכז בבעיות האמיתיות ולהפסיק את הבירורים בדבר גורל הביצים (שתמיד נעלמו מן הלול) והאם התרנגולת התורנית מתה מוות טבעי או שמא מישו דאג לזרז את התהליך.

בערב פסח תש"ח היינו ב"מצב הכן"; כל החופשות בוטלו והיה עלי לארגן את ליל הסדר בבסיס. לקראת החג הוכשרו כל הכלים במטבח, ואת הסדר עצמו ניהל רב, שבא על משפחתו כדי להיות עם הלוחמים. מאחר שהבסיס היה רחוק ממקום מגורי הרב, דאגתי בעוד מועד להכין עבורו חדר מיוחד, אשר מיטותיו כוסו בסדינים לבנים. לפני בואו של הרב, נשאתי נאום קצר בפני הלוחמים והשבעתי אותם להתנהג כיאות בשעת טקס ליל הסדר ולהימנע מכל צורה של חילול החג. הבנות ערכו את השולחנות, שכוסו במפות לבנות, ועליהם שפע יין שיספיק ל"ארבע כוסות". בראש השולחן הייתה צלחת גדולה של פסח ובאוירה חגיגית ניהל הרב את ה"סדר", בעוד הבחורים שרים יחד איתו את שירי ה"הגדה". החלק הראשון של "הסדר" עבר בשלום, והרב שיבח בפני את התנהגותם היפה של הבחורים. הגיע זמן "שולן ערוך", והבנות הגישו ארוחה טובה. עם סיום הארוחה, החל היין לתת את אותותיו, וכאשר החל הרב את חלקו השני של "הסדר", פצחו לפתע כמה בחורים בשירי מחתרת. ניסיתי להרגיע את הרוחות, אולם השירה הלכה וגברה והבחורים יצאו מכלל שליטה. איש אל שמע יותר את דברי הרב, אשר הזדרז לסיים את הטקס. עם סיום "הסדר", הודיעני הרב כי שינה את דעתו והחליט לצעוד ברגל לביתו. כל התנצלויותי והפצרותי לא הועילו – הרב עמד על שלו לחזור לביתו. כשראיתי שאין בכוחי לשנות את החלטתו, יצאתי בלוויית קבוצה של בחורים וליוונו את הרב לביתו בשירה.

האוירה בבסיס הייתה טובה וקיימנו יחסים טובים עם השכנים. סמוך לבסיס שכן בית-הספר לעיוורים והתזמורת שלהם הייתה באה מדי ערב להנעים לנו ממנגינותיה.

לאחר חג הפסח חזרנו לחיי השגרה, כאשר בנוסף לאימונים אינטנסיביים ביצענו את המשימות השונות שהוטלו עלינו. אחת מהן הייתה – החרמת בנזין ממחסני חברת "אשלג". נסענו במשאית למוסך של החברה, ששכן ברחוב שמואל הנביא, התגברנו בנקל על השומרים והעמסנו

את חביות הבנזין על המשאית. לפני שהספקנו לסיים את המלאכה, הופיעה קבוצה של אנשי ההגנה ומפקדם הודיעני שהדלק שייך להגנה. לאחר דין ודברים, מלווה איומים לשימוש בכוח משני הצדדים, התפשרנו: את אותן חביות שהספקנו להעמיס על המשאית, ניקח איתנו ואת היתר נשאיר להגנה. העברנו את השלל למחסני ה"קרקע", לא לפני שהורדתי "מעשר" עבור הבסיס, והבנזין צורף ליתר המצרכים שהיוו את המחסן פרטי שלנו. כעבור זמן לא רב, הופעת על אופנועי לפגישה את רענן, מפקד המחוז, במשרדו. היה זה אופנוע בצבע אדום מתוצרת "טריומף", שהוחרם ממחלקת עבודות ציבוריות עוד בטרם עזבו הבריטים את ירושלים. כאשר ראה רענן את האופנוע, ביקשני להשאיר אותו לשימוש ובתמורה ייתן לי את המכונית האמריקאית מתוצרת "ביואיק" שעמדה לרשותו, וזאת משום שהוא מתקשה להשיג דלק עבורה. עם תום הפגישה, ביצענו את עסקת החליפין – האופנוע עבר לרשותו של רענן ואני קיבלתי את המכונית, אותה תדלקתי בבנזין שהיה במחסן הפרטי של הבסיס.



המחבר על גג בסיס "עץ חיים". ברקע הכפר ליפתה והגבעות של רמות.

## ההסכם בין האצ"ל וההגנה

זמן קצר לאחר החלטת האו"ם מה-29 בנובמבר 1947, החליטה הנהלת הסוכנות היהודית להיענות להצעת האצ"ל ולפתוח במשא-ומתן בדבר שיתוף פעולה בין האצ"ל להגנה. המשא-ומתן היה קשה ומייגע, בייחוד בגלל התנגדותו הנמרצת של בן-גוריון ומוסדות מפא"י לכל צורה של הסדר. במסיבת עיתונאים שקיים בן-גוריון זמן קצר לפני החלטת הסוכנות היהודית, אמר:

אין כל משא-ומתן עם הפורשים וגם לא יהיה. אם הפורשים יפרקו את ארגוניהם וימסרו את נשקם, יוכל כל אחד מהם להתנדב להגנת היישוב ככל יהודי אחר, ואם יימצא מתאים – יצורף לשורותיה.

"מפלגת הפועלים המאוחדת" (מפ"ם), שקמה באותם ימים מהאיחוד של "אחדות העבודה" ו"השומר הצעיר", הצטרפה להתנגדותה של מפא"י לכל צורה של הסכם עם אצ"ל ולח"י. "את החשבון עם הפורשים יש לעשות לפני קבלת המדינה", אמר אז אחד ממנהיגי השומר הצעיר. גם ראשי ההגנה היו נגד משא-ומתן עם האצ"ל, והפיקוד העליון הודיע כי:<sup>65</sup>

לארגונים הפורשים יש רק דרך אחת לשתף עצמם כבני העם היהודי במלחמתו על עצמאותו: לפרק את ארגוניהם ולמסור את נשקם לארגון ההגנה ולהיכנס אישית לארגון ההגנה.

עוד קודם שהמשא-ומתן הגיע לסיומו, קמו בשטח הסדרים מקומיים של שיתוף-פעולה בין לוחמי האצ"ל ללוחמי ההגנה. הרקע לכך היו מעשי האיבה של הערבים, שהלכו וגברו בכל חלקי הארץ. בתחילת אפריל 1948 התכנס הוועד הפועל הציוני לדון, בין השאר, בהסכם עם האצ"ל. היה זה לאחר כיבוש דיר-יאסין ובן-גוריון גייס את תומכיו לטרפד את ההסכם. "ראו מה מסוגלים אנשי האצ"ל לעשות. אין לעשות אתם שום הסכם!" אמרו תומכי בן-גוריון. לעומתם, ענו מחייבי ההסכם: "זה מה שקורה כאשר באין הסכם, פועלים ה'פורשים' לבדם. אילו היה הסכם, לא היה קורה מה שקרה".<sup>66</sup> בסופו של דבר אישר הוועד הפועל הציוני את

<sup>65</sup> סת"ה, כרך שלישי, עמוד 1554.

<sup>66</sup> עיתון "הארץ" מיום 12.4.1948.



ההסכם עם האצ"ל; 32 נציגי מפא"י ומפ"ם הצביעו נגד, אולם 39 הנציגים של יתר המפלגות הצביעו בעד ההסכם ובן-גוריון נשאר במיעוט בשאלה זו.

### ואלה פרטי ההסכם:

- א – עמדות האצ"ל תהיינה נתונות למרותו של מפקד החזית הממונה מטעם ההגנה שיעביר למפקדיהן את הוראותיו באמצעות מפקד שיתמנה על-ידי האצ"ל.
- ב – תוכניות ההתקפה בחזית א' (הערבית) ותוכניות התגובה בחזית ב' (הבריטית) תהיינה טעונות אישור מוקדם. פרטיו, ביחס לאובייקט ולזמן, יתבררו בפגישות אישיות של הנציגים והמומחים. כמו כן יהיה האצ"ל מוכן לבצע תוכניות שתוטלנה עליו.
- ג – את חברי האצ"ל יחייב העיקרון של התנגדות לניסיון לפרוק מעליהם את נשקם. בנסיבות מיוחדות יתחשבו חברי האצ"ל, הניצבים בעמדות מגן, במצבן של עמדות ההגנה הקרובות.
- ד – לא תבוצענה פעולות החרמה של כסף בשטח הנתון לשמירה יהודית. מאידך לא יופרע האצ"ל באוסף כספים חופשי והמוסדות יאשרו, הן בארץ והן בתפוצות הגולה, כי אין אצ"ל מקבל מהם כל הקצבה מן המגביות הנערכות לצורכי הביטחון הכלליים.
- ה – התוכניות לרכישת נשק תעובדנה מתוך התייעצות משותפת ותבוצענה מתוך הסכמה הדדית.
- ו – ההסדר העקרוני הזה יהיה טעון, בטרם ייכנס לתוקפו, הבהרה ביחס לאי-אלה פרטים. על הנציגים והמומחים יוטל להבהיר פרטים אלה.

ההסכם היה אמור למלא חלל ריק שנוצר עד להקמתה של המדינה העברית בארץ-ישראל. כזכור, הכריז האצ"ל כי עם קום המדינה יתפרק מנשקו בשטח המדינה היהודית ולוחמיו יצטרפו לצבא העם. לא כן באשר לירושלים, אשר אמורה הייתה להיות תחת שלטון בין-לאומי בחסות האו"ם.

ב-13 במאי 1948, יום לפני צאת הבריטים את ירושלים, יזם רענן פגישה עם שאלתיאל. הפגישה התקיימה במשרדי הקרן-הקיימת-לישראל, ונוכחו בה מטעם האצ"ל מרדכי רענן (מפקד המחוז) ויהושע גולדשמיד (קצין המבצעים) ומטעם ההגנה – דוד שאלתיאל (מפקד המחוז) וציון אלדד ("נמרוד") (קצין המבצעים).

רענן הסביר לשאלתיאל כי לאצ"ל לוחמים רבים, אולם הם חסרים נשק ותחמושת. מתוך אחריות לגורלה של ירושלים, הוא החליט להעמיד את לוחמי האצ"ל תחת פיקוד ההגנה, תוך שמירה על עצמאות ארגונית.

שאלתיאל הסביר לרענן את תוכניתו הצבאית לקראת צאת הבריטים את ירושלים, אשר קיבלה את שם הצופן "מבצע קלשון" (ראה להלן). שאלתיאל הטיל על האצ"ל להשתלב ב"קלשון צפון" ולכבוש את בית-הספר לשוטרים ושייח' ג'ראח העלית. כעבור זמן הסביר שאלתיאל את החלטתו זו:<sup>67</sup>

הערכנו את כוחו של האצ"ל ב-250 איש מזוינים, כוח ניכר בירושלים בתקופה ההיא. הערכתי שכוח זה יכול למשימה. לא רציתי להפקיד בידם רובע של העיר המיושב ביהודים, כדי שלא יבססו בו שלטון ממשי משלהם.

על יחסו של שאלתיאל אל האצ"ל ניתן ללמוד מן הדברים שאמר ברבות הימים:<sup>68</sup>

[...] הייתי חייב לשמור על ההסכם עם הפורשים. לו היו בידי כוחות מספיקים, הייתי מכניס אותם למחנה-ריכוז; אולם ניתנה לי הוראה מן הפיקוד העליון לשתפם בפעולה.

מן הראוי לציין כי במשך כל מהלך המלחמה קיבל האצ"ל את מרותו של שאלתיאל ומילא בנאמנות את כל המשימות שהוטלו עליו. גם ברגעים של חילוקי-דעות קשים, כמו בשאלת גורלה של העיר העתיקה, לא חרג האצ"ל מן ההסכם שעשה עם שאלתיאל, ולא היה אף מקרה אחד של הפרת משמעת או ניסיון להשתמט מאחריות.

---

<sup>67</sup> יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 229.

<sup>68</sup> שם, עמוד 313.

## מבצע "קלשון"

מבצע "קלשון" תוכנן לקראת צאת הבריטים את ירושלים. שתי מטרות היו למבצע: האחת, להשתלט על הבניינים השייכים ליהודים, שהוחרמו בזמנו על-ידי הבריטים כדי להקים את אזורי הביטחון (הידועים בשם "בווינגרד"), והמטרה האחרת – ליצור רצף טריטוריאלי עם השכונות היהודיות המנותקות. תוכנית המבצע הייתה הגנתית בעיקרה, ונועדה לשמור על הקיים ולהגן על היישוב היהודי בירושלים. לא היה במבצע "קלשון" כל ניסיון לנצל את ההזדמנות שנוצרה ולהשתלט על ירושלים כולה. ביצוע מבצע "קלשון" נעשה באמצעות שני מטות: מטה צפון ומטה דרום.

על מטה צפון הוטל להשתלט על הבניינים במרכז העיר, שהיוו את אזור הביטחון הבריטי, ואשר כללו את "מגרש הרוסים", בניין ג'נרלי, בניין הדואר ובניין אפ"ק ("בנק אנגלו-פלשתינה", שהפך ברבות הימים ל"בנק לאומי לישראל"). המשימה האחרת שהוטלה על מטה צפון, הייתה להשתלט על בית-הספר לשוטרים ועל שיח' ג'ראח העילית, כדי ליצור קשר עם הר-הצופים. על מטה דרום הוטל לתפוס את הבניינים ששימשו את אזור הביטחון בטלביה וכן ליצור קשר טריטוריאלי רציף עם השכונות המנותקות ימין-משה, תלפיות ורמת-רחל.

בעוד שהדגש במבצע "קלשון" הושם על יצירת קשר עם השכונות היהודיות המנותקות (תלפיות ורמת-רחל בדרום והר-הצופים, בצפון), לא נזכרה בפקודות המבצע יצירת קשר עם הקהילה היהודית הגדולה ביותר שהייתה מנותקת – הרובע היהודי בעיר העתיקה. לא היה כל תכנון במסגרת מבצע "קלשון" להבטיח רצף טריטוריאלי עם 1,700 תושביו היהודיים של הרובע, שהיו נתונים במצור קשה מזה מספר חודשים. עיקר הכוח במבצע "קלשון" רוכז בדרום, פי אחד וחצי מן הכוח שהוקצה לצפון. מסביר שאלתיאל:<sup>69</sup>

נכון הוא כי חלוקת הכוחות מצביעה על ריכוז בדרום ולא בצפון. היו לכך כמה שיקולים – הסכנה לצפון ירושלים הייתה קטנה מאשר לדרום העיר. הערכתנו הייתה, לפי ריכוזי האויב, שהתקפתו העיקרית תבוא מדרום ולא מצפון. על רקע הערכה זו יש להבין גם את ההתפתחויות אחרי ה-15 במאי [...]

במקום אחר כותב שאלתיאל:<sup>70</sup>

<sup>69</sup> שם, עמוד 228-234.

[...] נקודת הכובד של 'קלשון' הייתה בדרום ירושלים. חשבנו כי "מדרום תפתח הרעה", אם כי כוחות הלגיון שמדרום לירושלים מנו בסך-הכול שלוש פלוגות ....

מנין שאב שאלתיאל את הערכתו כי ההתקפה העיקרית על ירושלים תבוא מן הדרום? הרי הלגיון הערבי, שהיווה את הכוח הערבי החשוב ביותר, שָׁן אותה עת ברובו הגדול בעבר-הירדן המזרחי! כדי להעביר את הכוחות לעבר ירושלים, עמדו בפני הלגיון הערבי שתי דרכים: האחת, להשתמש בכביש יריחו – ירושלים ולהתקיף את ירושלים מן המזרח. הדרך החלופית הייתה להשתמש בדרך עפר, שקישרה את יריחו עם רמאללה, ולהתקיף את ירושלים מן הצפון (כפי שאמנם קרה). בבית-לחם ובחברון לא היו כוחות גדולים של הלגיון הערבי, ולא הייתה כל דרך שתקשר ערים אלה עם עבר הירדן המזרחי. מכאן שלא הייתה ללגיון הערבי כל אפשרות לבצע התקפה רצינית על ירושלים מצד דרום.

אולי ביסס שאלתיאל את תוכניותיו על ההנחה, שעקב ההסכם עם עבדאללה, לא יתקוף הלגיון הערבי את ירושלים וכל חששו היה מן הבלתי-סדירים שהתרכזו בדרומה של ירושלים?

בבוקר יום השישי, 14 במאי 1948 הבחין הזקיף שעמד על משמרתו בבסיס האצ"ל אשר בבתי פיינגולד, כי הבריטים נערכים ליציאה מ"מגרש הרוסים". ואכן, לאחר טקס פרידה קצר בארמון הנציב, עזבו הבריטים את ירושלים בשתי שיירות: שיירה אחת נעה דרך שיח' ג'ראח צפונה לרמאללה ומשם דרך לטרון-רמלה-לוד אל היעד הסופי – חיפה. השיירה השנייה נעה דרומה דרך בית לחם-חברון-באר שבע לכיוון רפיח. כל שיירה הייתה מורכבת מכ-250 כלי רכב, שהובילו את שארית הפקידות הבריטית שנותרה בירושלים וכן את יחידות הצבא שאבטחו את השיירות.

<sup>70</sup> דוד שאלתיאל, ירושלים תש"ח, עמוד 147.



### המסדר האחרון בחצר ארמון הנציב (משמאל הנציב העליון)

עם צאת השיירות את העיר תמו שלושים שנות השלטון הבריטי בירושלים. מיד לאחר שהחייל הבריטי האחרון עלה על המשאית, יצאו לוחמי האצ"ל את בסיס פיינגולד, בפיקודו של יהודה טרייביש ("מנשה"), הסתערו לעבר בניין ג'נרלי, שנמצא ריק מאדם והניפו את הדגל הלאומי על האריה המכונף המצוי על גג הבניין.<sup>71</sup> לאחר תפיסת בניין ג'נרלי, חצו הבחורים את רחוב יפו, ופנו לעבר "מגרש הרוסים".

כזכור, נתפס מתחם "מגרש הרוסים" על-ידי הבריטים והפך להיות אחד המקומות המבוצרים ביותר בארץ. בתחום המבוצר שכנה הבולשת המרכזית, שהותקפה ונהרסה מספר פעמים על-ידי האצ"ל ולח"י וכן שכנה

<sup>71</sup> בניין ג'נרלי נבנה ב-1934 כבניין משרדים על-ידי חברת הבנייה האיטלקית דה-פארו בסגנון בנייה שהיה מקובל באיטליה בשנות השלושים. ב-1946 נכלל הבניין באזור הביטחון ג' וכל דייריו היהודיים נאלצו לעזוב אותו ולחפש להם משרד במקום אחר.

בו המשטרה הבריטית, שהטילה את חתיתה על ירושלים כולה. בקצה "מגרש הרוסים" שכן בית-הסוהר המרכזי, בו נכלאו לוחמי המחתרת. לוחמי האצ"ל שפרצו ל"מגרש הרוסים" שמו פעמיהם לבניין בית-הסוהר המרכזי. הבניין עצמו היה ריק מאדם, כי כל האסירים הועברו משם על-ידי הבריטים עוד קודם-לכן (האסירים היהודיים הועברו למחנה המעצר בעתלית והוחזקו שם עד צאת הבריטים את הארץ). בין לוחמי האצ"ל שפרצו ל"מגרש הרוסים" היו כאלה שבילו תקופות שונות בין כותלי בית-הסוהר. הם הרגישו סיפוק מיוחד להגיע שוב למקום כלאם, הפעם עם נשק ביד ולא עם אזיקים על-ידיהם ושלשלאות קשורות לרגליהם. לאחר תפיסת אזור בית-הסוהר המרכזי, פנו הבחורים לעבר שכונת מוסררה, אולם כאן נתקלו באש חזקה, שמנעה את התקדמותם. בינתיים הגיעו למקום כוחות של ההגנה ומפקדם הודיע למנשה כי עליו לעזוב את האזור ולהעביר את הפיקוד להגנה, שבהתאם לתוכנית מבצע "קלשון" הייתה אמורה להחזיק במקום. בעוד מתנהל הוויכוח במתחם "מגרש הרוסים", פשטה בעיר הידיעה על נטישת הבריטים. כאש בשדה קוצים, וכוחות יהודיים החלו בהתקדמות לעבר השטחים שפוננו. בשכונת "מאה שערים" היה, כזכור, בסיס לאצ"ל. יהושע לנדנר ("אלקים"), שהיה אחד ממפקדי הבסיס, מספר בעדותו כי בשעות הבוקר יצאו לוחמי הבסיס והסתערו לעבר השטח שהתפנה על-ידי הבריטים. יהושע ואנשיו חתכו את גדר התייל שהקיף את בניין בית-החולים האיטלקי ופרצו פנימה, והניפו את הדגל הלאומי על הגג.<sup>72</sup> לאחר סיום תפיסת בית-החולים האיטלקי, המשיכה יחידת האצ"ל לעבר שכונת מוסררה הסמוכה. אולם התקדמותם נעצרה, ועל-פי הוראת מפקדת ההגנה הם נאלצו לחזור לבסיסם, מאחר ושכונת מוסררה לא נכללה במסגרת מבצע "קלשון". באותה עת שהיתי עם יחידתי בבסיס "עץ חיים" וחייתי להוראות, שלא איחרו לבוא. נצטוויתי לצאת עם אנשי לבתי פאג"י, הסמוכים לשכונת סנהדריה, כדי לקחת חלק בכיבוש בית-הספר לשוטרים. הלוחמים עלו על המשאית הגדולה מתוצרת "לילנד" (שכזכור, הוחרמה בזמנו מן הבריטים כשהיא עמוסה בכ-20 טון קמח) ויצאו לדרך. רחובות ירושלים היו שוממים

<sup>72</sup> הבניין דמוי ארמון נבנה ב-1912 על-ידי אגודה מסינורית איטלקית והוא מזכיר את מבנה ה"פלציו ווקי" שבפירנצה. בבית-החולים היו 100 מיטות והוא נוהל על-ידי צוות איטלקי. בזמן מלחמת-העולם השנייה, הוחרם הבניין, שנחשב רכוש אויב, והוא שימש אכסניה לחיל התעופה הבריטית.

מאדם, ורק למשמע שירת "עלי בריקדות"<sup>73</sup>, שבקעה מהמשאית, נפתחו חלונות הבתים ויהודים נדהמים שרבו ראשם החוצה ובראותם את לוחמי האצ"ל, מחאו לנו כף. לאחר סקירת השטח, התברר לי כי אין בכוחה של יחידתי לכבוש את בית-הספר לשוטרים והוחלט לרכז במקום כוח גדול יותר. לקראת הצהריים הגיעו למקום עוד שתי יחידות, האחת בפיקודו של בן-ציון כהן ("גיורא"), שזה עתה החלים מן הפציעה שנפצע בקרב על דיר-יאסין, והאחרת בפיקודו של יהודה טרייביש ("מנשה"). כן הגיע למקום יהושע גולדשמיד ("גל"), אשר לקח את הפיקוד על המבצע כולו.

הערכת אנשי ההגנה ששהו במקום במשך כל הזמן הייתה, כי הערבים הצליחו להיכנס למחנה בית-הספר לשוטרים מן השער המזרחי. גל החליט לפעול בזהירות והתקדמות לעבר המחנה נעשתה בשלושה ראשים. כל יחידה הצטיידה במספרים מיוחדים לחיתוך גדר התיל שהקיפה את המחנה, כדי לחדור פנימה ללא מכשולים. למרבה המזל, נמצא המחנה ריק מאדם והתברר כי השמועות בדבר כניסת יחידה ערבית למחנה לא היו מבוססות. נערכה סריקה במחנה, ובחלק מן הביתנים נמצאו שולחנות ערוכים ועליהם שאריות של ארוחת הבוקר, אשר הבריטים לא הספיקו לסיימה. במחנה נמצאו גם מחסן תחמושת וכמויות דלק ניכרות. אבל למי היה זמן להתעסק בכגון אלה. לאחר סיום הסריקה הראשונית, ריכז אליו גל את שלושת מפקדי הגונדות שהשתתפו במבצע וכולנו עלו על גג הבניין המרכזי שבמחנה. גל, שעמד שם כמצביא, שטח בפנינו את תוכניתו להמשך הפעולה. הוא פקד עלינו להתקדם בשלושה ראשים לעבר שיח' ג'ראח, כאשר בכל יחידה יהיו כתריסר לוחמים מצוידים בנשק קל. ניסיתי להסביר לגל כי יש בכך סיכון רב מידי וכי עליו להקצות לכל יחידה יותר לוחמים וכן עוצמת אש גדולה יותר. אולם גל היה במצב של אופוריה, וכל נימוק שהעליתי היה ללא הועיל. בלית ברירה יצאנו לדרך, כאשר עלי הוטל החלק הקשה ביותר, בגלל השטח הפתוח שהפריד בין יחידתי לבין היעד. ירדתי מגג הבניין ופניתי אל יחידתי. מצב הרוח היה מרומם וכאשר ביקשתי מתנדבים למשימה שהוטלה עלינו, כולם כאחד ביקשו להתנדב. יצאנו לשטח וכשהתחלנו להתקדם באזור השטח הפתוח, נפתחה עלינו אש צלפים. נאלצנו לשכב על הקרקע ולהתקדם בזחילה בתוך שדה הקוצים. הייתה זו הפעם הראשונה בה יישמו הבחורים את אשר למדו

<sup>73</sup> המקור של "עלי בריקדות" הוא שיר ביידיש, "אויף דה קאמפן", שהיה נפוץ בקרב הפרטיזנים היהודים. מיכאל אשבל, שנידון למוות יחד עם יוסף שמחון, עיבד את השיר לעברית בשבתו בתא הנידונים למוות בבית-הסוהר המרכזי בירושלים. בעוד שגיבורת השיר היידי היא "מריאן", הרי שבשיר העברי הגיבורה היא "שרה הקטנה".

באימונים האינטנסיביים שקיבלו בבסיס, והעובדה שאיש לא נפגע מיריות הצלפים, גרמה להם סיפוק רב.

התנגדות הערבים הייתה חלשה ולעת ערב חברו שלושת הכוחות ושייח' ג'ראח העילית הייתה בידינו. בו בלילה הועלתה להר-הצופים תגבורת, שכללה לוחמים וציוד, כדי לחזק את מגיני ההר.

עם רדת הערב, הוחלפנו על-ידי יחידה אחרת וגונדתי חזרה לבסיס עץ-חיים. הייתי נרגש מאוד מכל אשר עבר עלי אותו יום, והרגשתי צורך לחלוק את חוויותי על נורית. יצאתי ל"וילה" אשר בשכונת קריית-שמואל, שם השתתפה נורית בקורס "סגנים". הסכמתי להופיע בפני משתתפי הקורס, והצעירים ששתו בצמא את סיפורי, הרבו בשאלות באשר להתקדמות הכוחות במבצע "קלשון". אגב, רק בערב נודע לי כי בשעה שהתקפנו את שייח' ג'ראח, הכריז דוד בן-גוריון בתל-אביב על הקמתה של מדינת ישראל. אכן החלום הפך למציאות.

בשעה שהאצ"ל פעל בבית-הספר לשוטרים ובשייח' ג'ראח, פעלו יחידות של ההגנה בדרומה של ירושלים ותפסו את טלביה וכן את אזור הביטחון הבריטי שהשתרע עד לבנין "דוד" (המצוי בפינת הרחובות ז'בוטינסקי וקרן-היסוד), בואכה ימין משה.

לח"י, שלא הגיע לידי הסדר עם מפקד ההגנה בירושלים, פעל באופן עצמאי. מיד עם צאת הבריטים את העיר, התקדם כוח של לח"י במעלה רחוב יפו ותפס את בניין בנק ברקליס (הוא בניין העירייה) ומשם ניסו לוחמי לח"י להתקדם לעבר העיר העתיקה, אולם נתקלו באש עזה ונגרמו להם אבדות רבות. יהושע זטלר, מפקד לח"י בירושלים, פנה אל שאלתיאל בבקשת עזרה, באומרו כי בתוספת כוח לא גדולה, ניתן להערכתו להיכנס לעיר העתיקה ולהתחבר עם הרובע היהודי שם. שאלתיאל השיב את פניו ריקם, בטענה כי היעדים שתפס לח"י, אינם כלולים במסגרת מבצע "קלשון". משאלתיאל פנה זטלר אל רענן וביקש תגבורת מן האצ"ל, אולם כאן התברר לו כי כל יחידות האצ"ל היו רתוקות למשימה שהוטלה עליהן במסגרת מבצע "קלשון", דהיינו, כיבוש בית-הספר לשוטרים ופתיחת הדרך להר-הצופים. מאוכזב, חזר זטלר לאזור בניין ברקליס, ופקד על הנסיגה. רק בהמשך תפסו כוחות ההגנה שנית את בניין ברקליס ונכנסו אף למנזר נוטרדם.

באותה עת שהתה בירושלים ועדת ההפוגה הקונסולרית, שנתמנתה על-ידי מועצת הביטחון של האו"ם ושתפקידה היה לדאוג להפסקת-האש בירושלים. הוועדה הייתה מורכבת משלושה קונסולים ששירתו בירושלים: קונסול בלגיה (ז. נויאנהויס), שכיהן כיושב ראש, הקונסול של ארצות-הברית (ת. ואסון) והקונסול של צרפת (ר. נוויל).



בבוקר ה-14 במאי, בעיצומו של מבצע "קלשון", כתב ולטר איתן, מן המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, אל יו"ר ועדת ההפוגה בירושלים:

<sup>74</sup>

הנני להודיעך כי הכוחות המזוינים היהודיים קבלו הוראה לא לתקוף או לנוע לתוך אזורים בירושלים המאוכלסים בערבים, כל עוד יהודים או רכוש יהודי אינם מטרה להתקפה במקומות אלה. בתנאים אלה הסוכנות היהודית מסכימה להורות על הארכת הפסקת-האש בירושלים, כדי לאפשר לוועדת ההפוגה את ההזדמנות לבצע את המשא ומתן להפוגה.<sup>75</sup>

במשך הלילה נמשכו חילופי האש בין הצדדים, ולמחרת היום נמשך מבצע "קלשון" והתרכז בדרום העיר. נתפסו המושבה הגרמנית, בקעה וכן מחנה אלנבי. בכך הוסר המצור על תלפיות.

המשא-ומתן בין הצדדים לשביתת-הנשק נמשך וכתוצאה ממנו ניתנה ב-16 במאי פקודת הפסקת-אש. הכוחות היהודיים נצרו את נשקם, אולם הירי הערבי המתמשך נתן עילה להמשכו של מבצע "קלשון" ולכיבוש תחנת הרכבת, בית-הדפוס הממשלתי וכן מחציתה של השכונה הערבית אבו-טור. עם כיבוש אבו-טור, נוצר קשר יהודי רציף מקיבוץ רמת-רחל ותלפיות בדרום ועד הר-הצופים בצפון. גם המצור על מקור-חיים ושכונת ימין-משה נפרץ. לעומת ההישג החשוב הזה, לא נוצר קשר עם הרובע היהודי בעיר העתיקה – הוא לא היה כלול במסגרת מבצע "קלשון".

מבצע "קלשון", שנמשך שלושה ימים, תם ולא נשלם. יצחק לוי (לויצה), ששימש מפקד בכיר ב"הגנה" בירושלים בתש"ח, מסכם את מבצע "קלשון" במלים הבאות:<sup>76</sup>

אפשר לומר כי במבצע "קלשון" נקרתה לידינו הזדמנות פז לכבוש את ירושלים ולחסום את המבואות אליה. הזדמנות זו לא נוצלה כראוי. הבריטים הסתלקו; מולנו עמדו כוחות בלתי סדירים, ללא מנהיגות צבאית וללא נשק כבד. בגישה נועזת יותר ניתן היה להשתלט תוך יום-יומיים על ירושלים כולה [...].

<sup>74</sup> אצ"מ, S 25/8176.

<sup>75</sup> ב-8 במאי 1948 הצליח הנציב העליון להשיג את הסכמת הערבים והיהודים

להפסקת-אש כללית בירושלים, אשר נמשכה עד צאת הבריטים את העיר.

<sup>76</sup> יצחק לוי (לויצה), תשעה קב"ן, עמוד 228-234.

ב"ספר הפלמ"ח" נאמר על אותם שלושה ימים של מאי:<sup>77</sup>

[...] האנגלים פינו את העיר, ו"אזורי הביטחון" שהיו בידיהם עברו לרשותנו. הערבים בעיר לא התאוששו מאז תבוסתם בקרבות קטמון ובפועל לא היה בירושלים כל כוח ערבי לוחם. אולם מתוך שיקולים מדיניים מסוימים וחוסר יזמה מצד הכוחות היהודיים, בזבזה, לדעתי, אפשרות צבאית ודאית של כיבוש העיר כולה [...].

בעיצומן של ההכנות לקראת מבצע "קלשון" הגיעו בשורות איוב מגוש עציון. אור ל-12 במאי פתח הלגיון הערבי בהתקפה גדולה על הגוש על-מנת לכבושו. יחידות הלגיון הערבי הופקדו על הבטחת השיירה הבריטית שאמורה הייתה לעשות את דרכה מירושלים לכיוון חברון ומשם לנוע לעבר רפיח. גוש עציון היווה איום פוטנציאלי על מעבר השיירה ועל-כן הוחלט לכבושו. קדמה להתקפה הפגזה כבדה על העמדות הקדמיות של כפר-עציון ועל הכפר עצמו. המגינים לחמו בחירוף-נפש וניסו לעצור את שריון האויב שהתקדם, אולם הכוח העדיף של הלגיון הערבי הסיג את המגינים מן העמדות הקדמיות אל תוך כפר-עציון. המגינים לחמו באומץ ובעוז, אולם לא יכלו לכוח העדיף של הלגיון. מספר הנפגעים הלך ורב, והשריון שפרץ את השער ונכנס אל תוך כפר-עציון, הכריע את הקרב. המגינים התרכזו ליד בית-הספר, הניחו את נשקם וחיכו לבוא הערבים, כאשר דגלים לבנים מונפים על הבניינים מסביב. חיילי הלגיון הערבי הגיעו לבית-הספר ופקדו על המגינים לעמוד בידיים מורמות. צלם שהיה בין הערבים צילם את המגינים שנכנעו. מיד לאחר זאת התקרב אחד המשוריינים, פתח באש ורצח את הלוחמים היהודים לאחר שהניחו את נשקם.

רק 4 מתוך 133 מגיני כפר-עציון הצליחו להימלט, אולם נתפסו מאוחר יותר ונלקחו בשבי. הארבעה היו עדים לטבח מגיני כפר-עציון. עם נפילתו של כפר-עציון, הוכרע גורלו של הגוש כולו. מעין-צורים הבריקו לשאלתיאל כי אין להם כל סיכוי להחזיק מעמד וכי בדעתם לנצל את החשיכה כדי לפנות את המקום ולצעוד רגלי לירושלים. בתשובה למברקם, הודיע שאלתיאל כי הוא נמצא במגע עם הצלב האדום הבינלאומי, אשר אנשיו עומדים לצאת לגוש-עציון כדי להסדיר את הכניעה.

ביום ה-14 במאי 1948 תמה הלחימה בגוש-עציון. מתוך 541 לוחמים ששהו בגוש-עציון, נהרגו 157, ו-375 לוחמים הלכו בשבי.<sup>78</sup>

<sup>77</sup> ספר הפלמ"ח, כרך שני, עמוד 929.

<sup>78</sup> יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 114.

נפילתו של גוש-עציון היווה מכה קשה ליהודים במלחמתם נגד כוח  
ערבי עדיף, המצויד במיטב הנשק הבריטי.

## המערכה על העיר העתיקה

מאז ומתמיד ישבו יהודים בירושלים, ויהודי הגולה נהגו לבוא לירושלים כדי לבלות בה שארית ימיהם ולהיקבר באדמתה.

בסוף המאה ה-19, הגיע מספר היהודים בעיר העתיקה ל-19 אלף, והם היוו רוב בעיר. אלא שהעיר העתיקה הייתה קטנה מכדי להכיל את כל היהודים שהתדפקו על שעריה, והחלה היציאה מבין החומות ובנייתה של ירושלים החדשה. נוצר תהליך שבמהלכו מספר היהודים בירושלים כולה הלך וגדל, אולם מספרם בעיר העתיקה הלך וקטן. תהליך היציאה מבין החומות החל בתחילת המאה העשרים ונמשך עד מלחמת תש"ח. בעוד שבשנת 1900 היו בעיר העתיקה 19 אלף יהודים, ומחוץ לחומות גרו רק 16 אלף, הרי שכעבור עשר שנים (בשנת 1910), גרו בעיר העתיקה 16 אלף יהודים, ומחוץ לחומות עלה מספרם ל-29 אלף. בשנת 1931 ירד מספר היהודים בעיר העתיקה ל-5,500, ובתחילת מלחמת העצמאות לא עלה מספרם על 2000 נפש. בעלי היוזמה והאפשרות יצאו אל מחוץ לחומות, בעוד אשר בעיר העתיקה נשארו מעוטי היכולת, וכן אלה שנזקקו לתמיכת תושבי העיר החדשה. (ראה טבלה).

תמורות בגודל היישוב היהודי בעיר העתיקה  
לעומת היישוב היהודי מחוץ לחומות<sup>79</sup>

| שנה                   | 1880   | 1900   | 1910   | 1931   | 1948    |
|-----------------------|--------|--------|--------|--------|---------|
| יהודים בעיר העתיקה    | 19,000 | 15,000 | 16,000 | 5,500  | 2,000   |
| יהודים בעיר החדשה     | 2,000  | 16,000 | 29,000 | 48,500 | 98,000  |
| סך כולל יהודי ירושלים | 21,000 | 31,000 | 45,000 | 54,000 | 100,000 |

בתחילת המאה ה-20 השתרע היישוב היהודי בעיר העתיקה על שטח של כ-120 דונם, ובשנת 1948 הצטמצם הרובע היהודי למחצית השטח ולא עלה על 60 דונם!

עם התחדשות הציונות, היו פניה של העלייה הדתית לירושלים, בעוד העלייה "החילונית" פנתה ליישוב החקלאי של ארץ-ישראל. היחס של אנשי העלייה השנייה לירושלים היה אמביוולנטי; מחד-גיסא, סימלה ירושלים

<sup>79</sup> רמי יזרעלי, עידן 2, עמוד 28 (מרכז רחל ינאית בן-צבי).

בעיניהם את מלכות ישראל מימי דוד ושלמה, תקופה שבה היו היהודים ריבוניים על אדמתם בארץ-ישראל; מאידך-גיסא, כְּזו החלוצים הסוציאליסטים ל"יישוב הישן" שהתרכז בירושלים, ורצו לבנות את היהודי החדש, עובד האדמה.

החלוצים ראו בקשר הרגשי לירושלים דבר שעבר זמנו, עניין 'ריאקציוני'. חלוצי העלייה השנייה הדירו רגלם מירושלים, וברל כצנלסון, למשל, ביקר לראשונה בירושלים רק תשע שנים לאחר עלייתו ארצה. בספרו של עמוס אילון, "ירושלים שגעון לדבר", אנו מוצאים את התיאור הבא המדבר בעד עצמו:<sup>80</sup>

בן-גוריון, שעלה ארצה כחלוץ ב-1906 וְתֵר ביסודיות את הארץ מן הגליל עד לדרום, נמנע משום מה עד 1910 מלבקר בירושלים. כמו רוב החלוצים בני דורו, התעניין בן-גוריון בבנייתה של חברה סוציאליסטית חדשה יותר מאשר עיי חורבות דתיים. ביומניו וזכרונותיו מאותה תקופה, העשירים ברישומים שהותירו בו פתח-תקווה או הגליל, ירושלים מוזכרת כמעט בדרך אגב.

לאצ"ל, לעומת זאת, היה יחס מיוחד אל ירושלים. לגבי האצ"ל, ירושלים הייתה מרכז הארץ והעם, והעיר העתיקה – מרכז ירושלים. בזמן פרעות 1936-1939 (אשר נקראו משום-מה "מאורעות"), יסד האצ"ל את "פלוגת הכותל" בעיר העתיקה, אשר חברה הגנו על הרובע היהודי מפני פורעים ערביים ואיפשרו את המשך התפילות ליד הכותל המערבי. ביומנה של "פלוגת הכותל", רשם המשורר הלאומי אורי צבי גרינברג:

מי שישלוט בעיר העתיקה, ישלוט על הארץ כולה.

על-פי החלטת העצרת הכללית של האו"ם מה-29 בנובמבר 1947, אמור היה לשרור בירושלים שלטון נאמנות בין-לאומי בחסות האו"ם. עם התפתחות הקרבות בחודשים הראשונים של שנת 1948, החלו להתעורר ספקות לגבי יכולת האו"ם לכפות את בינאום ירושלים והתעורר הצורך לחזק את ירושלים מבחינה צבאית, כדי שתוכל לעמוד בהתקפות הערביות. יחס שונה היה לגבי העיר העתיקה. מעמדה הדתי המיוחד של ירושלים העתיקה, המקומות הקדושים שבה לשלוש הדתות: היהודית, הנוצרית והמוסלמית, עוררו בקרב ההנהגה המדינית של היישוב היהודי בארץ את האשליה, כי המלחמה תפסח על העיר העתיקה. התקווה הייתה כי עקב

<sup>80</sup> עמוס אילון, ירושלים שגעון של דבר, עמוד 208.

החשש מפני פגיעה במקומות הקדושים, יצליח האו"ם להשליט בה שביתת-נשק. על-מנת למנוע מעשי פרובוקציה, ניתנו למגני הרובע היהודי הוראות חמורות להימנע מפתיחה באש, אלא במקרים שהדבר הכרחי וקשור בפיקוח נפש. לבד מן ההוראות של פתיחה באש, היו כל המהלכים הצבאיים בעיר העתיקה מושפעים מן האמונה כי לא יתנהלו בה קרבות. קונספציה זו הייתה הרת-אסון לגבי גורלו של הרובע היהודי בעיר העתיקה, אולם ההנהגה הציונית המשיכה לדבוק בה חרף ההתקפות הרצחניות על תושבי הרובע היהודי.

כבר ב-3 בדצמבר 1947 הותקף בשער יפו אוטובוס שעשה דרכו אל הרובע. יהודי אחד נהרג ושמונה נפצעו. באותו יום נורו היריות הראשונות על הרובע היהודי.

הכוח הלוחם ברובע היהודי באותם ימים היה זעום, והיה צורך דחוף לתגברו. ב-10 בדצמבר יצא יואל פרידלר ("אמנון") בראש יחידה בת 10 לוחמים אל העיר העתיקה, כתגבורת לאנשי האצ"ל שגרו שם ונתמנה מפקד האצ"ל ברובע. באותו יום נכנסו לרובע שתי מחלקות חי"ש (חיל-השדה בהגנה) ובהן 60 לוחמים, בפיקודו של ישראל פונט, שנתמנה מפקד ההגנה במקום.

למחרת בוא התגבורת לעיר העתיקה, עברו אנשיה את טבילת-האש הראשונה. בשעות הבוקר ניסו הערבים לפרוץ לרובע בחיפוי אש מנשק קל. מגיני הרובע נכנסו לעמדות והדפו את ההתקפה. חילופי היריות נמשכו 7 שעות וההתקפה נסתיימה רק לאחר הריגתו של המפקד הערבי. מאש היריות נהרגו שני יהודים ואחד נפצע.

### כניסת הצבא הבריטי לעיר העתיקה

בעקבות קרב היריות בין הערבים ליהודים החליטו השלטונות הבריטיים להכניס לעיר העתיקה כוח צבאי. שתי מחלקות של חיילים בריטיים התפרסו בין היהודים לערבים, תוך תפיסת חלק מעמדות היהודים. במהלך תפיסת העמדות נערך גם חיפוש, הוחרמו כלי-נשק ו-15 בחורים נאסרו. הם שוחררו כעבור מספר ימים בהתערבות הסוכנות היהודית.

הצבא הבריטי הזהיר שיפעיל כוח נגד הצד שיפתח באש. אלא ש"הנייטרליות" הבריטית הייתה מאוד חד-צדדית והפעלת הכוח הייתה בעיקר נגד מגיני הרובע. מדי פעם בפעם נערכו חיפושים ברובע היהודי והוחרם נשק, בעוד הערבים הסתובבו עם נשק באופן גלוי מבלי שיאונה להם כל רע. ייתכן שהפגיעה במגיני הרובע נבעה מהמשקע העמוק נגד היהודים, שנוצר כתוצאה ממלחמת המחתרת בשלטון הבריטי, או אולי מתוך אנטישמיות לשמה. מלבד היחס העוין של החיילים הבריטיים, הרי שעם כניסתו של הצבא לעיר העתיקה שרר שם בדרך-כלל שקט.

הקשר עם הרובע היהודי בעיר העתיקה נעשה באמצעות שיירות, שעברו בתחילה דרך שער יפו, אולם עם התגברות התנכלויות הערבים, הוסבו לשער ציון (דרך זו הייתה פחות מסוכנת, כי לא עברה דרך שכונות ערביות). עם כניסת הצבא לעיר העתיקה, לקחו הבריטים על עצמם את ליווי השיירות, אולם מנעו העברת נשק ולוחמים לרובע היהודי. (איש, אגב, לא מנע מן הערבים להעביר נשק ולוחמים לעיר העתיקה).

הבריטים שאפו להקטין את הכוח היהודי בעיר העתיקה ככל האפשר. לשם כך היו מבצעים מפעם לפעם מעצרים, ובודקים בקפדנות את זהות העצורים. בחורים שזוהו כתושבי הרובע הקבועים, שוחררו לבתיהם, בעוד אלה שבאו מן העיר החדשה – גורשו מן הרובע. לימים עצרו הבריטים את יואל פרידלר, יחד עם יצחק אהרונוב ("יהודה"), שהיה מתושבי הרובע. אהרונוב טען כי הוא ופרידלר אחים הם, אולם הבריטים לא שוכנעו בנקל והחליטו להשאיר את שניהם במעצר עד בירור העניין. מיד עם היוודע בעיר דבר מעצרו של אמנון, הוחלט לשלוח לרובע היהודי מפקד מחליף, והתפקיד הוטל על איסר נתנזון ("גדעון").

"גדעון" נכנס לעיר העתיקה שלא באמצעות השיירה השבועית, שאורגנה על-ידי הסוכנות היהודית ולוותה על-ידי הצבא הבריטי. בתיווכו של רומק, איש לח"י, שהיה בעל מהלכים רבים בקרב הבריטים, הצליחו לשחד את אחד הקצינים הבריטיים ותמורת 20 לירות א"י, העביר הקצין את גדעון במשורין של הצבא אל תוך הרובע היהודי. באותו משורין הועברה גם חבילה ארוזה היטב, שהכילה תת-מקלע וכמה אקדחים. על יומו הראשון של איסר בעיר העתיקה, מספרת מלכה גרינברג-נתנזון:

בבוקר אותו יום, נשלחתי על-ידי אמי לקנות דבר מה בחנות. בצאתי מן הבית, ראיתי בקצה הסימטה גבר בלונדיני עם עיניים כחולות, לבוש חליפה ובעל תספורת קצרה כמקובל בצבא הבריטי. הייתי בטוחה כי לפני אנגלי לבוש בבגדים אזרחיים, שבא לרגל אחר הכוחות המזוינים ברובע. מיהרתי למלא אחר שליחות אמי ורצתי למטה האצ"ל כדי להזהיר את חברי מפני ה"אנגלי" שמסתובב בשטח. לתדהמתי, ראיתיו יושב בחדר המטה, ולפני שהספקתי לומר את דברי, הציגו אחד החברים: "תכירי בבקשה את המפקד החדש שלנו".

**איסר נתנזון** נולד ברומניה, שם הצטרף לתנוער-הנוער בית"ר. בסוף שנות השלושים היה איסר קשור עם העלייה הבלתי-לגאלית, שאורגנה על-ידי בית"ר והאצ"ל. במשך שנתיים ימים עבד איסר "על הים", בהביאו עולים מרומניה אל חופי הארץ. לבסוף הורשה אף הוא לנחות ומיד עם עלייתו

ארצה, הצטרף לפלוגת העבודה של בית"ר בראש-פינה. בפלוגות העבודה עסקו החברים בעבודה חקלאים לפרנסתם, ובזמנם החופשי התאמנו בנשק במסגרת האצ"ל. בתקופת מלחמת-העולם השנייה התגייס איסר לצבא הבריטי, כפי שעשו חברים נוספים מתנועת בית"ר. איסר לחם בחזית האיטלקים, ועם שחרורו מן הצבא, נשאר לתקופה קצרה באיטליה, שם החל את לימודי המתמטיקה והפיסיקה באוניברסיטה של מילנו. עם שובו ארצה, נרשם לאוניברסיטה העברית בירושלים לשם המשך לימודיו. איסר לא הספיק לסיים אל לימודיו בירושלים, כי נקרא לשרת כמפקד כוח האצ"ל בעיר העתיקה.

מספר ימים לאחר בואו של גדעון לעיר העתיקה השתכנעו הבריטים שאמנון ויהודה הם אכן אחים ושחררו את שניהם.

השקט בעיר העתיקה לא האריך ימים. בחודש ינואר 1948 תקפו הערבים את "בתי ורשה" ופוצצו את העמדה שהייתה שם. הבריטים התבוננו במתרחש ונשארו "ניאוטרליים".

בתקופה שבה הייתה העיר העתיקה מאוכלסת ביהודים רבים והרובע השתרע על שטח גדול, היה בית-החולים "ביקור חולים הישן" בתוך הרובע. עם יציאת חלק מיהודי העיר העתיקה, הצטמק שטחו של הרובע היהודי ובית-החולים נשאר מחוץ לרובע. הגישה אליו חייבה מעבר דרך אזור מאוכלס בערבים והטיפול בהעברת העובדים והחולים נעשה קשה מיום ליום. לכן הוחלט בביקור ההגנה לפנות את בניין בית-החולים ולהעביר את יושביו אל הרובע פנימה. הפינוי תוכנן ל-20 בינואר 1948 והבריטים קיבלו על עצמם את השמירה על הביטחון. קבוצת לוחמים, ביניהם כמה אנשי אצ"ל, יצאה לפקח על הפינוי, אולם בגלל נוכחות כוחות בריטיים באזור, לא היו הלוחמים מזוינים. לפתע יצא ערבי מזוין ופתח באש על היהודים, בעוד החיילים הבריטיים עומדים מן הצד ולא מתערבים במתרחש. ארבעה אנשים נפגעו מן היריות, ביניהם אמנון, שנפל שותת דם. שלושה מן הפצועים הצליחו להגיע למקום מחסה, בעוד אמנון נשאר מוטל על הארץ. בשלב זה חלה התערבות בריטית, אולם עד שהועבר אמנון לבית-החולים, הוא איבד דם רב וכעבור מספר שעות מת מפצעיו.

עם מותו של אמנון איבדתי חבר ורע.

למחרת היום, ערכתי ביקור ניחומים אצל אחותו, שהתגוררה בשכונת שערי-חסד. היה זה ערב גשום וקר וכאשר בתום הביקור ירדתי במדרגות החיצוניות, שהיו רטובות מן הגשם, מעדתי ונפלתי על ידי הימנית. היד כאבה מאוד, אולם קיוויתי שהכאב יחלוף עם הזמן. כשהגעתי לחדרי אזור בשכונת אחווה, התברר לי כי היד התנפחה מאוד והכאבים הלכו וגברו. אותו לילה לא יכולתי לישון מרוב כאבים, ולמחרת היום הלכתי אל ד"ר טרוי (אורטופד ידוע בירושלים, שנהג לטפל בפצועי המחתרת), שקבע כי ידי



נסדקה וכי יש לשים אותה בגבס. לא הייתי מאושר מקביעתו של הרופא, אולם בהיעדר חלופה, הושמה היד הימנית בגבס. חזרתי לחדרי כדי לנוח, ובמהרה התברר לי כמה קשה לתפקד ביד אחת. הייתי צריך למצוא שיטה מיוחדת כדי להתפשט ולהתלבש, אבל לבעיה אחת לא מצאתי פתרון והיא – לשרוך את הנעלים. כמה חסר לי אחי אריה, שכל כך עזר לי כשידי הימנית יחד עם חצי גופי היו נתונים בגבס. חיה, בעלת הבית הטובה, ראתה אותי בהיכנסי, והציעה את עזרתה, וזאת מבלי לשאול אף שאלה. בעלה, לעומת זאת, שאל אותי בשקט, באיזה פעולה נפצעת. סיפרתי לו את האמת, אולם הוא לא השתכנע. רק אז הבנתי כי עומד אני בפני בעיה רצינית, וכי יהיה עלי לנקוט באמצעי זהירות, כדי שלא להתבלט יתר-על-המידה, שמא עוד איעצר בידי הבריטים. במהרה התברר לי כי איש לא היה מוכן להאמין שבחור צעיר מסוגל סתם כך, ללא שום סיבה מיוחדת, להחליק על אבני ירושלים ביום גשם, ולסדוק את ידו. בלית-ברירה נאלצתי להשלים עם הגרסה שנפצעתי באחת הפעולות ובגלל הסודיות איני רשאי להודות בכך.

בגלל היד הסדוקה, לא יכולתי לאמן את חניכי בנשק, ועסקתי בעבודה מנהלית ובשמירת הקשר עם היחידה שלנו בעיר העתיקה, שם התבססו גדעון כמפקד האצ"ל ברובע.

בחודשים הראשונים של שנת 1948, שררה מתיחות בין האצ"ל לבין ארגון ההגנה. כזכור, התנהל משא-ומתן, ביוזמת האצ"ל, לשיתוף-פעולה בין שני הארגונים, אלא שהוא נמשך תקופה ארוכה, ורק בחודש אפריל אישר הוועד הפועל הציוני את ההסכם עם האצ"ל.

עוד לפני חתימת ההסכם הארצי, הביא איסר נתנזון ("גדעון") לידי "שבירת הקרח" ביחסים עם ההגנה בעיר העתיקה. גדעון הבין כי על-מנת שהרובע יוכל לעמוד בפני התקפות הערבים, יש להביא לאיחוד מלא בין כל הכוחות היהודיים בעיר העתיקה. למרות המשקעים מן העבר, יזם גדעון מגע עם מפקד ההגנה ברובע (תחילה היה זה אברהם הלפרין, ולאחר-מכן – משה רוסנק), והציע הסדר שמרכזו היה שיתוף-פעולה מלא בין שני הארגונים.

ב-16 בפברואר יצאו אנשי ההגנה, יחד עם אנשי האצ"ל, לפוצץ את אחת מעמדות הערבים. הפיצוץ לא היה מושלם, אולם חשיבותה של פעולת התגמול היה – שיתוף-הפעולה המלא בין ההגנה לאצ"ל.

## ה מ נ ה ר ה

שיתוף הפעולה בין האצ"ל להגנה הלך והתהדק, ובמסגרתו הציע האצ"ל לפוצץ במשותף את מרכז השוק הערבי בקצה רחוב היהודים.

מטה האצ"ל גילה תעלת ביוב צרה ופעילה, שהובילה מרחוב היהודים לצומת השוק הערבי. ההצעה הייתה לשלוח את אחד הבחורים כדי להניח מטען חומר-נפץ בקצה התעלה, מתחת לשוק. התוכנית נתקבלה על דעת מטה ההגנה, ואנשי האצ"ל החלו בעבודת חפירה באחת החנויות, כדי להתחבר אל תעלת הביוב. לאחר שנוצר קשר עם תעלת הביוב, ירד יצחק אהרונב ("יהודה") והתקדם בתעלה עד למקום ההתחברות עם השוק הערבי. הוא חזר מסירו, אולם לפני שפתח בדיווחו, הפשיטוהו מבגדיו והכניסוהו למקלחת. לאחר שנתנקה משארית הזוהמה שדבקה בו, סיפר כי ניתן להגיע באמצעות התעלה עד היעד ולהניח בו את המוקש. למחרת היום ירד יהודה שנית לתעלה, הפעם עם הפצצה שהוכנה בעוד מועד. אלא שבינתיים גאו מי הביוב והצואה שמילאה את התעלה מנעה את התקדמותו. הוא הצליח לחזור לפתח התעלה כל עוד נפשו בו. בזאת נסתם הגולל על התוכנית כולה.

התנהגותו של יהודה, איש האצ"ל, דבקו בו במטרה ורוח ההקרבה שגילה, זכו להערכה רבה בקרב כל לוחמי הרובע. כדי למנוע אפשרות של ניצול תעלת הביוב על-ידי הערבים, מוקשה התעלה על-ידי חבלני האצ"ל.

### לקראת צאת הבריטים

חודש אפריל, שהיה שקט יחסית, נוצל לאימונים ולהערכות לקראת צאת הבריטים את ירושלים. באותו חודש הוכנסו לרובע מספר שיירות ובהן מזון, בגדים ואף כמויות קטנות של נשק קל וחומר-נפץ. בסוף אותו חודש הועבר לרובע גם משדר חדש, שאיפשר קשר רציף בין הרובע לבין העיר החדשה במשך כל ימי הקרבות. נוסף לנשק שהוברח עם מצרכי המזון, הצליחו אנשי הרובע לקנות מן הערבים, באמצעות מתווכים ארמניים, תת-מקלעים ותחמושת. אלא שכמות הנשק לא הספיקה, ובמיוחד היה מחסור במקלעים ומכונות-ירייה. וייגרטן (ששימש כמוכתר הרובע) הודיע למטה ההגנה בעיר כי בעזרת שוחד ניתן להעביר לרובע נשק וגם לוחמים. כדי להוכיח זאת, העבירה בתו יהודית, מקלע מסוג "לואיס" וכמות מסוימת של תחמושת. במטה המחוז לא ניצלו את הדרך שהציע וייגרטן, ולא די בזאת שלא שלחו נשק, אף כסף לא העבירו.

במשך חודש אפריל, התנהלו מגעים בין האצ"ל להגנה בעיר העתיקה בדבר הסכם פורמלי בין שני הארגונים. האצ"ל הסכים שאנשיו יקבלו את מרות מטה הרובע ושמפקד הרובע יהיה איש ההגנה. כל אשר ביקשו היה

שגדעון יהיה סגנו. שאלתיאל התנגד לזאת בכל תוקף, והאצ"ל ויתר גם בנקודה זו. ב-4 במאי נחתם הסכם בין שני הארגונים<sup>81</sup>. לאחר חתימת ההסכם, הצטרפו 44 לוחמי האצ"ל ולח"י אל כ-70 לוחמי ההגנה ויחד היוו את הכוח הלוחם המשותף של הרובע היהודי בעיר העתיקה. אל לוחמי שני הארגונים הצטרפו במהלך הקרבות צעירים ומבוגרים מתושבי הרובע, שתרמו תרומה חשובה להגנתו. עם פרוץ הקרבות ניטשטשו ההבדלים בין חברי ההגנה והאצ"ל. סמכויותיו של גדעון, מפקד האצ"ל במקום, נקבעו לא בהתאם להסכם הכתוב, אלא מתוקף אישיותו ואומץ לבו. לוחמים משני הארגונים קיבלו את מרותו, גם ללא תואר של "סגן מפקד הרובע". במחצית השנייה של חודש אפריל התנהלו באו"ם דיונים בדבר שביתת-נשק בירושלים ולחלופין – הפסקת-אש בעיר. ב-28 באפריל שלח משה שרתוק, ששהה אותה עת בארצות-הברית, מברק אל בן-גוריון, בו נאמר כי הושג באו"ם הסכם להפסקת-אש בעיר העתיקה.<sup>82</sup>

- נציגי הוועד הערבי העליון והסוכנות היהודית, בתאום עם מועצת הנאמנות, הסכימו להמליץ לקהילותיהם:
- (1) כל הפעולות הצבאיות ומעשי האלימות בתוך העיר העתיקה, יופסקו.
  - (2) הפקודות להפסקת האש יוצאו בהקדם האפשרי.
  - (3) ועדה ניאטרלית תפקח על ההפוגה ותדווח למועצת הנאמנות.
  - (4) שני הצדדים ינסחו את התנאים להסכם שביתת הנשק הקבועה.

בעקבות מברקו של שרתוק, פירסמה ההגנה ב-2 במאי פקודה המורה על הפסקת-אש בעיר העתיקה. מאותו יום, שררה בעיר העתיקה הפסקת-אש, שנמשכה עד צאת הבריטים את העיר.

## מבצע "שפיפון"

מבצע "שפיפון" תוכנן ליום סיום המנדט הבריטי בירושלים. מטרתו העיקרית של המבצע הייתה להרחיב את שטח הרובע היהודי ולהגביר את כושר ההתגוננות שלו על-ידי תפיסת עמדות בעלות חשיבות אסטרטגית. מבצע "שפיפון" כלל שלושה שלבים: השלב הראשון – תפיסת העמדות של הצבא הבריטי שהתפנו עם צאת הבריטים את ירושלים (רוב

<sup>81</sup> מכון ז'בוטינסקי, כ 45/9.

<sup>82</sup> תעודות מדיניות ודיפלומטיות, דצמבר 1947 עד מאי 1948, עמוד 693.

העמדות הללו היו בידי היהודים לפני כניסת הצבא לעיר העתיקה); השלב השני – כיבוש עמדות מפתח בגבול הרובע, שהיו חיוניות להגנת הרובע; והשלב השלישי – פיצוץ הבתים סביב הרובע, כדי ליצור שטח פתוח שיכביד על כוחות האויב לתקוף את הרובע.

בחודש מאי מנתה אוכלוסיית הרובע היהודי בעיר העתיקה כ-1,700 נפש, רובם זקנים, נשים וטף. ברובע היו כ-110 לוחמים (כשליש מהם אנשי אצ"ל והיתר מן ההגנה) וכן כ-50 אנשי שירותים שגויסו מקרב תושבי הרובע.

<sup>83</sup> מצבת הנשק בעיר העתיקה ב-13 במאי 1948:

| רובים | תת-מקלעים | מקלעים | מרגמה 2" | סך-הכול |
|-------|-----------|--------|----------|---------|
| 17    | 42        | 2      | 1        | 62      |

לכל רובה היו 300 כדור, ולכל מקלע – 500 כדור. נוסף לזאת היו ברובע 374 רימוני הגנה, 126 רימוני התקפה וכן כמות של כ-200 ק"ג חומר-נפץ (שנתרם על-ידי לח"י).

הנשק בעיר העתיקה הספיק לצייד רק כ-60% מן הלוחמים. אבל חמור יותר היה היעדר כל נשק כבד, כמו מכונת-ירייה או מרגמה "3". כן בלט היעדרו של נשק אנטי-טנקי מסוג כלשהו.

לקראת צאת הבריטים את העיר דרש מפקד ההגנה ברובע שישלחו לו ללא דיחוי 50 לוחמים מאומנים ומזוינים היטב, כדי שיוכל לעמוד בפני המשימות שהיו לפניו. בקשתו הושבה ריקם.

אם לא די היה במחסור בלוחמים, כלי-נשק ותחמושת, נוספה גם בעיית האוכלוסייה האזרחית. בכל אזורי הספר, עם התקרב שעת הקרב, פונתה האוכלוסייה האזרחית, וזאת משתי סיבות: האחת – כדי למנוע פגיעה שלא לצורך באוכלוסייה שאינה לוחמת, והאחרת – נוכחות אוכלוסייה אזרחית מהווה גורם מפריע בשעת קרב. מלבד העובדה שיש למצוא מקורות כדי לספק את צרכיה של אוכלוסייה אזרחית (במיוחד חמור הדבר בתנאי מצור), הרי שבשעת סכנה נוטה אוכלוסייה זו לפאניקה ויוצרת אנדרלמוסיה אשר מונעת מן הלוחמים לבצע את תפקידם.

אולם מה שנכון היה לגבי הנשים והילדים בגוש-עציון, למשל (שם הם פונו בעוד מועד), לא תפס לגבי העיר העתיקה. לא די בכך שלא חיפשו דרכים לפנות את הנשים והילדים מן העיר העתיקה, אלא אף מנעו מהם

<sup>83</sup> אהרון לירון (אלטשולר), ירושלים העתיקה בקרב ובמצור, עמוד 141.

לעשות זאת בכוחות עצמם. עוד בחודש ינואר, עם תחילת המצור, הורה בן-גוריון לדוד שאלתיאל למנוע בכל מחיר יציאת יהודים מן העיר העתיקה. ואמנם בכל פעם שהייתה מגיעה שיירה לעיר העתיקה, היו מטילים אנשי ההגנה עוצר על הרובע היהודי, כדי למנוע מן התושבים להצטרף למכונות לאחר פריקת המטען ולנסוע לעיר החדשה. למרות האמצעים החמורים שנקטו אנשי ההגנה, הצליחו כמה מאות יהודים לצאת בדרכים שונות את העיר העתיקה.

עם צאת הבריטים את העיר העתיקה, שלח שאלתיאל אל מפקד הרובע היהודי את המברק הבא:<sup>84</sup>

תפוס את עמדות הצבא, אך אל תפתח באש ואל תהיה הראשון לפתיחה. עמדות הצבא שהיו בשטח היהודי, מגיעות לנו בלי ספק. שמור על כללי שביתת הנשק, כי בהם תלוי המשך השיירות בחסות הצלב האדום. תגבורת בנשק ובאנשים לא תוכל לקבל לפי שעה. בכל פעולותיך, הבא בחשבון את הכוחות שלך.

יש לשים לב להערה שבמברק, הדנה בתגבורת לרובע מן העיר החדשה: "...תגבורת בנשק ואנשים לא תוכל לקבל לפי שעה...". הסיבה נעוצה בכך, שהמערכה על העיר העתיקה לא הייתה בעדיפות גבוהה אצל שאלתיאל. ואמנם דב יוסף מצטט בספרו "קריה נאמנה" את דברי שאלתיאל באחת הפגישות ביניהם:<sup>85</sup>

חובתי הראשונה הייתה להגן על מאה אלף יהודי ירושלים ורק לאחר-מכן הייתי צריך לנסות ולכבוש את העיר העתיקה". ושמה קיווה שאלתיאל שפעולה מדינית תבוא בעתה להציל את הרובע היהודי?

באותו עניין כותב יצחק לוי (לויצה):<sup>86</sup>

הפיקוד הירושלמי ניצב בפני דילמה קשה: העיר העתיקה, עם כל חשיבותה ההיסטורית והדתית, לא הייתה שדה-קרב עיקרי שבו תוכרע המערכה על ירושלים על-כן ניתן היה להקצות רק חלק מוגבל מן הכוחות להגנת הרובע היהודי ... בה בשעה שרירה הייתה ההנחה כי בירושלים העתיקה, לפחות, על אתריה הקדושים, תתגשם תוכנית

<sup>84</sup> יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 42.

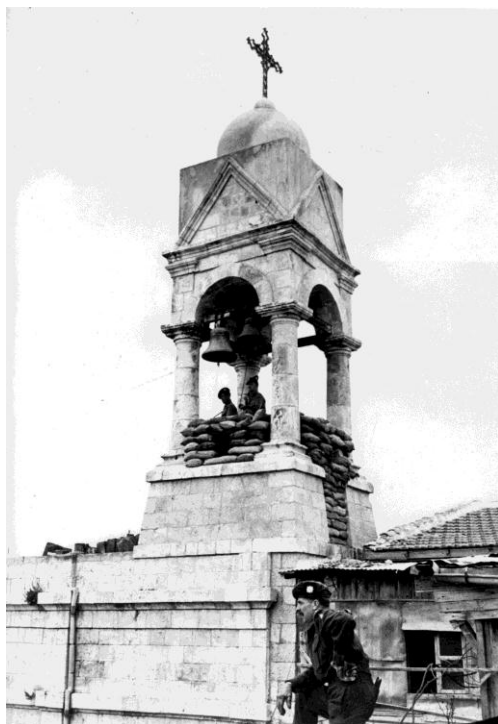
<sup>85</sup> דב יוסף, קריה נאמנה, עמוד 195.

<sup>86</sup> יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 35.

הבינאום, ובהתאם לכך נתקבלה בברכה יוזמת האו"ם וועדת הקונסולים לשביתת נשק בעיר העתיקה. למאמץ הדיפלומטי להשיג שביתת-נשק בעיר העתיקה, נודעה השפעה הרסנית על החלטות פיקוד המחוז בכל הקשור למצבו של הרובע היהודי.

ב-13 במאי עזבו הכוחות הבריטיים את העיר העתיקה. לפני עוזבם, מסרו את המפתח הפנימי של שער-ציון לידי ויינגרטן, ואת המפתח החיצוני של השער מסרו לידי הערבים ששהו בהר-ציון. בשעות אחר-הצהריים עזב החייל הבריטי האחרון את האזור והכוחות היהודיים נערכו לפעולה. מבצע "שפיפון" החל. תחילה נתפסו, ללא התנגדות, כל העמדות שהיו בידי הצבא הבריטי. לאחר-מכן השתלטו הכוחות היהודיים על שער-ציון וכן על הכנסייה היוונית שברובע הארמני, אשר כונתה בפי המגינים "עמדת הצלב". מגדל הכנסייה היוונית התרומם מעל בתי הרובע הארמני וחלש על מרבית הרובע היהודי, על שער-ציון וכן על הדרך בין הרובע לשער-ציון. מכאן של"עמדת הצלב" הייתה חשיבות אסטרטגית עליונה, והמחזיק בה – שולט על הרובע. השלב הראשון של מבצע "שפיפון" עבר במהירות וללא כל התנגשות עם כוח ערבי כלשהו.

הערבים הרגישו בפעילות הבלתי-רגילה של היהודים ופתחו באש מבוקרת. יש לזכור, כי הפסקת-האש שהוכרזה בזמנו בירושלים, הייתה עדיין בתוקף ועל ביצועה פיקחה ועדת ההפוגה. עם רדת החשכה פסקו היריות, ואל העיר העתיקה נכנסו שני נציגים של ועדת ההפוגה; האחד יהודי (ויקטור כהן, שעבד כפקיד בקונסוליה הצרפתית) והאחר – ערבי. הם באו לברר את תלונת הערבים, לפיה הפרו היהודים את הסכם הפסקת-האש. הנציג היהודי ניצל את פגישתו עם מפקדי הרובע, ומסר להם כי ב"מוסדות" (דהיינו, בסוכנות היהודית) חושבים כי בעיר העתיקה לא תהיה מלחמה וכי הם מקווים שתוך יום-יומיים יוכלו לארגן שיירה לרובע.



**מגדל הכנסייה היוונית (עמדת "הצלב")**

בזמן שהותם של נציגי ועדת ההפוגה בעיר העתיקה, התנהל במפקדת הרובע היהודי דיון מייגע עם הפטריארך הארמני, שדרש לפנות את הכוחות שתפסו את עמדת "הצלב". הוא טען כי מדובר במקום קדוש, וכי הוא מתחייב לשמור על נייטרליותו של המקום. מפקד ההגנה, משה רוסנק, התנגד בכל תוקף לפינוי העמדה, שהייתה חיונית להגנת הרובע. הפטריארך התקשר טלפונית אל דוד שאלתיאל, אשר הודיע באלחוט לרוסנק לפנות מיד את עמדת "הצלב". העמדה פונתה עוד באותו לילה. כעבור יומיים, התאמת חששו של רוסנק ועמדת "הצלב" נתפסה על-ידי כוחות ערביים.

ב-14 במאי 1948, עם עזיבת אחרון הבריטים את ירושלים, החל מבצע "קלשון". באותו יום הכריז בן-גוריון מעל במת מוזיאון תל-אביב על הקמתה של מדינת ישראל, וצבאות ערב החלו פולשים לארץ-ישראל. ברובע הארמני בעיר העתיקה עסקו הערבים בביצור עמדותיהם, ולאחר שהשלימו את מלאכתם, פתחו באש לעבר שער-ציון. הבחורים שהחזיקו בשער נאלצו לנוטשו ורק עם חשכה הצליחו לתפוס את השער מחדש.

מלבד האירוע הזה, היה ה-14 במאי שקט יחסית והכוחות עסקו בהתארגנות ובביצורים. אבדותינו באותו יום היו הרוג אחד וארבעה פצועים. ה-15 במאי התחיל בשקט יחסי, אלא שלא עבר זמן רב ושוב הותקפה עמדתנו בשער-ציון באש מהרובע הארמני. כתוצאה מהתקפה זו, שוב נעזב השער.

לפנות ערב חל מפנה בלחימה בעיר העתיקה, ואשליית הפסקת-האש נגזזה חיש מהר. הערבים פתחו בהפגזה כבדה על העמדות ברובע, ואחר-כך אף פוצצו את עמדת "בתי-ורשה". כפעולת תגמול, תיכננו המגינים פיצוץ עמדה ערבית ולפני הביצוע ביקשו אישור ממפקדת המחוז, אולם האישור לא ניתן. כאשר ההפגזה הערבית נעשתה אינטנסיבית יותר, ביקש רוסנק ממטה המחוז לסייע בהפגזה נגדית באמצעות מרגמות של "3". בתשובה, קיבל רוסנק את המברק הבא:<sup>87</sup>

בתשובה לבקשת אש מסייעת לעיר העתיקה, לרגל המשא והמתן המתנהל עתה, מטעמים פוליטיים, לא נוכל למלא את בקשתכם. הפעילו בעצמכם ממה שברשותכם.

החל מ-15 במאי לפנות ערב, נעלמה כלא-הייתה הפסקת-האש בעיר העתיקה.

ב-16 במאי החלה ההתקפה הכללית על הרובע היהודי בעיר העתיקה. הערבים התאוששו מן ההלם של היומיים הראשונים, ונקטו יוזמה לאורך כל החזית. לוחמי הרובע עברו למגננה. כוחות ערביים תפסו את כל הרובע הארמני והתבצרו בעמדת "הצלב". הם המטירו אש עזה לכיוון שער-ציון ועמדת המזבלה הסמוכה, ושתי העמדות החשובות הללו ניטשו על-ידי לוחמי הרובע. מצפון פרצו הערבים לעמדת "ורשה" ופוצצוה, והמגינים נאלצו לנוטשה.

הערבים פרצו מכיוון הרובע הארמני לרחוב חב"ד ומשם ניסו להסתער על רחוב היהודים. האזרחים פונו מרחוב חב"ד, ושוכנו בבית-

<sup>87</sup> ארכיון צה"ל, גנזך דוד שאלתיאל.



הכנסת התת-קרקעי ע"ש יוחנן בן-זכאי. הפינוי לווה במהומה רבת. נוצרה אנדרלמוסיה והבהלה אחזה בכול. הרבנים התכנסו, והחליטו לדרוש כניעה, כדי למנוע שחיטה כללית, כפי שקרה בגוש-עציון ימים מועטים קודם-לכן.

בכל ההמולה שנוצרה, התארגנו המגינים למלחמה בשתי חזיתות; מצד אחד – לעצור את התקדמות הערבים, ובזמן לעצור את הפאניקה שאחזה באזרחים. המצב הקשה נתן את אותותיו בפיקוד הרובע, ומברקי ייאוש זרמו מרוסנק אל מטה המחוז. באחד המברקים אף נשקלה כניעה, שלא אושרה על-ידי שאלתיאל. כדי לעודד את המגינים, הודיע שאלתיאל כי תגבורת לרובע יצאה לדרך.

עם רדת החשכה פסקה האש. הערבים עסקו בביזה ואחר העלו באש את העמדות שתפסו. במשך הלילה נטשו הערבים את האזור שכבשו, וחזרו למקומותיהם להחליף כוח. המגינים ניצלו התנהגות מוזרה זו של הערבים ותפסו מחדש את מרבית העמדות שנאלצו לסגת מהן במשך היום. אבדות המגינים בלחימה של ה-16 במאי היו כבדות: 3 הרוגים ו-18 פצועים. נוסף לזאת היו 21 נפגעים בין האזרחים.

ה-17 במאי היה יום הלחימה הקשה ביותר.

בשעות הבוקר הפעילו הערבים רמקול, והודיעו באמצעותו לתושבי הרובע כי עליהם להיכנע עד שעה עשר בבוקר, ולא – יושמד הרובע. בשעה עשר בדיוק החלה הרעשה כבדה ואחריה נורתה אש עזה מנשק אוטומטי. בעקבות ה"ריכוך", נערכה הסתערות כללית על הרובע היהודי. הערבים כבשו שנית את רחוב חב"ד, ועמדות נפלו בזו אחר זו. הערבים המשיכו בהתקדמותם, אולם נבלמו ברחוב היהודים על-ידי לחימה אמיצה ועקשנית של המגינים. אחר-הצהריים חודשה ההתקפה וכל העמדות המקוריות של הקטע המערבי נפלו בידי האויב.

האויב תקף גם בגזרה הצפונית, במטרה לפרוץ לרחוב היהודים. הערבים הסתערו מכל הצדדים, אולם המגינים החזיקו מעמד ונאבקו על כל שעל. מפעם לפעם הייתה יוצאת יחידת מגינים להתקפת-נגד, וכובשת בחזרה עמדה שנפלה.

ברובע היהודי נשתררה בהלה, ובאוכלוסייה האזרחית גברו הקולות שדרשו כניעה. הקריאות לעזרה שנשלחו למטה המחוז הלכו ותכפו, ומן המטה הבטיחו לבוא לעזרת הנצורים.

עם רדת החשכה פסקו היריות והמחזה מן היום הקודם חזר על עצמו; לאחר שהערבים סיימו את הביזה ושריפת העמדות – נטשו את האזור שכבשו וחזרו למקומותיהם.

אבדות המגינים בקרב של אותו יום היו 3 הרוגים ו-13 פצועים. בין הפצועים היה גם גדעון, שבאחת מהתקפות-הנגד שאירגן, נורה בידו מצרור כדורים.

מספר המגינים הלך ופחת, והנותרים היו תשושים מרוב מאמץ ומתח. מסיבה זו תפסו בחזרה רק חלק מן העמדות שנעזבו בלילה על-ידי הערבים.

מספר הנפגעים הכללי בהרוגים ובפצועים, היה גבוה מאוד. למעלה ממחצית הלוחמים נפגעו, ופצועים רבים חזרו לעמדות לפני שהחלימו. גם מצב התחמושת היה בכי רע. פגזי המרגמה בת "2 אזלו כבר ביום הראשון ללחימה וכמות התחמושת הקלה ירדה לשפל – כ-10 כדורים לכל רובה.

כאשר הרימונים הלכו ואזלו, הגה גדעון את הרעיון לייצר רימונים ברובע עצמו. הוא פנה אל יצחק אהרונוב ("יהודה"), אשר פיקד על בית-המלאכה המאולתר. הוא נעזר בכמה מן המורים שהגיעו לרובע עם השיירה האחרונה שנכנסה לעיר העתיקה, ומאחר שלא נותר עבורם נשק, נשארו בעורף יחד עם האזרחים. קבוצה של נערים עברה מבית לבית ואספה קופסאות-שימורים, והמורים מילאו אותן לאחר-מכן במסמרים ובחומר-נפץ. אל תוך חומר-הנפץ הוכנס נפץ מחובר אל פתיל השהיה, שבקצהו נקשר ראש של גפרור. המגינים היו מציתים את הרימון על-ידי שפשוף ראש הגפרור, והוא פעל כרימון רסס לכל דבר. במשך ימי הלחימה בעיר העתיקה יוצרו על-ידי המפעל המאולתר למעלה מאלפיים וחמש מאות רימונים! בעזרתם הצליחו המגינים להדוף את התקפות הערבים. ללא רימונים אלה, לא היו מסוגלים לוחמי הרובע להחזיק מעמד זמן רב כל-כך.

### ניסיונות להצלת הרובע היהודי

ב-17 במאי פנה שאלתיאל אל מפקד חטיבת "הראל", יצחק רבין, וביקש את עזרתו במאמץ שיעשה בלילה לפרוץ לעיר העתיקה. לפי התוכנית שעובדה בפיקוד המחוז, ירוכז עיקר המאמץ בכיוון שער יפו. חבלנים אמורים היו לפרוץ את הסורג שהיה מצוי בתחתית מגדל דוד, ודרך הפירצה שתיוצר, תיערך ההסתערות אל תוך העיר העתיקה. תפקיד יחידת הפלמ"ח היה לבצע פעולת הסחה בכיוון הר-ציון, ואם יעלה בידהם – אף לכבוש את ההר.

לאחר חצות הלילה יצא הכוח העיקרי מ"בית טאנוס" לכיוון שער יפו. בהתקפה השתתפו 4 מחלקות – שלוש של החי"ש ואחת של האצ"ל בפיקודו של בן-ציון כהן ("גיורא"). שלוש המחלקות של החי"ש הוכנסו לתוך שלושה משוריינים, ומחלקת האצ"ל נשארה לחיפוי וכעתודה. שני משוריינים התקרבו לחומה ופתחו באש, בעוד המשוריין עם החבלנים ניסה להתקרב ליעד. אולם הערבים פתחו באש עזה על המשוריינים; הכדורים פגעו בצמיגים ואף חדרו את השריון. מספר הנפגעים הלך וגדל, והמשימה הפכה להיות חילוץ הפצועים עם הבריאים. הערבים הפעילו מרגמות ומקלעים וכל האזור הפך להיות שדה קטל. ההתקפה נכשלה עוד לפני

שהחלה. כאשר מספר הנפגעים הגיע לשלושים (6 הרוגים ו-24 פצועים), הוחלט להפסיק את המבצע ובחיפוי של יחידת האצ"ל, נסוג הכוח לכיוון "בית טאנוס".

הפלמ"ח יצא למשימתו והתקיף את הר-ציון. רצה הגורל ודווקא פעולת ההסחה עלתה יפה והר-ציון נכבש בסערה. ההתקפה החלה בליל ה-17 במאי, ופעולות הטיהור נמשכו עד צוהרי ה-18 בחודש.

### הפלמ"ח פורץ לעיר העתיקה

ב-18 במאי הוחלט לנצל את הצלחת הפלמ"ח ולנסות לפרוץ אל תוך העיר העתיקה דרך שער-ציון. הידיעה הועברה באלחוט אל מטה הרובע, והמגינים החלו מיד בהכנות כדי לכוון את לוחמי הפלמ"ח אל הרובע. בשעת לילה מוקדמת, בין ה-18 ל-19 במאי, עלה להר-ציון כוח של הפלמ"ח יחד עם יחידה שמנתה 80 איש בפיקודו של מרדכי גזית, עמוסים בציד צבאי ורפואי עבור הרובע. לאחר חצות, החלו הפלמ"חאים בהפגזה כבדה מן ה"דווידקה" שהעלו קודם-לכן להר-ציון. נוסף להפגזה, המטירו אש מנשק אוטומטי אל תוך העיר העתיקה. נוצרה בהלה בקרב הערבים, שפתחו במנוסה מאזור שער-ציון. חבלנים פוצצו את השער, ולאחר קרב קצר, נכנסה מחלקה של הפלמ"ח אל תוך העיר העתיקה. הפגישה עם לוחמי הרובע הייתה נרגשת ביותר, אולם לא היה זמן להחליף חוויות, כי הקרב היה עדיין בעיצומו.

בבוקר ה-19 במאי הודיע עוזי נרקיס, מפקד כוח הפלמ"ח בהר-ציון, לשאלתיאל, כי הפלמ"ח מתכוון לעזוב את שער-ציון, וכי על שאלתיאל לשלוח מיד יחידה להחליפם. שאלתיאל אסר על נרקיס לעזוב את שער-ציון עם יחידתו. חילופי הדברים בין השניים היו קשים ביותר, והקשר ביניהם נותק בטריקת דלת.

נרקיס לא שעה לדברי שאלתיאל, ויחידת הפלמ"ח נטשה את שער-ציון וירדה מן ההר, מבלי שכוח אחר בא להחליפה. כתוצאה מכך, השתלטו הערבים על שער-ציון והרובע היהודי בעיר העתיקה שוב הובא במצור. את תהפוכות אותו יום, מתארת מלכה גרינברג-נתנזון:<sup>88</sup>

הידיעה על פריצת שער ציון עברה במהירות הבזק בין כל העמדות. כאשר נכנסו ראשוני הפלמ"ח אל תוך העיר העתיקה, התבוננו בהם המגינים ולא האמינו למראה עיניהם. השמחה וההתלהבות לא ידעו גבול. הנה סוף סוף הגיעה התגבורת המיוחלת. עשרות בחורים נכנסים דרך שער-ציון וארגזי תחמושת על כתפיהם. לא יהיה צורך

<sup>88</sup> ראיון המחבר עם מלכה נתנזון

עוד לספור כל כדור שיוצא מן הרובה או הסטן. אפשר יהיה להמטיר על האויב אש שוטפת ולשתק את עמדותיו. אפשר יהיה לפנות את הפצועים לבתי-חולים מסודרים בעיר ולנתחם בחדרי ניתוח מודרניים. גם את האוכלוסייה האזרחית אפשר יהיה לפנות, וכל המאמץ יופנה נגד האויב. הפלמ"ח הפיח אמונה מחודשת בלב המגינים והתחושה הייתה שלאחר התארגנות התגבורת, אפשר יהיה לצאת להתקפות-נגד מסיביות ולא להסתפק בהתגוננות בעמדות. עברו אך שעות בודדות, והקערה התהפכה על פיה. שער-ציון נסגר שוב, והרגשת המחנק של המצור החלה מעיקה שוב. תרמה להרגשה זו גם הפגזת התותחים הנוראה, הקשה ביותר מאז החלו הקרבות. התקווה הגדולה הלכה ונמוגה, ובמקומה החל לחלחל הייאוש. מי יודע אם יצליח הפלמ"ח לפרוץ שנית? האמנם גורל גוש-עציון יחול גם על הרובע היהודי בעיר העתיקה?

אין להבין את נטישת שער-ציון, אלא על רקע היחסים המעורערים ששררו בין הפלמ"ח לבין שאלתיאל. מטה הפלמ"ח היה אחראי לדרך המקשרת את ירושלים לתל-אביב, ולא היה כפוף ישירות למטה מחוז ירושלים. יתרה מזאת, הפלמ"ח לא העריך את יכולתו הצבאית של שאלתיאל, וחלק על מהלכיו. לעומת זאת, התלונן שאלתיאל על חוסר המשמעת של הפלמ"ח ועל הדרך הפרטיזנית שבה ניהל את מבצעיו. בין הפלמ"ח לשאלתיאל שרר חוסר הערכה הדדי, שגבל בשטנה של ממש.

### הרובע היהודי שוב במצור

שלוש שעות היה שער-ציון פתוח; השער נפרץ ב-19 במאי בשעה 03:30 וננטש בשעה 06:30. במשך שלוש שעות אלה, הוכנסה לרובע יחידה שמנתה 80 איש, מצוידים ב-60 רובים צ'כיים ו-20 תת-מקלעים מטיפוס סטן.

לפני שהפלמ"ח פרץ את שער-ציון, נכנסו משער-האריות שתי פלוגות של הלגיון הערבי, אשר הגדילו את כוח הלגיון בעיר העתיקה לכדי גדוד. המלחמה בעיר העתיקה הפכה מאותו יום להיות נגד צבא סדיר, מאומן ומצויד היטב, ולא עוד נגד כנופיות ערביות בלתי-מאורגנות. התגבורת שקיבלו לוחמי הרובע, באנשים ובציוד, לא עמדה בשום יחס לתגבורת שקיבלו הערבים בעיר העתיקה. לעומת הרובים וה"סטנים" שהביאה התגבורת היהודית, הכניס הלגיון הערבי לקרב על העיר העתיקה מרגמות, תותחים, מכונות-ירייה וכמות גדולה של תחמושת. לערבים בעיר העתיקה היה יתרון כמותי ואיכותי ברור על היהודים. עם נטישת שער-ציון, נותר הרובע היהודי ללא עורף וללא רזרבה בכוח אדם ובציוד צבאי.

לעומתם, היה לחיילי הלגיון, שלחמו בעיר העתיקה, קשר רציף עם מחנות הלגיון בעבר-הירדן, על מחסני החירום שלו. בשעה שהפלמ"ח עזב את הר-ציון, החלה הפגזה כבדה על הרובע היהודי.

ביום 19 במאי השתמשו המגינים בחלק ניכר מן התחמושת שהוכנסה לרובע על-ידי התגבורת, ובשעות הערב נשלחה למטה המחוז קריאה לתחמושת נוספת.

אבדות הקרב של אותו יום היו: שני הרוגים ושמונה פצועים. עם כניסתו של הלגיון הערבי לעיר העתיקה, חל שינוי בטקטיקה של האויב. עבדאללה אל-תל, מפקד הגדוד הערבי שלחם בעיר העתיקה, נמנע מלהסתער על העמדות היהודיות של הרובע, כפי שעשו הכנופיות הערביות לפניו. עבדאללה אל-תל העדיף לנצל את הנשק הכבד שעמד לרשותו ולהטיל על הרובע היהודי מטר של פגזים במשך כל שעות היום והלילה. הפגזות אלו הכבידו מאוד על תנועת המגינים, ואף הייתה להן השפעה פסיכולוגית קשה, בייחוד על האזרחים הרבים שישבו במרתפים ושמעו את רעם ההתפוצצויות. לאחר הפגזת התותחים והמרגמות, היו חבלני הלגיון מתקרבים בהיחבא אל עמדה יהודית, מניחים מטען חומר-נפץ ומפוצצים אותו. רק לאחר הפיצוץ, היו חיילי הלגיון מסתערים על העמדה לכובשה. באופן כזה פוצצו חבלני הלגיון בית אחר בית ועמדה אחר עמדה. התקדמותם הייתה אמנם איטית, אבל היא הקטינה מאוד את מספר הנפגעים בקרב חיילי הלגיון.

ההפגזות הקשות, מספרם הרב של הנפגעים וההתקדמות האיטית של הלגיון, השפיעו באופן קשה על אנשי הרובע ובעיקר על האזרחים. בעוד הלגיון ממשיך בהתקפתו, שלחו רבני הרובע, הרב מינצברג והרב חזן, מברקי ייאוש לרב יצחק הרצוג, רבה הראשי של ארץ-ישראל, וליצחק בן-צבי, יושב-ראש הוועד הלאומי:<sup>89</sup>

היישוב על סף הטבח. בשם האוכלוסייה – עזרה נואשת. נהרסו בתי כנסת ונשרפו כל ספרי התורה שבהם ... זעזעו את המוסדות העליונים ואת העולם כולו והצילו אותנו.

למחרת היום גברו התקפות הלגיון. חבלניו פוצצו בית אחר בית, בעודם מתקדמים בחיפוי אש מקלעים המשתקת את עמדות המגינים. ממטה הרובע משגרים קריאות נואשות לעזרה, ובתשובה מודיעים מפיקוד המחוז כי הלילה ייעשה ניסיון פריצה דרך שער-ציון. כולם מחכים בדריכות ובכיליון

<sup>89</sup> דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, עמוד 154.

עיניים לבוא הלילה, אולם השער נשאר סגור ומסוגר. גם ניסיון פריצה זה מסתיים בכישלון.

עוד יממה נראה עברה, והסיכוי לעזרה הולך ונמוג. השחר הגיע ועמו – ההרג וההרס. המצב הלך והחמיר. הלגיון ממשיך בהתקדמותו באיטיות אך בעקביות. פיצוצי עמדות המגינים גורמות אבדות רבות, ובעקבות מספר הנפגעים הרב, נוצר מחסור חמור בלוחמים. רבים מן הפצועים עזבו את בית-החולים וחזרו לעמדות כדי לתרום את חלקם בהדיפת האויב, אבל אפילו בהתנהגות הירואית זו לא היה די כדי לעצור את התקדמות האויב.

ככל שהמצב החמיר, גבר לחץ האזרחים לכניעה. ב-26 במאי הכניסו הערבים נשק חדש למערכה – קריאות באמצעות רמקול אל תושבי הרובע. בהודעה ניתנה ליהודים ארכה של 7 שעות כדי להיכנע, ולא – ייהרס הרובע כולו. האזרחים צרו על מטה הרובע ודרשו מרוסנק לקבל את הצעת הערבים ולהיכנע מיד, כדי להציל את אלה שנותרו עדיין בחיים. רוסנק הודיע בחצות לילה לפיקוד בעיר, שאם לא תבוא עזרה בו בלילה, ייכנע הרובע בשעה 05:00. כן דרש להפעיל את הצלב האדום הבין-לאומי כדי להסדיר את פינוי האזרחים.

השחר של ה-27 במאי עלה והתגבורת לא הגיעה. רוח הלוחמים נפלה והיה ברור לכולם כי הקץ קרב. האויב פתח בהסתערות על רחוב היהודים, ובקרב נואש ניסו שרידי הלוחמים להגן על עמדת חורבת רבי יהודה החסיד, אך הדבר לא עלה בידם וה"חורבה" נכבשה על-ידי הערבים. בשעות אחר-הצהריים נשמעה התפוצצות אדירה – האויב פוצץ את ה"חורבה". הפיצוץ הנורא הזה סימל את סיומו של הקרב על הרובע היהודי בעיר העתיקה.

למחרת היום, ב-28 במאי 1948, יצאו שני רבני הרובע, מינצברג וחזן, כדי לנהל משא-ומתן עם נציגי הלגיון הערבי על תנאי הכניעה. קציני הלגיון דרשו מן הרבנים להביא למשא-ומתן את נציג ההגנה וכן את ויינגרטן. לאחר מספר שעות של דיונים, בנוכחות נציג האו"ם ד"ר אסקרטה, נחתם הסכם הכניעה. על ההסכם חתמו מן הצד היהודי מפקד הרובע משה רוסנק יחד עם ויינגרטן. את הערבים ייצג עבדאללה אל-תל, ובשם האו"ם חתם ד"ר אסקרטה על ההסכם הכניעה, שנכתב באנגלית ובערבית.

129 פצועים (84 לוחמים ו-45 אזרחים) היו מוטלים בבית-החולים כאשר כבש הלגיון את הרובע היהודי. באשר לבריאם, עבדאללה אל-תל ציווה לרכז את הלוחמים ולהפרידם מן האזרחים. 40 איש הסתדרו לפניו בשורה. זה היה מספר הלוחמים שנשארו בריאים והמשיכו בלחימה עד הרגע האחרון. מפקד הלגיון לא האמין למראה עיניו. "הולכתם אותי שולל", אמר. "אילו ידעתי מה כוחכם, הייתי בא אליכם במקלות".

בערבו של אותו יום הועברו הפצועים וכן הנשים, הזקנים והטף דרך  
שער-ציון אל העיר החדשה. 290 גברים נלקחו בשבי, מהם: 69 לוחמים  
(כולל פצועים קל), 20 אנשי הגדנ"ע ו-201 אזרחים. השבויים הועברו  
ל"קישלה" ולמחרת היום הוסעו במשאיות לעבר-הירדן המזרחי.  
בכך באה אל קיצה מלחמת ההוד והגבורה של מגיני הרובע היהודי .

## הלגיון הערבי תוקף את ירושלים

ב-15 במאי 1948 לפנות בוקר, עבר הלגיון הערבי את הירדן דרך גשר אלנבי והגיע ליריחו. משם פנה עיקר הכוח לכיוון רמאללה בדרך עפר, שהוכנה בעוד מועד על-ידי הפיקוד העליון של הלגיון. ביריחו נשאר גדוד אחד, בפיקודו של עבדאללה אל-תל, ששימש לשמירה על האזור וכן לעתודה (גדוד זה הועבר כעבור ימים מספר לעיר העתיקה והוא שכבש את הרובע היהודי).

חלק מן הכוח שהגיע לרמאללה, המשיך בדרכו למשולש שכם – ג'נין – תול-כרם. בשלב זה התפרש הלגיון להגנה על השטחים שתפשו והפיקוד העליון המתין להתפתחות הקרבות בארץ כדי להחליט על צעדיו הבאים. כזכור, התנהל בירושלים באותם ימים מבצע "קלשון"; הכוח היהודי תפס את השטחים שנעזבו על-ידי הבריטים והצליח ליצור רצף טריטוריאלי עם השכונות הנצורות. הערבים שברחו מן העיר המערבית, התרכזו בעיר העתיקה ומנהיגיהם לחצו על המלך עבדאללה לשלוח את צבאו לירושלים. תחילה היסס המלך, אולם כאשר גבר הלחץ שלח המלך ב-17 במאי מברק אל גלאב, מפקד הלגיון הערבי, ששהה ברמאללה. במברק הייתה הוראה מפורשת לתקוף את ירושלים מצפון. כעבור שעה, קיבל גלאב מברק נוסף, הפעם ממניסטר המלחמה, ובו דרישה חד משמעית לתקוף את ירושלים מכיוון רמאללה. גלאב השתמט מביצוע הפקודה וניסה בכל כוחו לדחות את ההתקפה על ירושלים. הוא עשה זאת משתי סיבות; האחת – צבאית והאחרת – מדינית.

עיקר כוחו של הלגיון הערבי היה ביחידות השריון והארטילריה שלו. אלה, כידוע, אינם יעילים בקרבות בשטח בנוי. זאת ועוד, גלאב ידע כי לחימה בשטח עירוני תובעת קורבנות רבים, במיוחד לאור העובדה שחיילי הלגיון התאמנו כל הזמן בשטח פתוח ולא היה להם כל ניסיון בלחימה בשטח בנוי.

לבעיה הצבאית נוספה גם הבעיה המדינית. אמנם גלאב היה כפוף למלך עבדאללה (הוא פרש לגמלאות מן הצבא הבריטי זמן קצר לפני זאת הבריטים את הארץ), אולם הוא המשיך לייצג את האינטרסים של בריטניה באזור, שממשלתה תמכה בבנאום ירושלים ושאפה למנוע את התערבות הלגיון הערבי בקרבות בעיר.<sup>90</sup>

יש גם לזכור כי הלגיון הערבי היה תלוי מבחינה לוגיסטית בצבא הבריטי בכל הנוגע לאספקת נשק וחלפים, מחסני תחמושת, בתי-מלאכה, בתי-חולים ועוד. הלגיון הערבי היה צבא קטן וללא עתודה של כוח אדם

<sup>90</sup> Sir John Bagot Glubb, A Soldier With The Arabs, p. 83-110.



ונשק כבד ובמאי 1948 פעלו בארץ-ישראל המערבית רק כ-5000 מחיילי הלגיון. הקשר היחידי עם מחסני הצבא הבריטי היה דרך תעלת סואץ, אולם המצרים, ששלטו בתעלה, מנעו העברת חומרי מלחמה לנמל עקבה עבור הלגיון הערבי.

גלאב חשש כי הסתבכות הלגיון בקרבות רחוב בירושלים תפגע ביכולתו לשלוט ביהודה ושומרון ובכך תסכן את תוכניתו של עבדאללה לספח שטח זה לממלכת ירדן. נוסף לזאת לא היה לגלאב כל ביטחון שיוכל לגבור על היהודים ולכבוש את ירושלים.

היסוסיו של גלאב הביאו לכך שמלך ירדן עקף את מפקד הלגיון ופקד ב-17 במאי על עבדאללה אל-תל ישירות להיכנס לעיר העתיקה. מרגע זה לא הייתה לגלאב כל ברירה, והוא נאלץ לתקוף את ירושלים, כדי ליצור חבירה עם הכוחות שנכנסו לעיר העתיקה. לפי עדותו של גלאב, כוונתו הייתה לכבוש את שייח' ג'ראח ולהגיע עד לשער שכם ובכך ליצור רצף טריטוריאלי בין העיר העתיקה לבין כוחות הלגיון ברמאללה.<sup>91</sup>

---

<sup>91</sup> שם, שם.

## הקרב על בית-הספר לשוטרים

כזכור, תפסו כוחות האצ"ל ב-14 במאי את בית-הספר לשוטרים ושייח' ג'ראח העילית. לאחר טיהור השטח, ביקש שאלתיאל מרענן שהאצ"ל ימשיך להחזיק במקום, תוך התחייבות שההגנה תבצר את השטח וכן תספק לאצ"ל יחידה מצוידת בנשק נגד שריון. קלמן ברגמן ("דן"), ששימש ראש ה"דלק" והיה חבר מפקדת האצ"ל בירושלים, נתמנה מפקד האזור.

תפיסת מחנה צבאי בריטי בידי האצ"ל לא היה עניין של מה בכך; היא סימלה את ניצחונה של המחתרת העברית במלחמתה נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל. חלק מן הלוחמים, ואף חלק מן הפיקוד, נתפסו לאופוריה, שהשכיחה לרגע את העובדה שבית-הספר לשוטרים נמצא בקו החזית הראשון. למחנה הוזמנו אנשים בלתי מזוינים, שלא תרמו מאומה להגנת המקום. גם הקשר עם מפקדתו של שאלתיאל לא היה תקין, ומפקד המחנה לא ידע כי ב-14 במאי פונו היישובים עטרות ונווה יעקב, ששכנו צפונית לבית-הספר לשוטרים והיוו הגנה מסוימת על צפון ירושלים.

ב-16 במאי, יומיים לאחר תפיסת המקום, הודיע שאלתיאל לרענן כי בכוונתו לכבוש את הכפר הערבי שועפאט בכוח משותף של האצ"ל וההגנה. המטרה הייתה להרחיק את החזית ולעכב את התקפת הלגיון הערבי על ירושלים. מחלקה של האצ"ל חיכתה לכוח ההגנה, אולם לפנות בוקר הודיעו ממפקדתו של שאלתיאל על דחיית הפעולה.

קצב בניית הביצורים לא השביע את רצונו של מפקד המקום. אמנם הוצבו שיני דרקון על הכביש המחבר את ירושלים עם רמאללה, וחבלני האצ"ל פיזרו מוקשים נגד רכב וכן מוקשי דריכה, אולם לדעת קלמן ברגמן לא היה די בכך. העובדה שלא נחפרו תעלות קשר ואף יחידת הפיאט (הנשק האנטי-טנקי של אותם ימים) הועברה למקום אחר, היו בבחינת "הקש ששבר את גב הגמל" וברגמן ביקש לשחררו מתפקיד מפקד האזור. את מקומו כמפקד המחנה תפס אליהו מרידור ("ברוך"), בעוד יהושע גולדשמיד ("גל") טיפל בכל האספקטים הצבאיים.

ב-19 במאי, פתח הלגיון הערבי מעמדותיו בשועפאט, בהרעשה כבדה על בית-הספר לשוטרים ועל עמדות האצ"ל בשייח' ג'ראח. בחסות ההפגזה, ממרגמות "3" ותותחים בני 6 ליטראות, התקדם טור משוריין, שכלל שישה משוריינים נושאי תותח ומקלעים. הטור המשוריין עקף את שיני הדרקון שהונחו על הכביש והמשיך את דרכו בשדה. אשר ברנבלום ("דן"), האחראי על העמדה הקיצונית בשייח' ג'ראח, ניסה לעצור את השריון באמצעות ירי מן הברן שהיה ברשותו. אולם התותח ומכונת הירייה של הלגיון הכריעו אותו ולאחר שחלק מאנשיו נפגעו, לא נותרה לו ברירה והוא נאלץ לסגת לבית-הספר לשוטרים.

עם תחילת ההפגזה, הורה אליהו מרידור לפנות את השטח מכל אדם שאינו נושא נשק, בעוד הלוחמים המזוינים נקראו אל העמדות. בהיעדר תעלות קשר, נעו הבחורים חשופים ומספר הנפגעים הלך וגדל. מגדל השמירה, שהכיל את יחידת מקלע הלואיס, נפגע מפגז ועלה באש. ואם לא די בכל אלה, הרי שיהושע גולדשמיד ("גל"), שניסה לארגן את ההגנה על המחנה, נפגע על-ידי פגז ונהרג.

במטה הפיקוד, שהתמקם באחד מבתי שכונת פאג", היו אליהו מרידור וכן רענן, שהגיע למקום כדי להשתתף בבחינות הסיום של קורס מפקדים, שהיו אמורות להיערך אותו בוקר במחנה. מרידור ורענן, בלוויית יהושע (מתי) גרוס ("עצמון"), (מהנדס במקצועו, שהיה אחראי על הביצורים במקום), עלו על גג הבניין כדי להשקיף על המתרחש. לפתע פגע פגז במעקה הבניין; כף רגלו של עצמון נקטעה ורענן נפצע קל מרסיסי אבן וטיח. רענן ומרידור הורידו את עצמון מן הגג, אולם בעוברם בחדר המדרגות, התפוצץ לידם פגז נוסף; הפעם נפגע מרידור מרסיסי טיח ואיבד את עינו הימנית. ניתנה פקודת נסיגה וכל הכוח ששהה בבית-הספר לשוטרים נסוג לעבר בתי פאג".

בקרב על בית-הספר לשוטרים נהרגו שישה לוחמים ונפצעו חמישה-עשר.

בשעה שנערך הקרב על בית-הספר לשוטרים, שהיתי בבסיס "עץ חיים", ויחידתי שימשה כעתודה קרבית. בשעת הצהריים הוזעקנו לעזרת המגינים, וכשהגענו למקום, היה כבר בית-הספר לשוטרים בידי הלגיון הערבי. הצטרפנו לבניית קו הגנה שני ליד בתי פאג", ונתמנתי למפקד האזור. לאחר שהלגיון התמקם בבית-הספר לשוטרים, הוא ניסה להתקדם לעבר בתי פאג", אולם נעצר לאחר שתפס בית עזוב שהיה לא הרחק מעמדותינו.

הטור המשוריין של הלגיון המשיך את דרכו לעבר שער שכם, ועוד באותו יום יצר חבירה עם הכוחות הערביים שלחמו בעיר העתיקה. המשוריינים של הלגיון חנו ליד הקונסוליה הבריטים שבמזרח ירושלים, עובדה שלא מנעה מן הקונסול הבריטי לטלפן למפקדת ההגנה ולבקש שלא להפגז את שטח הקונסוליה.<sup>92</sup> עם רדת החשכה, החזיר גלאב את משורייניו לשועפאט, בחששו להשאירם במשך הלילה בשטח בנוי בקרבת קו החזית, וההתקפה על ירושלים היהודית נמשכה רק למחרת היום.

את הלילה ביליתי באחת הדירות בבתי פאג", שהפכנו למטה החזית. התושבים עזבו את בתיהם, והמעטים שנשארו עזרו לנו במסירות ובנאמנות.

<sup>92</sup> תעודות מדיניות ודיפלומטיות, כרך I, עמוד 49.

בסמוך למטה, ריכזו התושבים מזרנים, עליהם יכולנו להניח את ראשינו ולישון מעט בתורנות. גם אוכל בישלו לנו, אולם ההפתעה הגדולה ביותר הייתה אספקת חלב טרי שהגיע ישר מעטיני הפרה. הסתבר כי לאחד מתושבי פאג"י הייתה רפת, אשר בימים כתיקונם שיווקה את תוצרתה ליהודי ירושלים. מאחר שבזמן הקרבות לא היה אפשר לשווק את החלב העירה, הוא חולק בין הלוחמים שלא ראו חלב טרי זה מספר חודשים. וכך קרה שהמים היו במשורה, אולם החלב הטרי היה בשפע, בבחינת "מים שאל – חלב נתנה".

הלילה עבר בשקט יחסי, ואפשר לנו להירגע ממפלת יום האתמול ולארגן מחדש את הכוחות. הבוקר החל בהרעשה כבדה, מלואה באש מנשק אוטומטי. עוד אנו מנסים לנחש את צעדו הבא של האויב, נכנס למטה בריצה יוסף שבתאי צלניקר, וסיפר כי טנק של הלגיון החל להתקדם לעבר עמדותינו. הודעתי מיד באלחוט על המתרחש, וביקשתי שישלחו לנו נשק אנטי-טנקי, כדי שנוכל להתמודד עם השריון של האויב. צלניקר פנה לשוב לעמדתו, על אף הפצרותי שיחכה עד שתשכך מעט ההפגזה. הוא אמר בשובבות: "אני כבר יודע לרוץ בין הפגזים", ולפני שהספקתי לעצור בעדו, יצא בריצה את המטה. לפתע שמענו התפוצצות אדירה, וכאשר פתחנו את הדלת, מצאנו את צלניקר מוטל על הקרקע פצוע בראשו. הבחורים שנכחו במקום נתקפו בהלם ועמדו ללא נוע. הראשונה שהתאוששה הייתה "צוריה" (אסתר הורן), הבחורה היחידה שהייתה במטה ושימשה כחובשת. צוריה צעקה על הבחורים ופקדה עליהם להכניס את הפצוע פנימה לחדר. הם השכיבוהו על אחת המיטות, אולם מצבו היה אנוש ולא ניתן היה להצילו. כעבור זמן קצר, נפח יוסף שבתאי צלניקר את נשמתו.

בינתיים קיבלתי הודעה כי למקום הגיע משוריין שלנו מצויד בתותח, ומפקדו מבקש לשוחח עם האחראי במקום. יצאתי החוצה ולמראה המשוריין (שהועבר לידי ההגנה בידי אחד החיילים הבריטים שערק על רכבו) חשבתי בלבי: "הנה סוף סוף גם לנו יש שריון, ועתה נוכל להתמודד עם הלגיון כשווים עם שוויים". אולם שמחתי לא ארכה זמן רב. מפקד המשוריין יצא מן הרכב, וכשאיש לא עמד לידנו, סיפר לי כי נותרו לו בסף הכול שלושה פגזים, לכן הוא רוצה להימנע מליצור מגע עם האויב. לשאלתי "מדוע אם כן באת לכאן?" ענה שעצם נוכחותו במקום תעלה את המורל של הלוחמים. לא סיפרתי לאיש את תוכן השיחה, ובמקום השמחה למראה המשוריין, מילאו את לבי דאגה וחרדה. למזלנו הרב, עצר הטנק של הלגיון את התקדמותו, ולאחר שהות-מה, נסוג על עקבותיו תוך כדי ירי תותח ומכונת-ירייה.

למחרת החלה הרעשה כבדה, של מרגמות ותותחים, על כל אזור חזית הצפון. באותו יום, 20 במאי, התקדם טור משוריין לעבר רחוב שמואל הנביא. יחידה של ההגנה, שהייתה מצוידת בפיאט, הצליחה לפגוע במשוריין

החוד ולשתק אותו. פגזים נוספים פגעו בעוד שני משוריינים והטור פתח בנסיגה. כך נסתים הניסיון הראשון של הלגיון לחדור לתוך ירושלים, בהשאירו מאחור שלושה משוריינים פגועים.

גלאב, מפקד הלגיון הערבי, מתאר את הקרב הזה ומספר כי לא הייתה לו כל כוונה לתקוף את ירושלים העברית באותו יום. לדבריו, השיירה פשוט טעתה בדרכה, ובמקום לנוע לעבר שער שכם, פנתה לרחוב שמואל הנביא. גם אם טענתו של גלאב נכונה, הרי אין ספק כי אילו הצליחה השיירה לפרוץ, היא הייתה ממשיכה בהתקדמותה אל תוך העיר.

היעד העיקרי של הלגיון באותו יום היה כיבוש מנזר נוטרדם. לטענתו של גלאב, הייתה למנזר חשיבות אסטרטגית גדולה, מאחר שהוא חולש על שער שכם, ועלול היה לסכן את חופש התנועה של הכוחות הערביים במקום.<sup>93</sup> בניסיון הראשון לכיבוש נוטרדם, התקדם טור משוריינים לעבר המנזר בחסות הפגזה קשה של האזור. בחיפוי אש כבדה שנורתה מן המשוריינים, נע חיל הרגלים והחל בהסתערות על המנזר. בקבוק מולוטוב, שנזרק מן הקומה השנייה של הבניין, פגע באחד המשוריינים והעלה אותו באש; הטור כולו נעצר. אנשי ההגנה שהחזיקו בבניין, פתחו באש מנשק קל על הלגיונרים המסתערים, וגרמו להם אבדות כבדות. בכך נבלמה ההתקפה והכוחות הערביים נסוגו.

ההתקפה הראשונה של הלגיון הערבי על ירושלים העברית עלתה לו ביוקר רב. מלבד אבדות בהרוגים ופצועים, איבד הלגיון ארבעה משוריינים שלא היה להם תחליף. בכך התאמתו חששותיו של גלאב מפני הפעלת השריון בשטח בנוי.

הדיפת התקפת הלגיון ברחוב שמואל הנביא ובמנזר נוטרדם, העלתה את המורל בקרב מגיני העיר. הלוחמים התגברו על ההלם הראשון של לחימה בשריון, וההישגים של היום הראשון נסכו הרבה ביטחון בקרב המגינים.

היום שלמחרת החל אף הוא בהפגזה קשה ובהמשכה התקדמה יחידה של חיל הרגלים מכיוון בית-הספר לשוטרים לעבר פאג". הלגיונרים הצליחו להגיע עד לגדר בית-הקברות בסנהדריה, אולם נהדפו על-ידי יחידה של האצ"ל שהחזיקה במקום. באחת העמדות הוצב גם בן-ציון רוטנשטין, שהיה בעל אזרחות אמריקאית. כחייל משוחרר (הוא שירת בצבא האמריקאי בזמן מלחמת-העולם השנייה), קיבל מן הממשלה האמריקאית מלגת לימודים, אותה ניצל ללימודים באוניברסיטה העברית בירושלים. עם פרוץ הקרבות, נקראו כל האזרחים האמריקאים לעזוב את הארץ, אולם בן-ציון, יחד עם מספר חברים (ביניהם משה ברודצקי וגרשון קרמר), לא נענו

<sup>93</sup> Sir John Bagot Klubb, A Soldier With The Arabs, p. 240.

לקריאה והעדיפו להישאר. הם הצטרפו לשורות האצ"ל והשתתפו בהגנת העיר. באותו יום קרב, נשלח בן-ציון מן העמדה למסור למטה פרטים על התקדמות האויב. בשעה שעשה את דרכו בחזרה לעמדה בתוככי בית-הקברות, ניתכה עליו אש עזה, והוא צעק בקול:

**"חבר'ה, תנו חיפוי, אני קופץ לקבר".**

(הקברנים נהגו לכרות מראש קברים בבית-הקברות, ולהשאירם פתוחים לשעת הצורך). החברים פתחו באש לעבר מקורות הירי ובן-ציון הצליח לקפוץ לאד הקברים הפתוחים וכך ניצל. מאוחר יותר, נפצע בידו במהלך מבצע "קדם" (ראה להלן).

ביום בו הסתערו חיילי הלגיון על עמדותינו בסנהדריה, נערכה ההתקפה השנייה על מנזר נוטרדאם. הפעם הצליחה פלוגת רגלים, בחיפוי ארטילריה ושריון, לחדור לתוך חצר המנזר. בחצר, נתקלו הלגיונרים באש עזה, ולאחר שסבלו אבדות כבדות, נסוגו מן המקום.

ב-21 במאי בשעת לילה (הדרך לסנהדריה הייתה חשופה לעמדות הלגיון ועל-כן המעבר נעשה בחסות החשכה) הוחלפה גונדה שלי בגונדה אחרת, בפיקודו של בן-ציון כהן ("גיורא"). לאחר הסברים כלליים, נכנסו הבחורים לעמדות המבוצרות. לאחר חצות נתקבלה ידיעה שיחידה של הפלמ"ח עומדת לתקוף את שייח' ג'ראח ועל גיורא הוטל לתקוף את בית-הספר לשוטרים. הבחורים נקראו מן העמדות וחיכו בקוצר רוח לבוא הפלמ"ח, אולם בשעה חמש לפנות בוקר נתקבלה הוראה לחזור לעמדות. כשעה לאחר-מכן חזר הלגיון על ניסיונו הקודם להסתער לעבר סנהדריה. חילופי האש בין המגינים ובין חיילי הלגיון נמשכו מספר שעות ולבסוף נסוגו הלגיונרים לעבר בית-הספר לשוטרים.

## הקרב על רמת-רחל

לאחר צאת הבריטים את הארץ, פלש הצבא המצרי לארץ-ישראל והטור הצבאי הגיע עד לעיירה הערבית אַשדוד. שלוחה של הטור הזה, בפקודו של עבד אל-עזיז, פנתה לבאר-שבע, ומשם המשיכה לחברון ועצרה בבית-לחם. באותה עת שהתה באזור חברון יחידה של הלגיון הערבי שאבטחה את נסיגת הבריטים מירושלים ולא הספיקה לחזור לבסיסה אשר בעבר-הירדן. נוסף ליחידות הצבא המצרי והלגיון הערבי, שהו באזור כוחות בלתי-סדירים, אשר קיבלו נשק ואימון מידי קציני הלגיון הערבי. לרשות הכוחות הערביים עמד, מלבד הנשק האישי, גם נשק כבד שכלל מרגמות "3", תותחים, משורייני קרב ואף כמה טנקים.

היחידה הירדנית, בכוח של פלוגה, עמדה תחת פיקוד מטה החטיבה, שעבר מירדן לרמאללה. לפי עדותו של עבדאללה אל-תל, אסרה מפקדת החטיבה על פלוגה זו להשתתף במבצע צבאי כלשהו של הכוחות המצריים. למרות איסור זה, שיתפו כוחות הלגיון פעולה עם המצרים והעמידו עצמם לפקודת עבד אל-עזיז, שהפך להיות מפקד הכוח הערבי כולו באזור שמדרום לירושלים.<sup>94</sup>

עזיז, שפעל ללא תיאום עם מפקדת הלגיון הערבי ברמאללה, החליט לתקוף את ירושלים מדרום. היעד הראשון בהתקפה זו היה כיבוש קיבוץ רמת-רחל. הקיבוץ ממוקם על גבעה, החולשת על הכביש המקשר את בית-לחם עם ירושלים ומכאן חשיבותו האסטרטגית.

קיבוץ רמת-רחל נוסד בשנת 1926. כעבור שלוש שנים, בפרעות תרפ"ט, נהרס היישוב על-ידי הערבים, אולם שוקם מחדש כעבור זמן קצר. בתחילת מלחמת העצמאות הייתה רמת-רחל מנותקת משאר חלקי ירושלים, ורק לאחר צאת הבריטים את העיר, הוסר המצור מעל הקיבוץ. רמת-רחל שכנה בקצה מובלעת, מוקפת משלושת עבריה בכוחות האויב: מדרום – העיר בית-לחם, ממזרח – הכפר הערבי העוין סור-באחר וממערב – מנזר מר-אליאס, שנתפס על-ידי הערבים ושימש עמדה קדמית של הצבא המצרי (ראה תרשים). רצועה צרה קישרה את רמת-רחל עם שכונת ארנונה ומשם לתלפיות.

ב-21 במאי הופגזה רמת-רחל קשות. מבני משק רבים נפגעו ופרות רבות נהרגו ופגריהן נותרו ברפת. הייתה זו ההפגזה הראשונה על הקיבוץ, והפגיעות הרבות השפיעו קשות על 80 מחברי המשק שהגנו על המקום. למחרת חודשה ההפגזה ביתר-שאת. מגיני רמת-רחל לא עמדו במתקפה הערבית ולאחר שהדפו מספר התקפות על יישובם, נסוגו לתלפיות. הערבים

<sup>94</sup> זיכרונות עבדאללה אל-תל, עמוד 134-135.

נכנסו לקיבוץ והחלו בביזה. היו אלה כפריים שבאו מהכפר סור-באחר הסמוך, חלקם הגדול בלתי-מזוינים. הם הוציאו מן הבתים כל דבר שניתן לנשיאה, ובעיקר התרכזו בבעלי-החיים (בפרות ובתרנגולות) ובמצרכי מזון. המהומה הייתה רבה.

לעת ערב, הגיעו לתלפיות שתי מחלקות מגדוד "מוריה" ומיד יצאו לשחרר את רמת-רחל. הם הסתערו על הקיבוץ, הניסו את הערבים הרבים שהיו שם, וכבשו את המקום ללא קרב. רמת-רחל הייתה שוב בידי היהודים. מיד עם השחרור, החזירו את חברי הקיבוץ כדי לשמור על המקום ואנשי גדוד "מוריה" חזרו לבסיסם.

למחרת היום, ב-23 במאי, חזר הסיפור על עצמו. לאחר הפגזה קשה ואש מנשק אוטומטי, נסוגו חברי הקיבוץ שנית. הערבים נכנסו בעקבותיהם והמשיכו בביזה. בערב, שוב הגיעה תגבורת, אשר הסתערה על הנקודה וכבשה אותה מידי הערבים. רמת-רחל הייתה שוב בידי היהודים.<sup>95</sup>

באותו יום, פנה שאלתיאל אל רענן וביקש ממנו להקצות שתי מחלקות לצורך פעולה נרחבת בדרום. דובר על כוח בן שש מחלקות (שתיים של האצ"ל וארבע של ההגנה), אשר יפשוט על מוצבי האויב באזור רמת-רחל. רענן נענה לבקשתו של שאלתיאל, ושתי מחלקות נבחרו למשימה, האחת בפיקודי והשנייה בפיקודו של יהודה טריבייש ("מנשה"). נצטווית להגיע עם יחידתי אל בסיס היציאה שנקבע בשכונת טלביה ולהמתין שם להוראות נוספות. כשהגענו למקום התברר לנו כי הבניין בו אמורים אנו להתאסף, שימש בתקופת המנדט הבריטי כבית-דין צבאי, בו שפטו את חברינו לתקופות מאסר ארוכות ואף למוות בתלייה. הייתה הרבה אירוניה בעובדה שבמקום בו הובלו חברינו כבולים באזיקים ובשלשלאות כדי להישפט בפני קציניו של השלטון הזר, עומדים עתה לוחמי האצ"ל, נכונים לקרב. המעמד הזה היה סמל נוסף לניצחון המחתרת העברית על השלטון הבריטי בארץ-ישראל.

שעה ארוכה חיכינו באולם בית-הדין הצבאי, עד אשר נמסר לי כי הפעולה הגדולה בוטלה, ובמקומה הוטל עלינו להגן על רמת-רחל. האכזבה הייתה גדולה, אולם את הנעשה לא ניתן היה להשיב. הוחלט כי שתי המחלקות יהיו תחת פיקודי, בעוד "מנשה" יצטרף למטה פיקוד דרום ששכן בתלפיות. לאחר התארגנות קצרה, עלו הבחורים למשאיות ועשו את דרכם לכיוון תלפיות. שלמה חביליון, מפקד חזית הדרום, קיבל את פני הבאים והסביר למפקדים את המצב באזור.

לאחר קבלת הנשק מידי אנשי ההגנה, יצאנו בחצות לילה בשורה עורפית לכיוון רמת-רחל. היה זה לילה בהיר, השמים מלאי כוכבים ושקט

<sup>95</sup> יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 256-258.



פסטורלי מסביב. לרגע נדדו מחשבותי, והרגשתי כאילו יצאנו לטייל ברחבי הארץ, וכי לא קיימת מלחמה כלל. רק כשהגענו לתחום הקיבוץ, התעוררתי מחלומי, ולאחר שקיבלתי הסברים ממפקד היחידה ששחררה את המקום מידי הערבים, יצאה התגבורת את המשק בדרכה חזרה לבסיסה.

עם כניסתנו לקיבוץ, התגלה לעינינו מחזה מעורר זוועה. עשרות רבות של גופות ערבים, חלקם עדיין אוחזים בידיהם תרנגולות מתות, היו שרועים על הארץ. פגרי פרות ותרנגולות היו פזורים בכל רחבי המשק, והצחנה הייתה קשה. הסתבר כי בגלל האירועים התכופים שאירעו שם, לא היה סיפק בידי אנשי ההגנה לקבור את המתים. בכמה מקומות היו ניסיונות לשרוף את הגופות כדי להקל במקצת על הצחנה, אולם ללא הועיל.

בנוסף לשתי המחלקות של האצ"ל, הייתה במקום יחידה בת 20 איש של ההגנה, בפיקודו של משה ירקוני. הלוחמים חולקו לעמדות השונות, בעוד הפיקוד והרזרבה מוקמו בחדר האוכל של הקיבוץ. הלילה היה שקט יחסית. פה ושם נשמע קול נפץ של פגז תועה או צרור יריות מנשק אוטומטי, אבל לא היה בכל אלה כדי למנוע שינה מן הבחורים העייפים, ולאפשר להם להחליף כוח לקראת הבאות.

למחרת, ב-24 במאי, נערכה ההתקפה הצבאית הגדולה על רמת-רחל. עבד אל-עזיז, מפקד הטור המצרי, תכנן את ההתקפה מאז התמקם בבית-לחם, כאשר לפקודתו עמדו, כאמור, מלבד הכוח המצרי, גם יחידה של הלגיון הערבי וכן כוחות ערביים בלתי-סדירים. היה זה הקרב היחיד בכל מלחמת העצמאות, שבו יחידה של הלגיון הערבי פעלה בשיתוף מלא עם המצרים. הדבר נעשה ביוזמת עבדאללה אל-תל, ללא אישור מפקדת הלגיון הערבי.

בשעה 11:00 התקדם משוריין ערבי מכיוון מנזר מר-אליאס לעבר רמת-רחל. מקלע הלואיס (שהיה בשימוש הצבא הבריטי במלחמת-העולם הראשונה), שמוקם על גג חדר האוכל, פתח באש והוציא את המשוריין מכלל פעולה. אנשי המשוריין יצאו מתוכו כשדגל לבן בידיהם, והאש לעברם פסקה מיד. הערבים ניצלו את הפסקת האש, ובחסות הדגל הלבן ברחו מן המקום לעבר עמדותיהם. השמחה בקרב המגינים הייתה רבה, אולם למרבה הצער התברר כי הקפיץ של הלואיס התקלקל והמקלע יצא מכלל פעולה. נשלחה הודעה באלחוט למטה חזית דרום על אשר אירע, בלויית דרישה לשלוח באופן דחוף נשק אנטי טנקי. בתגובה, נשלח לקיבוץ מקלע ברי, אשר כעבור זמן לא רב יצא גם הוא מכלל שימוש.

הערבים פתחו בהרעשה כבדה על הקיבוץ ממרגמות ותותחים. עמדת התצפית שעל גג חדר האוכל נפגעה וגם הקשר עם העמדות שהיו פזורות בשטח המשק הלך והשתבש. בשעה 14:00 התקדם טור משוריין מכיוון מר-

אליאס שכלל 9 משוריינים וטנק אחד ומאחוריהם חיל הרגלים. מיד הועברה הידיעה באלחוט לפיקוד דרום והובטחה תגבורת. בעוד השריון המצרי מתקדם, פתח חיל הרגלים הירדני בהתקפה מכיוון הכפר סור-באחר (ראה תרשים). הם הצליחו לכבוש את העמדה המזרחית הקיצונית והדרך לחדר האוכל הייתה פתוחה בפניהם. יוסף פרנקנטל ("פרח") נשלח עם כיתת לוחמים לכבוש בחזרה את העמדה, אולם כעבור דקות מספר חזר אחד הלוחמים לחדר האוכל וביקש לשלוח ליפרח עזרה. אספתי מסביבי מספר בחורים ויצאתי בראשם לעזרת יפרח וחבריו. בריצה עברנו את השטח הפתוח שבין חדר האוכל והעמדה שנפלה. לפתע נשמע פיצוץ עז, ומצאתי את עצמי יחידי מול אחד ממבני המשק. התברר כי פגז התפוצץ מאחורי, פגע בחלק מן הבחורים ובודד אותי מהם. בעוד אני עומד ותוהה, יצא לקראתי מאחורי הבניין לגיונר מזוין. התבוננו האחד בשני ושנינו היינו כמשותקים. כל האירוע הזה לא נמשך יותר משבריר של שנייה. קפצתי אל מאחורי הקיר והרקתי מחסנית שלמה מן הסטן שהיה בידי. הצצתי מעבר לפינה, כדי לראות את הנעשה והנה מאחורי הקיר הציץ אלי הלגיונר ורובה בידו. הייתי מנותק בתוך רמת רחל המנותקת. ניסיתי את מזלי האחרון, ובחיפוי של שני רימונים שזרקתי אל מעבר לקיר, רצתי בכל כוחי אל עבר חדר האוכל, כשמסביבי מתפוצצים פגזים ומעל ראשי שורקים כדורים. בהגיעי בשלום לחדר האוכל, התברר לי כי אין כל ידיעות בדבר גורלם של יפרח וחבריו. בינתיים התקדם הטנק שניע מכיוון מנזר מר-אליאס וחסם את הדרך לארנונה. בכך הושלם המצור על רמת-רחל.

קיימתי הערכת מצב, והתברר כי כמחצית משטח הקיבוץ נכבשה על-ידי הלגיון הערבי. החילונו בהקמת קו הגנה חדש, במטרה לעצור את הלגיון ולמנוע ממנו לכבוש את חדר האוכל, שהיה מבצרנו האחרון. בעודי עומד בפתח חדר האוכל ומחלק הוראות לבחורים, ראיתי לפתע קבוצה של כ-20 לגיונרים צועדים לעבר חדר האוכל. עמדתי בפתח חדר האוכל, יחד עם עוד מספר לוחמים, והתבוננתי בירדנים שהתקדמו בצורה בלתי מסודרת, צעקו וצרחו וחלקם אף החזיקו את ידיהם מורמות כלפי מעלה. בלט ביניהם מפקדם, שהחזיק אקדח מסוג פרבלום וירה באוויר. המחשבה הראשונה שניקרה במוחי הייתה כי הערבים שבו את יפרח וחבריו, וכי הם מובלים לפני הלגיונרים בידים מורמות כדי למנוע מאתנו לפתוח באש. פקדתי מיד להפסיק את האש, עובדה שהגבירה את שמחתם (מאוחר יותר התברר לי כי הלגיונרים הניחו שחדר האוכל נכבש על-ידי המצרים, והעובדה שלא ירינו עליהם חיזקה אצלם הנחה זו). קבוצת הערבים העליזה התקרבה לחדר האוכל ועדיין לא יכולנו לזהות בבירור אם אומנם יפרח וחבריו נמצאים ביניהם. עמדתי בפני ברירה קשה ביותר: אם נירה, אנו עלולים לפגוע

בחברינו. לעומת זאת עם לא נירה – יכבוש האויב את מעוזנו האחרון. כשקבוצת הלגיונרים הגיעה למרחק קצר מחדר האוכל, הם פנו אלינו לפתע בשאלה (בשפה הערבית):<sup>96</sup>

**"מי אתם?"**

לשאלתי מי מהבחורים דובר ערבית, ענה בחיוב נסים אלבז (יליד עיראק, שבילדותו עלה ארצה עם משפחתו). לבקשתי, ענה נסים אלבז בערבית צחה:

**"אנחנו אחים ואנו מחכים לכם. מדוע התעכבתם כל כך הרבה זמן?"**

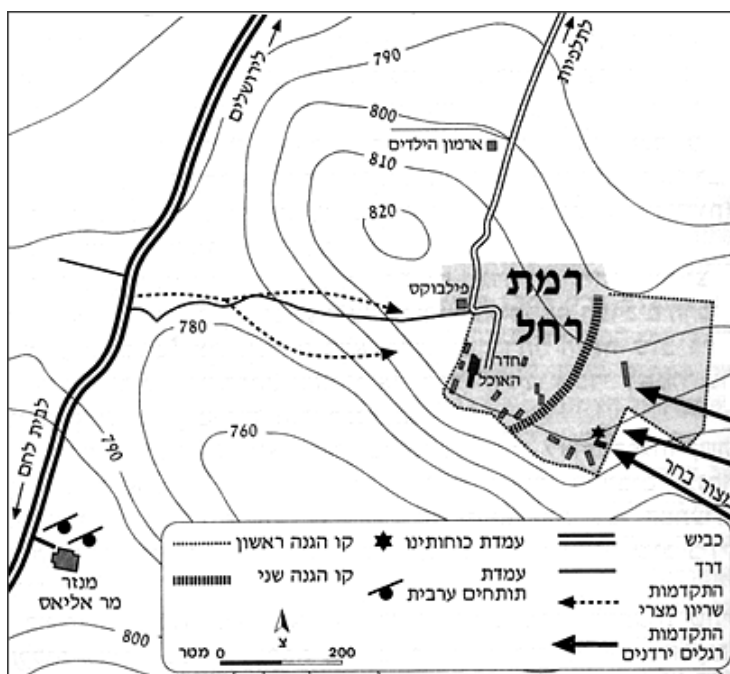
לבסוף, כאשר לא היה אפשר להמתין עוד, צעקתי בכל כוחי בעברית אל עבר הקבוצה המתקדמת:

**"פרח, שכב על הארץ, אנו יורים!"**

ומיד לאחר זאת באה הפקודה: "אש", והבחורים שהיו לידי ירו בכל כלי הנשק שהיו בידיהם. מטר הכדורים הפתיע את האויב, רובם נפגעו והיתר נסו בבהלה, בהשאירם את הנפגעים מוטלים על הארץ. כך בלמנו את התקדמות הלגיון לעבר חדר האוכל. לאחר הקרב התברר כי במטר היריות נהרג מפקד היחידה הערבית, ומותו גרם לדמורליזציה בקרבם. בעוד אנו עוסקים בבלימת התקדמות הלגיון, הגיעו ידיעות מהצד המצרי על התקדמות השריון לעבר הקיבוץ, כאשר הם יורים בתותחים במסלול ישיר על עמדותינו. העמדת שסבלה יותר מכול הייתה נקודת-התצפית שעל גג חדר האוכל. הפצועים ירדו מן הגג בזה אחר זה, אולם על התצפית לא יכולנו לוותר. מספר הפצועים שרוכזו על רצפת חדר האוכל הלך וגדל, ולרוע המזל גם החובש היחיד נפצע. ואם לא די במספר הנפגעים הרב, הרי שגם התחמושת הלכה ואזלה. מצבנו היה בכי רע. כאשר נדמה היה לי כי השריון עומד לפרוץ אל תוך שטח הקיבוץ, שלחתי את אחד הבחורים אל השער, כשהוא מצויד בבקבוקי מולוטוב. בעודי מחכה לידיעות מן השער, הודיעוני כי כאשר הבחור התקדם לאיטו, התפוצץ לידו פגז שפגע בבקבוקי המולוטוב והבחור נכווה בכל חלקי גופו.

<sup>96</sup> יצחק אלפסי (עורך), האצ"ל אוסף מקורות ומסמכים, עמוד 428, וכן ראיון המחבר עם נסים אלבז.

השריון הפסיק את התקדמותו, וגם החזית המזרחית עם הלגיון התייצבה במקצת. ניצלתי את השקט היחסי והלכתי לבקר את הפצועים, ששכבו על הרצפה בחדר האוכל. שקט שרר בחדר, רק פה ושם נשמעה אנחת כאב. ניגשתי אל אחד הפצועים קשה ושאלתי: "מה שלומך?" בתשובה אמר: "אני מאוד צמא, אולי תוכל להביא לי קצת מים". מיהרתי אל הכד הגדול שעמד בפינה, ומה רבה הייתה אכזבתי משהתברר לי כי הכד ריק ולא נשארו מים אפילו עבור הפצועים. ניסיתי לנחמו, אולם לא הייתי צריך לטרוח הרבה. כל אשר ביקש, שאמסור לבחורים הנלחמים בחוץ, שלא יניחו את נשקם.



### ההתקפה על רמת-רחל ( 25.5.1948 )

עקב מספרם הרב של הפצועים, הועמדנו בפני בעיה קשה של מחסור בלוחמים. אחד המפקדים, שנפצע אף הוא, פנה במלים נרגשות אל חבריו הפצועים:

"אם הערבים יצליחו להגיע עד לחדר האוכל, יחזיק כל אחד בנשק וינלחם על הכדור האחרון".

היה זה "דניאל" (משה ברודצקי), אשר שימש קצין בצבא האמריקאי בזמן מלחמת-העולם השנייה. דניאל הגיע ארצה כדי ללמוד באוניברסיטה העברית, ועם פרוץ הקרבות הצטרף לאצ"ל. דניאל נפצע בהיותו בתצפית על גג חדר האוכל, ולאחר שנחבש, לא היסס לעלות שנית על הגג. רק כאשר נפצע בשנית, הוריתי לו להישאר בחדר האוכל יחד עם יתר הפצועים. לאחר הביקור אצל הפצועים, יצאתי אל החורשה הקטנה שנמצאה ליד שער הכניסה לקיבוץ. היה זה בשעות אחר הצהריים המאוחרות, כאשר המצרים פתחו לפתע בהפגזה קשה. שכבנו על הארץ, ובכל פעם שהתפוצץ לידינו פגז, נשמע רעש מחריש אוזניים ולאחריו נפל על ראשינו ברד של אבנים קטנות ועפר. לאחר ההתפוצצות, הרים כל אחד את ראשו לראות מה נעשה סביבו, כי ההרגשה הייתה שרק אתה נשאר בחיים והכול סביבך נהרס. ירדנו לתעלת הקשר וספרנו את הפגזים המתפוצצים. לפתע ניגש אלי אחד הבחורים, ומרוב התרגשות לא היה מסוגל לדבר. לאחר שנרגע במקצת, סיפר כי הטנק, ובעקבותיו המשוריינים, החלו להתקדם לעבר הקיבוץ. ניגשתי אל קצה החורשה, וליד הגדר הכן נתגלה לנגד עיני מחזה מחריד: מולי עמדה מפלצת-פלדה היורקת אש-תופת ואני שוכב בין העצים אין-אונים. לאור המצב החדש, החלטנו לחסוך בתחמושת, שהייתה במשורה, ולא לירות אלא כאשר חיל הרגלים יפתח בהסתערות. הפקודה הייתה לכוון היטב, כדי שכל כדור יפגע במטרה. וכך היה; חיל הרגלים, שהתקדם מאחורי השריון, פתח בהסתערות, ורק אז ירינו בכל כלי-הנשק שעמדו לרשותנו. לאויב נגרמו אבדות רבות וההסתערות נבלמה. ניהלנו עם המצרים מלחמה פסיכולוגית. שכבנו בשקט, ויצרנו את הרושם כאילו יש בידינו פיאט (נשק אנטי-טנקי של אותם ימים), שטווח הירי שלו קטן יחסית, וכי אנו מחכים עד שהשריון יתקרב יותר כדי שהפגיעה בו תהיה מדויקת. כנראה שכך אומנם חשבו המצרים, כי הרי אין לעלות על הדעת, שניתן להגן על משלט כה חשוב ללא נשק אנטי-טנקי! והכן השריון נשאר עומד על מקומו מבלי להתקרב יתר-על-המידה. כך שכבנו מול השריון, כל אחד ומחשבותיו, כל אחד וחשבון-הנפש הפרטי שלו. הפצרתי בבחורים להחזיק מעמד, ביודעי שעם חשכה תבוא התגבורת ואנו ניצל. עם רדת השמש הופנו פנינו לעבר ארנונה, כי משם אמורה הייתה הישועה לבוא. אולם מאומה לא קרה. רק בשעה עשר בלילה (בירושלים היה שעון קיץ, שהקדים בשעתיים) נשמעו קולות מכיוון ארנונה. הייתי משוכנע שסוף סוף מגיעה התגבורת, ומה רבה הייתה הפתעתי כאשר נפתחה עלינו אש חזקה מאותו כיוון. פקדתי על הבחורים לא להשיב אש, כי חשתי שחברינו פתחו בירי מתוך טעות ואסור לנו לירות לעברם. עמדתי ליד שער הקיבוץ וצעקתי בקולי קולות לעבר היורים:

### "אנחנו יהודים, תפסיקו לירות!"

לא היה ברור עם הם שמעו את צעקותי, אולם הירי פסק. היחידה שהייתה מורכבת מלוחמי פלמ"ח וגדוד מוריה, התקרבה בזירות רבה למשק. רק בהגיעם לידי מרחק דיבור, הבחינו בנו והבינו כי יהודים אנחנו.

הפגישה בין לוחמי ההגנה והאצ"ל הייתה נרגשת מאוד. בחורים התחבקו בעוז, למרות שלא הכירו איש את רעהו. אני נקראתי אל מכשיר האלחוט וההוראה שקיבלתי הייתה לפנות את רמת-רחל ולצעוד לעבר תלפיות, יחד עם הפצועים קל. בעוברנו ליד "ארמון הילדים" (כינוי לעמדה הקיצונית של שכונת ארנונה) פגשנו להפתעתנו את יפרח וחבריו. הם סיפרו לנו שלא יכלו להגיע לחדר האוכל בגלל האש החזקה שנורתה עליהם. לכן נסוגו לעבר השדה הפתוח, וזחלו במשך מספר שעות, עד אשר הצליחו להגיע ל"ארמון הילדים".

הפצועים קשה הועברו אחר-כך באמצעות אמבולנסים. בסך-הכול נפצעו 35 איש, מהם 5 פצועים קשה. מאיר סילבר ("הלל"), שנעדר אותו לילה, נמצא כעבור יומיים הרוג באחת העמדות. הוא היה יליד דרום אפריקה, בן יחיד להוריו, שעזב את ביתו והתנדב לשורות האצ"ל בירושלים. הלל הוכשר בדרום אפריקה להיות טייס, אולם בירושלים עבר "הסבה" לחיל הרגלים. הלל התחבב על כולם, לא מעט בזכות חוש ההומור המיוחד שלו. הידיעה על מותו הייתה קשה מנשוא לבני-משפחתו, ואמו נפטרה זמן קצר לאחר-מכן.

בתלפיות ערכו לנו קבלת פנים חמה. ישבנו בגינה של בית-הקפה "היוזם", וכל אחד מאתנו קיבל פרוסת לחם עם סרדין וכן מים עם מיץ ממותק. לאחר מנוחה, הגיעו שתי משאיות ה"לילנד" הגדולות שהובילו אותנו לבסיס.

למחרת קמתי עם הרגשה מוזרה של התפרקות מן המתח הרב בו הייתי שרוי. נסעתי העירה למפקדת המחוז, כדי לדווח לרענן את הקורות אותנו ברמת-רחל. הרחובות היו ריקים מאדם ופה ושם נשמעה התפוצצות של פגז, אבל איך אפשר להשוות זאת עם ההפגזה המרוכזת שהונחתה עלינו ברמת-רחל.

הפגישה עם רענן הייתה נרגשת מאוד, ובמהלכה סיפר לי כי בשעות המאוחרות של אחר-הצהריים, התפרסמה ברדיו הודעה מטעם מפקדת ההגנה, לפיה רמת-רחל נפלה בידי האויב וגורל המגינים אינו ידוע. תרמה לכך קבוצה קטנה של לוחמים (ביניהם האלחוטאי היחידי, איש ההגנה, שעמד לרשותנו) שניצלה את המהומה שנוצרה עם פריצת הלגיון לקיבוץ, ונסוגה לעבר שכונת ארנונה. כדי להצדיק את מעשיהם, סיפרו כי רמת-רחל

נפלה וגורל מגיניה לא ידוע (ואולי חשבו כך בתום לב). לדברי רענן, הוא לא האמין לידיעה, ולחץ על שאלתיאל לשלוח לנו עזרה. תשובתו של שאלתיאל הייתה כי אין כל אפשרות להגיע לרמת-רחל באור יום וכי התגבורת תגיע עם חשכה.



**מראה חדר האוכל ברמת-רחל**

לאחר הפגישה עם רענן, שמתי פעמי לבית-הקפה "אלנבי" ברחוב המלך ג'ורג'. "אלנבי" היה בית-הקפה היחידי בעיר שהיה פתוח במשך כל ימי המצור. המקום שימש למפגש ללוחמים ששהו בעיר מספר שעות של חופשה, ושם ניתן היה לקבל גלידה (שהוכנסה לקופסאות קרטון קטנות שהיו מיועדות למשחה שחורה, ושימשו במקום גביעים), וכן מים עם מיץ ממותק ולעיתים גם ספל תה. יכולתו של בית-הקפה לתת שירות לחיילים נבעה מן העובדה שהוא קיבל חשמל, הודות למפעל ייצור נשק של ההגנה ששכן במרתף הבניין. בהיכנסי לבית-הקפה, בחרתי לי שולחן מרוחק וישבתי מכונס בתוך עצמי, שקוע בהרהורים. בעודי לוגם מן התה שהזמנתי, ניגש אלי בחור צעיר לבוש אזרחית, ופתח בשאלה:

"האם רצונך בסיגריות אנגליות מתוצרת "פליירס"?"

שאלתיו: "כמה יש לך?"

ענה הבחור: "אני יכול לספק כל כמות שתרצה וזאת בתנאי שיש לך מספיק כסף".

השיחה עם הצעיר הוציאה אותי בבת-אחת משלוותי; לא יכולתי להאמין למראה עיני. הנה לפני עומד בחור צעיר ועוסק בספרות, בעוד בני גילו מקריבים את נפשם על הגנת העיר. שלפתי את אקדחי וביקשתי ממנו להתלוות אלי. הבאתי אותו לבסיס "עץ חיים" והכנסתיו לחדר-המעצר. הבחור נכנס להיסטריה ורק לאחר שנרגע מן הצעקות והצרחות, הודעתי לו כי התנאי היחידי לשחרורו יהיה החרמת כל הסיגריות שהיו ברשותו. תחילה סירב, אולם כאשר ראה שסופו להישאר במעצר, הסכים. ליוויו אותו למחסנו, וחזרנו משם על כמות גדולה של סיגריות. בו בערב, חילקתי את הסיגריות יקרות המציאות ללוחמים ששהו בעמדות.

למחרת היום הודיע דובר הסוכנות היהודית כי ההסתערות המצרית על דרום ירושלים נבלמה וכי "אנשי האצ"ל שהגנו על רמת-רחל גילו גבורה רבה". דוד שאלתיאל הרחיק לכת וציין כי בבלימת ההתקפה המצרית הצילה יחידת האצ"ל את דרום ירושלים כולה.

על הפגישה המרגשת של המגינים עם אנשי התגבורת, סיפר יוסף עוזיאל בעיתון "בטרם", מ-15 ביולי 1948:

הגענו לרמת-רחל. מי אמר שהאצ"ל נסוג? אכן, יחידות מועטות עמדו בקרב-גבורה כזה שבו עמד האצ"ל ברמת-רחל. יום תמים היו מבודדים ומנותקים ועמדו בפני הסתערות המונית של הלגיונרים וחיל מצרי סדיר, אף לאחר שנאלצו להפקיר את עמדותיה הקיצוניות של רמת-רחל ולהתבצר בבניין הגדול של חדר האוכל. אחרי נסיגתו המהירה של האצ"ל משייח' ג'ראח, פיקפקנו בכושר הקרבי של חייליו – אך עמידתם ברמת-רחל איחתה את הקרע; לב דיבר אל לב ולחיצת ידיהם של אנשי האצ"ל הנצורים גילתה לנו מה רבה אהדתם לנו. הפצועים הרבים שהתגוללו על הריצפה התעודדו: מי אתם? תגבורת? באמת באתם? – יחי החי"ש! ... עיני רבים מאתנו נתלחלו קמעה למראה הפצועים הרבים שהמשיכו ללחום אף בהיותם על סף הייאוש! "אין דבר, חברה, אתם חוזרים! התעודדו!" אצ"ל נפרד מאתנו: "החזיקו מעמד כמונו, אל תיסוגו". אל פחד, חייכנו, החי"ש לא ייסוג.

בפקודת יום מיוחדת של מנחם בגין נאמר:



י"ח באייר תש"ח

### המפקד העליון ללוחמי ירושלים

המפקד העליון של הארגון הצבאי הלאומי צווה להעביר את ברכתו לחיילי אצ"ל בירושלים; ובפרט למשתתפים בקרב על רמת-רחל, אשר באומץ ליבם ובעמידתם האיתנה הצילו את הנקודה היהודית ואת כל חזית דרום ירושלים.

כעבור שלושה ימים, הוציא מפקד מחוז ירושלים פקודת סדר מיוחדת:

הארגון הצבאי הלאומי  
בארץ-ישראל  
מחוז ירושלים

כ"א אייר תש"ח

פ.ו. מיוחדת

הנני מציין את עמידתם האמיצה והחיילית של סמל נמרוד, ראש קבוצה דניאל ושאר חיילי ומפקדי הגונדות שעמדו בפני כוח עדיף ללא כל הקבלה ביחס לכוחם ויכלו להם. כבוד רב הנחלתם למעמד [כינוי לאצ"ל] בעמידתכם זו ובדמכם בלמתם את התקדמות האויב לבירתנו הנצחית.  
קבלו את ברכתי.

מפקד המחוז

על הקרב כותב יצחק לוי (לויצה), איש ארגון ההגנה, שחקר את קרבות תש"ח בירושלים:<sup>97</sup>

"[...] בשעת בוקר הוחלפה יחידת האצ"ל שהגנה על רמת-רחל ביחד עם מחלקת חי"ש, משום ריבוי נפגעים. כמחצית מאנשי האצ"ל נפגע, חמישה מהם קשה. הם פעלו היטב, בפקודו של יהודה לפידות וזכו לשבחים".

<sup>97</sup> יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 258.

מאז הקרב על רמת-רחל, התייצבה החזית בירושלים. הלגיון הערבי לא נקט יותר יוזמה לתקוף את העיר מן הצפון, ואף אסר על יחידותיו שבדרום לשתף פעולה על הצבא המצרי. מלבד יוזמות מקומיות, הפך הקרב על ירושלים למלחמת עמדות, בה השתתף האצ"ל לאורך כל החזית.

## הפוגה ראשונה

במשך כל זמן הקרבות התנהלו במוסדות האו"ם דיונים בדבר הפסקת-אש או הפוגה בארץ-ישראל. אולם כל עוד ידם של הערבים הייתה על העליונה, הם דחו את מועד ההפוגה, בתקווה שיצליחו להביס את היהודים בשדה הקרב. במיוחד קשה היה המצב בירושלים; העיר הייתה במצור, והמחסור היה גדול. מצרכים חיוניים, כמו מזון או דלק לבישול, חולקו בקיצוב. כל נפש צוידה בפנקס תלויים אשר זיכו אותה במנת מצרכים מתאימה. מנת הלחם הייתה 160 גרם ליום לנפש, וכאשר החמיר המצב, ירדה מנת הלחם ל-130 גרם ליום. כל אדם קיבל חמישית כיכר לחם ליום! אספקת החשמל לבתים הופסקה, כדי לחסוך בדלק, ולצורך בישול ואפייה חולק לתושבים נפט בהקצבה. היו מקרים בהם יצאו תושבי ירושלים לשדה לקושש עצים, ששימשו לבישול בחצרות הבתים. בהיעדר חשמל, לא היה אפשר להפעיל את הרדיו, וכדי לספק לתושבים מידע על הנעשה, הותקנו במקומות שונים בעיר 26 רמקולים שחוברו למקלטי-רדיו במקומות בהם סופק חשמל. באמצעות רמקולים אלה שידרה תחנת השידור "קול ירושלים" חדשות מן החזית וכן הודעות ממטה ההקצבות בדבר חלוקת מצרכים.

במאי 1948 החל מטה האצ"ל בירושלים בהוצאת עיתון "החרות", בעריכת יהושע אופיר. העיתון שימש מקור אינפורמציה ללוחמים ולאזרחים כאחד. העיתון חולק ליחידות השונות וצעירים מפלוגת הנוער חילקו אותו בקרב האוכלוסייה, גם בשעת ההפגזות הקשות על העיר. הופעת "החרות" תרמה רבות לעידוד הרוחות בירושלים.

מחסני "המדפיס הממשלתי" שימשו מקור לא-אכזב לנייר עבור העיתון. ההדפסה נעשתה בדרך-כלל במכונות חשמליות, וכאשר נותק זרם החשמל, בוצעה עבודת ההדפסה בעבודת-כפיים פרימיטיבית.



### מראה רחוב יפו ליד משטרת מחנה יהודה.

כל שירותי האוטובוסים נפסקו, וכן חל איסור על השימוש במכוניות פרטיות. לשירות הציבור הועמד מספר קטן של מוניות, ובשעת חירום פעלו האמבולנסים. כדי לשמור על הסדר בשעת חלוקת המצרכים, אורגנו במסגרת "משמר העם" גברים ונשים שלא היו חייבים בגיוס. אנשי "משמר העם" (שבחודש יוני הגיע מספרם ל-3,200) תרמו תרומה חשובה ביותר לשמירה על שגרת החיים האזרחיים בירושלים, ורבים מהם אף נפגעו מהפגזות האויב.

מאז צאת הבריטים את העיר, הופסקה גם זרימת המים בבתים. כרגיל קיבלה ירושלים את מימיה ממעיינות ראש-העין, ליד פתח-תקווה, והמים הוזרמו לבירה בעזרת שלוש תחנות שאיבה (אחת באזור לטרון ושתיים במעלה הכביש משער-הגיא לירושלים). כל עוד היו הבריטים בארץ, נשמרו תחנות השאיבה על-ידי הצבא, אולם ביום שהבריטים עזבו את ירושלים ניתקו הערבים את הצינור. למרבה המזל, היו רוב הבתים בירושלים מצוידים בבורות מים והיהודים השכילו למלא אותם במים בעוד

מועד. ב-14 במאי היה בעיר מלאי של 115,000 ממ"ק מים, כמות שהייתה אמורה להספיק לארבעה חודשים (במנות של 10 ליטר ליום לנפש). כל בורות המים ננעלו והמים חולקו לתושבים באמצעות מכלים מיוחדים שהועמסו על מכוניות משא או על עגלות רתומות לסוסים.



חלוקת מים בירושלים הנצורה

ככל שהתארך המצור והמלאי במחסנים הצטמצם, גברה העצבנות בקרב חברי ועדת המצב. במברקיו של דב יוסף (שעמד בראש ועדת המצב) לבן-גוריון, היה תיאור קודר של המצב בעיר. באחד המברקים, כותב דב יוסף:<sup>98</sup>

"לאחר בדיקה מדוקדקת התברר לנו שכל הקמח בעיר יספיק לנו במנות מצומצמות לשבעה עשר יום ... לאחר שבועיים לא יהיה לתושבים מה לאכול. עליך לפעול בהתאם". וכעבור זמן קצר: "אינני רוצה להוסיף קשיים לקשייך, ואני משתדל לחזק את לב העם בעיר, אבל נותר לנו מזון רק לימים מעטים בלבד, וכל איחור נוסף כרוך בסכנה ...".

ב-7 ביוני הגיעה העצבנות לשיאה, ודב יוסף כותב לבן-גוריון :

האם עלינו להסתפק בתקוות ובסיכויים? זה שבועות שאני מזהיר וחוזר ומזהיר על ההכרח לשלוח לנו אספקה, ודבר לא הגיע אלינו ... הצלחת לשלוח דברים אחרים – כגון תחמושת – ואם כן למה לא מזון? ... אני חוזר ומזהיר אותך, שאם לא נקבל קמח עד יום ב', יהא בירושלים רעב על כל תוצאותיו המובנות מאליהן.

הידיעות שהגיעו מירושלים דרבנו את בן-גוריון לרכז כוחות כדי לעשות מאמץ לפרוץ את הדרך לעיר. באותם ימים של חודש יוני, הלכו וגברו השמועות בעיר כי כוחותינו הצליחו לעקוף את לטרון ולחדש את הקשר של ירושלים עם השפלה. זכורני שבאחד מביקורי הלילה שערכתי אצל יחידתי ששמרה בפאג", חזרה השאלה אצל כל הבחורים:

"האם אומנם נפרץ המצור? הנכון שכבר הגיעה השיירה לירושלים?"

קשה היה לי לאכזב את הלוחמים העייפים ולכן אישרתי את השמועות, למרות שלא היו בידי שום ידיעות מוסמכות. חזרנו מפאג"י לאחר חצות, ועשינו את דרכנו לבסיס "עץ חיים" במשאית בה באנו. היה עלינו לעבור שדה פתוח, שקישר את סנהדריה עם שכונת רוממה. מאחר שהשדה היה חשוף לאש האויב, נסענו ללא אורות. לפתע הרגשנו בזעזוע חזק, שהטיל את כל יושבי תא הנהג (חמישה במספר) לכל הכיוונים. אני עפתי עד לתקרה וקיבלתי מכה חזקה בראשי, והאחרים נפגעו בחלקי גוף שונים.

<sup>98</sup> דב יוסף, קרייה נאמנה, עמוד 160-161.

התחושה הראשונה הייתה שעליהו על מוקש, אולם לאחר בדיקה יותר יסודית, התברר שהיה זה סלע גדול שגרם לזעזוע הנוראי. לאחר שהתאוששנו, יצא הנהג (היחידי שלא נפגע) והחל במבצע החילוץ. למזלנו הוא הצליח להטות את המשאית ולהזיזה מן הסלע. המשכנו בנסיעה איטית, ועשינו דרכנו ישירות לבית-החולים כדי לקבל עזרה ראשונה. לאחר בדיקת רופא, התברר כי פצעינו לא היו קשים, ולאחר חבישה מתאימה הורשינו להמשיך בדרכנו. אצלי נתגלו חתכים בראש, וזכיתי לחבישה אימתנית. הגענו לבסיס לקראת השעה שלוש לפנות בוקר, וניסינו לנוח מהרפתקאות הלילה.

## דרך בורמה

בשעה חמש לפנות בוקר (שעתיים אחרי ששכבנו על מיטתנו), התעוררתי לקול מהומה גדולה. כשירדתי לחצר, התגלה לנגד עיני מחזה מרהיב – חמישה ג'יפים עמוסים בנשק ובאנשים הגיעו מן השפלה בדרך-לא-דרך. בראש הקבוצה עמד "גידי" (עמיחי פאגלין), אותו הכרתי עוד בתקופת פעילותי בח"ק (חיל הקרב) של רמת-גן. ההתרגשות הייתה רבה, ולאחר חיבוקים ונשיקות, הם ספרו לנו על דרך "בורמה" העוקפת את לטרון ואשר בשלב זה ניתן להעביר בה ג'יפים בלבד. גידי הכיר לי את "צ'נקי" (דוד בריסק), שהיה מומחה למרגמות עוד מתקופת שירותו בצבא הבריטי. היה זה ה-9 ביוני, יומיים לפני תחילתה של ההפוגה הראשונה, עליה הוחלט במועצת הביטחון. צ'נקי הנמרץ סיפר כי הביא איתו מרגמה של "3 יחד עם פגזים. הוא ביקש להתקינה במקום מתאים, כדי שאפשר יהיה להפגז את עמדות האויב עוד לפני כניסת ההפוגה לתוקפה. מרוב התרגשות, התעלמנו לחלוטין מן העייפות הרבה, והתחלנו בפריקת המטען היקר. מיששנו את הכלים וסירבנו להאמין למראה עינינו: הנה סוף סוף גם אנו מקבלים נשק, שכה חסר לנו בכל ימי הקרבות. לאחר שנרגענו קמעה, ביקש גידי לקיים דיון עם רענן לקראת המשך פעילותנו בירושלים. תחילה העברתי את צ'נקי עם המרגמה לבסיסנו בבתי פיינגולד, בשכונת "נחלת-שבעה", ומשם הופגזה העיר העתיקה לראשונה ממרגמות של האצ"ל. לאחר מכן יצאתי למטה המחוז כדי להשתתף בדיון עם גידי.

באותו דיון סוכם שבערב נצטרף עם חמשת הג'יפים שנו לשיירה של ההגנה, שתצא עד לקרבת בית-סוסי (ליד גבעה חולית, שעדיין לא הייתה עבירה למשאיות) ושם נפגוש את המשאיות שיגיעו מן השפלה. המטען יועבר מן המשאיות אל הג'יפים, שיחזרו עמוסים לירושלים. גידי היה אמור לחזור עם השיירה לתל-אביב, ואני נתמנתי מפקד הג'יפים של האצ"ל. בשעה היעודה נפגשתי עם יצחק לוי (לויצה), שהיה אחראי מטעם ההגנה על השיירה כולה, וקיבלתי ממנו הנחיות לגבי המסע. נסענו לגבעת-שאול,

ומשם בדרך רומית שהובילה עד למוצא (בכך עקפנו את קטע הכביש שהיה חשוף לאש תותחי הלגיון, שהתמקם בנבי-סמואל הסמוכה). עברנו את הדרך עד לשער הגיא בשלום, ושם פנינו שמאלה (דרומה) בכביש שהוביל להר-טוב, וכעבור קילומטר וחצי פנינו ימינה (מערבה) בדרך עפר מלאה טרשים. ראשיתה של הדרך הייתה במישור, ולא התעוררו כל בעיות מיוחדות. אולם במהרה הגענו אל גבעה חולית, שלא הייתה עבירה אפילו לג'יפים. הבחורים נאלצו לרדת מן המכוניות ולדחוף אותן במעלה ההר. למעלה חיו המשאיות עם המטען, שהועבר לג'יפים כדי לקחתו לירושלים. ההמולה הייתה רבה, צעקות וצווחות ואנשים רצים הלך ושוב. ההרגשה הייתה שאיש אינו שולט במצב, אולם התברר כי היה איזה שהוא סדר בכל הבלגן הזה, והכול בא בסופו של דבר על מכונו בשלום. לאחר חיפושים וביירוים מצאנו את המשאיות שלנו, ובמהרה התחוויר לי כי לא נוכל להעביר בג'יפים את כל המטען ובנוסף לזאת גם את האנשים הרבים שרצו לעלות לירושלים. היו אלה ירושלמים ששחררו מבתי-המאסר והמעצר, ועז היה רצונם לחזור אל משפחותיהם. הבחירה הייתה קשה ואכזרית, והבחורים צרו על גידי כדי שיאפשר להם לנסוע לירושלים. גידי השתמט מן ההחלטה הבלתי נעימה והפנה אותם אלי, בטענה שאני האחראי על השיירה שלנו. נאלצתי להיות "הרשע" ולהגביל את מספר הנוסעים, אך לא הייתה זו מלאכה קלה. העמסנו על הג'יפים יותר מאשר יכלו לשאת, ורק לאחר שג'יפ אחד התהפך, החילוננו להוריד חבילות ולהחזירן לתל-אביב. הבחורים סירבו לחזור לשפלה, ובמקרה אחד ספרתי 10 איש תלויים על המשא שהועמס על הג'יפ. גידי וחלק מחבריו, המשיכו את דרכם לתל-אביב. התבוננתי בהם בקנאה רבה. מאוד רציתי לבקר את משפחתי וחברי ברמת-גן, אותם לא ראיתי חמישה חודשים, וברצון הייתי מעביר את הפיקוד על הג'יפים למישהו אחר ומצטרף אל הנוסעים לתל-אביב. אבל החובה הייתה מעל לכול.

נסענו באיטיות רבה בשביל שהוביל את כביש הר-טוב—שער הגיא. בדרכנו פגשנו בעשרות רבות של חיילים, שכל אחד מהם נשא על כתפו ציוד צבאי. היו אלה עולים חדשים, שלא שלטו בשפה העברית ולא היה להם מושג כמה קרובים היינו לגבול המלי-מסומן. גם פרדות הלכו בשביל ומשא כבד על גבן. מפעם לפעם נשמעו יריות, ופה ושם התפוצץ פגז בודד. הלילה היה בהיר ויפה, והמסע הלילי של ערב-רב מזוין בשדה הפתוח, הזכיר לי מערבון אמריקאי (חסרו רק העגלות הכבדות הרתומות לסוסים).

הגענו בשלום אל הכביש, והוריתי לנהגים להגביר את המהירות, כי רציתי להגיע לירושלים לפני עלות השחר. בהגיענו לקריית-ענבים, עצרו אותנו זקיפים שעמדו על הכביש. היו אלה אנשי הפלמ"ח, שביקשו לערוך בדיקה במטען שלנו. הסברתי להם שאנו אנשי האצ"ל, ולא הרשיתי להם לגעת בחבילות. לאחר דין-ודברים, שללו באיומים של פתיחה באש, אפשרו



לנו להמשיך מדרכנו. מאוחר יותר נודע לי, כי הפלמ"ח התאונן על-כך ששאלתיאל קיפח אותם באספקה צבאית ועל-כן נהגו לעצור את השיירות שנסעו לירושלים ולהוריד מכל מכונית "מעשר" לסיפוק צורכיהם.

מאמצי ועדת ההפוגה להכריז על הפסקת אש נמשכו כל ימי הקרבות. ב-22 במאי החליטה מועצה הביטחון על הפסקת אש מיידית בכל החזיתות; מדינת ישראל קיבלה על עצמה לקיים את ההחלטה, אולם היא נדחתה על-ידי הערבים והמלחמה נמשכה בכל עוזה. ב-29 במאי שוב החליטה מועצת הביטחון על הפסקת אש מיידית, אולם גם החלטה זו נדחתה על-ידי הערבים. רק כאשר התברר לערבים כי ניצחונם אינו בהישג-יד, הם קיבלו את החלטת מועצת הביטחון והסכימו לקיים בארץ הפוגה לתקופה של ארבעה שבועות, החל ב-11 ביוני 1948. את המשא-ומתן בין הצדדים ניהל המדינאי השבדי, הרון פולקה ברנדוט, שנתמנה על-ידי האו"ם מתווך בין היהודים והערבים.

ההפוגה נתקבלה בברכה ובהקלה רבה על-ידי תושבי ירושלים, אזרחים וחיילים כאחד. החיילים, ובמיוחד אלה שהשתייכו ליחידות הלוחמות, היו עייפים מן הלחימה הקשה, שנמשכה יומם ולילה ללא הפוגה. הם היו עייפים גם מן המתח הנפשי, בהיותם עדים לחוויה הנוראה של חבר שנפגע. תרם למתח גם תסכול של אין-אונים, שנבע ממחסור תמידי בנשק ובלוחמים.

האזרחים, שחיו כל ימי הקרבות בחרדה נוראה, יצאו מן המקלטים החשוכים וקיבלו את שיירות הג'יפים עמוסי המזון בשמחה ובתרועה. סוף סוף פסקו ההפגזות, שגבו מחיר דמים גבוה מאוד מן העומדים בתור לחלוקת מים או מצרכים חיוניים אחרים. אפשר יהיה לצאת לאוויר החופשי, להוציא את הילדים לטיול קצר ולבקר קרובים ומכרים, מבלי לחשוש לפגז תועה. התגברה התקווה כי בעזרת ההפוגה והקשר שנוצר עם השפלה, ניתן יהיה להחזיר את החיים בירושלים למסלולם הרגיל. מי יודע, אולי יחזרו לזרום מים בברזים? ואולי אפשר יהיה להאיר את הבית באמצעות נורות החשמל שעמדו ללא שימוש זמן כה רב? וחשוב מכול, אולי אפשר יהיה גם לגוון את המזון ולהגדיל באופן משמעותי את כמותו?

מיד עם תחילת ההפוגה, הציב הרון ברנדוט את אנשיו בעמדות-מפתח, כדי שיוכלו לפקח באופן יעיל על ביצוע הפסקת-האש על-ידי הצדדים הלוחמים. פתיחת הכביש הראשי לירושלים לצורך העברת מצרכי מזון הייתה נתונה בידי ועדת ההפוגה, אלא שזו נתקלה בקשיים רבים. הערבים נקטו תכסיסי השהיה ומנעו את העברת השיירות. תחילה התווכחו לגבי מקום הצבת תחנות הביקורת ותהליך הביקורת. אולם הבעיה העיקרית הייתה דרישתם להטיל פיקוח גם על השיירות שעברו ב"דרך בורמה", ועד שהעניין לא יוסדר, לא הרשו מעבר מכוניות בכביש הראשי. צה"ל צפה בעיה

זו מראש, ובעוד מועד הוסע נציג האו"ם לכל אורכה של "דרך בורמה", כדי שיווכח שאמנם נסללה הדרך לפני תחילת ההפוגה ועל-כן אין היא בת-פיקוח. אחר ערמו הערבים קושי נוסף, בטענה שהכביש הראשי חובל בזמן הקרבות ואינו עביר למכוניות. דב יוסף שלח פועלים מירושלים לשער-הגיא כדי לתקן את הכביש, ורק ב-19 ביוני, שמונה ימים לאחר תחילת ההפוגה, נפתח הכביש הראשי לתנועה ושתי שיירות אספקה יצאו לירושלים בפיקוח האו"ם. השיירות, שנעו בכביש לירושלים, נבדקו על-ידי משקיפי או"ם בעת העמסתן וכל התכולה נרשמה בקפדנות. בפעם השנייה נבדקו המכוניות בדיקה שטחית בלבד בתחנת הביקורת אשר בשער-הגיא.

בעוד השיירות נעות בכביש הראשי, נערכו דיונים מתישים בין דב יוסף לבין המתווך לגבי כמות המזון שמותר להעביר לירושלים. הקו שהנחה את ברנאדוט היה, כי "מלאי המצרכים החיוניים לא יהיה גדול או קטן בתום ההפוגה משהיה בראשיתה". פירוש הדבר, שיהודי ירושלים צריכים להמשיך ולהסתפק בכמויות המזון המקוצצות שקיבלו בזמן המצור, בעוד שדב יוסף טען כי יש לספק לתושבים כמות מזון רגילה כפי שצורכים תושבי העולם המערבי. החל ויכוח קטנוני על מספר הקלוריות שרשאים יהודי ירושלים לקבל בכל יום. דב יוסף פעל כפרקליט מנוסה והביא נימוקים מנימוקים שונים להגדלת מספר הקלוריות לנפש ליום, בעוד ברנאדוט עשה כמיטב יכולתו להקטין את מספר הקלוריות. כאשר דב יוסף טען כי בארצות-הברית המנה הנורמלית היא 3,900 קלוריות ברוטו לנפש ליום, ענה לו מקדונלד (נציגו של ברנאדוט) כי בסין חיים מיליוני אנשים על סף רעב. השיב לו דב יוסף: "אנו מעדיפים לחיות לפי דוגמת ארצות-הברית ולא לפי דוגמת סין". גם מספר תושבי ירושלים היהודיים היה נתון במחלוקת, כאשר חברי ועדת ההפוגה מנסים כל הזמן להקטין את המספר ועל-ידי כך להקטין את כמות המזון שמותר להביא העירה. לבסוף התפשרו הצדדים והוסכם כי כל תושב מ-108 אלף התושבים שחיו בירושלים המערבית יקבל 3,100 קלוריות ביום. כן הורשתה אספקת דלק לירושלים.

עם פתיחת הדרך וחדוש הקשר עם השפלה, רצו רבים מתושבי ירושלים לעזוב את העיר, מי לביקור קרובים ומי כדי לברוח מהסבל ומהסכנה. מיד עם תחילת ההפוגה ננקטו אמצעים מיוחדים כדי למנוע עזיבה המונית. כל מי שביקש לנסוע לתל-אביב היה זקוק לרשיון מיוחד מטעם "ועדת ירושלים", ורשיונות כאלה היה קשה מאוד להשיג. למרות כל הקשיים, הצליח מספר ניכר של תושבי ירושלים לעקוף את המחסומים ולנטוש את העיר.

כזכור, התקינו הבריטים בזמנו צינור, שהוביל מים ממעינות ראש-העין לירושלים באמצעות שלוש משאבות. לאחר צאת הבריטים את העיר, הפסיקו הערבים, ששלטו בראש-העין ובמשאבות אשר בלטרון, את הזרמת

המים לירושלים. על-אף שהיו אמורים לחדש את אספקת המים באותו צינור, נמנעו הערבים מלעשות זאת. הם הבינו היטב את חשיבות המים לירושלים ולכן, למרות כל הלחצים, לא חידשו את אספקתם, ובחודש אוגוסט, לאחר שמהנדסים יהודים הצליחו לתקן את תחנת השאיבה בלטרון, פוצצה חיילי הלגיון והוציאה מכלל שימוש. אולם במקביל לדיונים עם הרזון ברנאדוט, החלה חברת "מקורות" בהתקנת צינור מים ב"דרך בורמה". הצינור קישר את הבארות שבאזור רחובות עם תחנת השאיבה ליד שער הגיא, שהייתה בשליטת כוחותינו. כעבור חודשיים של עבודה, ב-11 באוגוסט, החלו לזרום מים בצינור החדש וירושלים ניצלה מן הצמא.

למרות הפיקוח של משקיפי האו"ם, זרמה לירושלים כל הזמן תגבורת צבאית בציד ובאנשים, הרבה מעבר למוסכם עם המתווך. בדרך כלל השתמש צה"ל ב"דרך בורמה" להעברת ציוד צבאי, בעוד הכביש הראשי לירושלים, שעבר דרך לטרון, שימש להעברת מזון וסחורות אחרות שיועדו לאזרחי העיר.

## הגדוד הירושלמי

גם האצ"ל בירושלים קיבל תגבורת גדולה בנשק ובלוחמים מן השפלה. כאשר ביקשתי מרענן חופשה קצרה כדי לנסוע לרמת-גן ולבקר את הורי, וגם כדי לנח קצת מכל אשר עבר עלי במהלך הקרבות, הוסבר לי כי נוכחותי בירושלים חיונית היא, בגלל הארגון מחדש שהאצ"ל עובר בירושלים. הוחלט לרכז את כל הבסיסים שהיו מפוזרים בעיר, ולהקים מחנה אחד גדול עבור הגדוד הירושלמי. הוטל עלי למצוא מקום מתאים, והכן לאחר חיפושים רבים, בחרתי בשכונת קטמון, שהייתה נטושה וניתן היה ללא קושי לחסום בה מספר רחובות. אגב, בנוסף ליחידות הירושלמיות שלחמו בעיר, הצטרפו לגדוד כוחות נוספים שהגיעו מן השפלה.

כזכור, הכריז האצ"ל על פירוקו בתחום מדינת ישראל, אולם צה"ל לא היה מסוגל לקלוט את כל המתנדבים. אותן יחידות של האצ"ל שלא נקלטו בצבא, פעלו על-פי הוראות המטה הכללי של צה"ל. כך נשלחו יחידות האצ"ל לכבוש את הכפר הערבי "יהודייה" ולתקוף את העיר הערבית רמלה. כך קרה שעם תחילת ההפוגה נשארו עדיין לוחמים רבים שלא הספיקו להצטרף לצה"ל, וחלק מהם ביכר לעלות לירושלים ולהצטרף לכוחות האצ"ל ששמרו על עצמאותם הארגונית בעיר. היו מקרים שלוחמי אצ"ל, שהגיעו ברכב למחסום שהוקם ליד קיבוץ חולדה, לא הורשו להמשיך בדרכם, בטענה שישנה הוראה מפורשת מן המטכ"ל למנוע מהם את המעבר לירושלים. במקום פרצו ויכוחים קולניים, מלווים באיומים של פתיחה באש, אולם לידי התנגשות של ממש לא הגיעו. אנשי האצ"ל מצאו דרכים

חלופיות ולעתים אף צעדו ברגל עד ירושלים, עמוסים בנשק שנשאו על גופם.

מאחר שנמנע מן האצ"ל להעביר נשק ברכב שנע ב"דרך בורמה", נמצאה דרך להעבירו באמצעות הכביש הראשי. כך קרה, למשל, שיוסף בג'יו, איש אצ"ל לשעבר, שימש נהג משאית שהובילה מצרכי מזון לירושלים. לאחר שסיימו להעמיס על המשאית שלו את שקי הבצל, נסע בג'יו לבסיס אצ"ל בפתח-תקווה ושם הוסיפו שקים מלאים בנשק, שהוטמנו מתחת לשקי הבצל. המשאית עברה את הביקורת של פקחי האו"ם ללא קושי, ובירושלים עשה תחילה בג'יו את דרכו לבסיס האצ"ל בירושלים ורק לאחר שהנשק נפרק, נסע למסור את מטען הבצל. בג'יו לא היה בודד; מספר נהגים עשו כמוהו והעבירו נשק עבור האצ"ל בירושלים.

בראש "גדוד מספר 6" של האצ"ל בירושלים עמד נתן-ניקו גרמנט ("שמשון") שחזר לא מכבר מגלות במחנות המעצר באפריקה; יהושע ברנדיס-הכהן ("אליצור") שימש סגנו, מנחם שיף ("זאב") שימש קצין מבצעים ויחיאל אוהב-עמי ("עידו") שימש שלישי הגדוד. הגדוד כלל שלוש פלוגות קרביות: פלוגה מספר 1, בפיקודו של יהודה לפידות ("נמרוד"); פלוגה מספר 2, בפיקודו של צבי קניג ("ישי"); ופלוגה מספר 3, בפיקודו של אליעזר סודיט-שרון ("קבצן"). כן כלל הגדוד פלוגת רגמים, בפיקודו של דוד בריסק ("ברוך" או "צ'נקי"); משטרה צבאית (האחראי היה קלמן ברגמן "דן"), יחידת מודיעין בפיקודו של רפאל סבן וכן שירותי-עזר.

ברחוב רמב"ן 14 ברחביה היה בסיס הבנות, אשר שירתו בעיקר ביחידות הקשר ובשירות הרפואי. האחראית על בסיס הבנות הייתה אמה גרמנט ("אביגיל"). הבניין נמצא נטוש, מאחר שבעליו הלא-יהודים עזבו את ירושלים עם תחילת הקרבות.

בקטמון (היום רחוב הפורצים 27) היה בסיס הנוער, ובו צעירים בני 15-17 שעסקו בשירותי עזר כמו: הדבקת כרזים, שליחויות וכן תפקידים שונים בבסיסים. הם עברו אימונים בנשק, וחלקם אף השתתפו בקרבות. פנחס טוכמן ("רון") שימש מפקד פלוגת הנוער, ובהמשך החליף אותו דוד הורן ("גיל") ורון עבר לשמש מזכיר המחוז.

עם תחילת התארגנות הגדוד וקבלת הנשק מתל-אביב, הוחל באימונים אינטנסיביים. על מלאכת האימונים ניצח צ'נקי, שבנוסף להיותו מומחה למרגמות, עסק בהדרכה בזמן שירותו בצבא הבריטי. פלוגה מספר 1 בפיקודי, שרבים מלוחמיה נפגעו במהלך הקרבות, הייתה הפלוגה הראשונה שנכנסה לבסיס בקטמון ועברה שם ארגון מחדש. לאחר סיום אימוני הפרט, הכיתה והמחלקה, הוחלט לקיים אימון פלוגתי, שאמור היה לסגור את סדרת האימונים המפרכת. בעוד המחלקות מסתערות על

הגבעות של שייח' באדר (שם מצוי היום משכן הכנסת), הגיעו הידיעות הנוראות בדבר השמדתה של אניית הנשק "אלטלנה".<sup>99</sup>

אין זה המקום לדון בפרשת "אלטלנה", אולם מן הראוי לציין את ההשלכות שהיו לטרגדיה של האנייה על האצ"ל בירושלים. על סיפון האנייה שהפליגה מצרפת היו 900 לוחמים ונשק רב, שכלל: 5000 רובים; 250 מכונות ירייה; 3 מיליון כדורים; 3000 פצצות-אוויר; 5 זחל"מים ומאות טונות של חומר נפץ. בדיונים שנערכו בעוד האנייה בלב ים, הציע פיקוד האצ"ל בתל-אביב לממשלת ישראל, כי 20 אחוז מן הנשק שהיה באנייה יועבר לשימוש האצ"ל בירושלים. נציג משרד הביטחון הסכים להצעה זו, אולם כאשר האנייה התקרבה לחופי הארץ, השתבשו העניינים והאנייה הופצה ועלתה באש מול חוף תל-אביב. מחנות האצ"ל פורקו על-ידי חיילי צה"ל, מפקדים רבים נעצרו ויתר הלוחמים הועברו למחנה הקלט.

כאמור, הגיעתני הידיעה על השמדת האנייה כשהייתי בעיצומו של תרגיל פלוגתי. למקום הגיע רענן וסיפר כי יש חשש שהאצ"ל יותקף גם בירושלים. כדי למנוע זאת, החליט להפגין כוח על-ידי עריכת מצעד ברחובות העיר. המשימה הוטלה עלי, בטענה שפלוגתי הייתה מגובשת ומאורגנת יותר מן הפלוגות האחרות, שהיו בשלבי התארגנות שונים. ניסיתי להשתמש מן המשימה בטענות מטענות שונות, אולם מאומה לא עזר. בלית ברירה כינסתי את כל הפלוגה במגרש המסדרים אשר בבסיס בקטמון והתארגנו למסע. בראש המצעד נסע משוריין, ואחריו נעה הפלוגה, מחלקות מחלקות.

הקהל הרב, שהתאסף על המדרכות, הריע לנו בעוברנו ברחובות ירושלים. בכיכר ציון עצרנו, ואליאל דרור-פריימן, מוותיקי התנועה הרביזיוניסטית, נשא מעל אחת המרפסות נאום חוצב להבות. כל הזמן חששתי מפרובוקציה מצד ההגנה, ולכן כל הלוחמים, מלבדי, נשאו רובים ללא תחמושת. המצעד, שעבר ללא הפרעות, הסתיים בשירת "התקוה" אדירה, ומה שמחתי לחזור לבסיס כשהכול היה כבר מאחורי.

פרשת "אלטלנה" לא הפריעה להתארגנות הגדוד בבסיס קטמון. מפקדים בכירים המשיכו להגיע מן השפלה וזרם הנשק לירושלים לא פסק. מצבת הנשק גדלה לאין שיעור, וקשה היה להשתחרר מן המחשבה, כמה שונים היו יכולים להיות פני הדברים, אילו נשק זה עמד לרשות האצ"ל בירושלים חודשיים מוקדם יותר. במקום 2 מקלעי ברן שהיו רכוש האצ"ל בזמן הקרבות, הגיע מספר המקלעים בסוף תקופה ההפוגה ל-40! מספר הרובים גדל מכמה עשרות למאות רבות. נוספו 5 מכונות ירייה מטיפוס בראונינג, כ-10 מרגמות בקוטר "3 עם מלאי של אלפי פגזים וכן 2 פיאטים.

<sup>99</sup> על פרשת "אלטלנה", ראה ספרו של שלמה נקדימון, אלטלנה, הוצאת עידנים, 1978.

לקראת חידוש הקרבות היה הגדוד בתקן מלא, מאומן, מצויד, מאורגן כראוי ומוכן לקראת הבאות.

במשך כל תקופת ההפוגה נמשכו הפגישות בין נציגי האצ"ל לנציגיו של שאלתיאל בעיר. האצ"ל המשיך למלא את כל המשימות שהוטלו עליו, והמטה בראשותו של דב יוסף המשיך לספק לאצ"ל אספקה ושירותים. לאחר הטבעתה של האנייה "אלטלנה", נוצר מתח בין הצדדים ובמטה האצ"ל חששו שגם בירושלים ינסה בן-גוריון לחסל את הארגון בכוח הזרוע. בנוסף לזאת, באה פרשת המרגלים הבריטיים, שהעיבה עוד יותר על מערכת היחסים העדינה בין האצ"ל להגנה.

מאז פרצה המלחמה גברו בירושלים השמועות בדבר קיומם של מרגלים המדווחים לערבים על הנעשה בירושלים העברית. בזמן ההפגזות התרבו הפגיעות הישירות במתקנים בעלי חשיבות אסטרטגית, ושירותי המודיעין של ההגנה ושל האצ"ל התרכזו בעובדי חברת החשמל הירושלמית, שידעו את מיקומם של המפעלים האסטרטגיים אשר קיבלו אספקת חשמל על-פי-הוראות ראשי ההגנה. האווירה בעיר הייתה קשה, ושירותי המודיעין התאמצו ללכוד את המרגלים. ואמנם עצרה ההגנה את אחד מקציניה, מאיר טוביאנסקי, שעבד כפקיד בכיר בחברת החשמל הירושלמית ונחשד שסיפק ידיעות לאויב. טוביאנסקי הועבר מירושלים וב-30 ביוני 1948 הועמד בפני בית-דין שדה, שמצא אותו אשם בריגול ודן אותו למוות. מיד לאחר מתן גזר-הדין, הוצא טוביאנסקי להורג. שנה לאחר מכן, ב-1 ביולי 1949, כתב בן-גוריון לאלמנתו של טוביאנסקי שבעלה "היה חף מפשע, ופסק הדין וביצועו הם טעות טרגית". בארי, שהיה אחראי להוצאתו של טוביאנסקי להורג, הועמד למשפט ונמצא אשם בהריגה. (על פרשת טוביאנסקי, ראה ספרו של שבתי טבת "כיתת יורים בבית ג'יז")

ב-7.7.48, יום לפני בואו של שמואל כץ לירושלים,<sup>100</sup> עלה המודיעין של האצ"ל על חמישה פקידים בריטיים שעבדו בחברת החשמל והתגוררו במושבה הגרמנית. בידי החמישה נמצא משדר רב-עוצמה, שבאמצעותו שדרו לעמיתיהם בעיר המזרחית. הם הואשמו במסירת ידיעות לאויב והושמו במעצר בתחום הגדוד בשכונת קטמון. בחקירה הודה אחד העצורים במעשים שיוחסו לו ובדברי עצור שני נמצאו סתירות רבות. שלושת האחרים הכחישו בתוקף כל קשר לריגול. במטה האצ"ל הובעה הדעה שיש להעמיד את העצורים הבריטיים בפני בית-דין צבאי, אולם שמואל כץ, שבדק את חומר החקירה, היסס לעשות זאת.

<sup>100</sup> שמואל (מוקי) כץ, נתמנה נציגו האישי של בגין בירושלים ובתור שכזה היה האחראי הראשי על כוח האצ"ל בעיר.

בינתיים פתחה ממשלת בריטניה במסע תעמולה נרחב לשחרור העצורים. מאחר שבריטניה לא הכירה עדיין במדינת ישראל, היא פנתה לממשלת ישראל באמצעות הקונסול הבלגי בירושלים, ששימש יושב-ראש ועדת הקונסולים לשביתת-הנשק. ממשלת בריטניה פנתה גם לרוזן ברנדוט וכן למועצת הביטחון של האו"ם. טענתה הייתה כי לישראל אין רשות להעמיד את חמשת העצורים הבריטיים לדין וכי על הישראלים להעביר את העצורים לידי האו"ם. ממשלת ישראל ענתה כי תעשה כל אשר ביכולתה כדי להביא לשחרור העצירים הבריטיים ודב יוסף, הממונה על ירושלים מטעם ממשלת ישראל, הפעיל לחץ כבד על נציגי האצ"ל להעביר לידיהם את העצורים. דב יוסף אף איים כי הצבא יפעל לשחרר את העצורים בכוח. במקביל הודיע דב יוסף כי גם להגנה יש חומר-האשמה נגד החשודים. נציגי האצ"ל דרשו להעביר לידיהם את החומר הזה, אולם נתקלו בסירוב מוחלט.

בהודעה לעיתונות שנמסרה על-ידי דובר הרשות היהודית בירושלים ב-13.7.48 נאמר:

אנו מבינים שישנן עדויות על האשמות רציניות נגד חמשת הפקידים הבריטים של חברת החשמל הירושלמית העצורים בידי האצ"ל. נעשים ניסיונות לסדר את העברת האנשים הללו לידי ממשלת ישראל, כדי לברר את ההאשמות נגדם ואם ימצאו יסודות לכך – להעמידם למשפט.

אולם רק לאחר שדב יוסף מסר התחייבות מפורשת להעמיד את חמשת הבריטים לדין, הסכים מטה האצ"ל להעבירם לידי השלטונות היהודיים בירושלים. ניקו גרמנט ("שמשון") נשם לרווחה; החזקתם של העצורים בבית-מעצר מאולתר הפריעה לחיי השגרה של הגדוד ולהכנות לקראת הקרבות שמשמשו ובאו.

שניים מתוך החמישה, סילבסטר והוקינס, הועמדו בפני בית-המשפט המחוזי, בעוד יתר השלושה שוחררו מאחר שהתובע הכללי לא מצא ראיות מספיקות נגדם. סילבסטר נמצא אשם ונידון לשבע שנות מאסר, בעוד חברו הוקינס יצא זכאי. בית-הדין לערעורים איפשר לסילבסטר להינות מן הספק וביטל את פסק-הדין של בית-המשפט המחוזי. בזאת תמה פרשת חמשת פקידי חברת החשמל הבריטיים שנתפסו על-ידי האצ"ל.

## קרבות "עשרת הימים"

ההפוגה, שנמשכה שישה שבועות, הסתיימה ב-8 ביולי 1948. עם חידוש הקרבות, חל שיפור קיצוני במצב-רוחם של היהודים בירושלים, אזרחים וחיילים כאחד. במשך תקופת ההפוגה הוזרמו לעיר כמויות גדולות של מזון ומצרכים, והתקנת צינור המים לבירה הייתה בעיצומה. הוסרה תחושת המצור שכה העיקה, הוסר החשש מפני הרעב והצמא, ונעלמה הרגשת האין-אונים מול ההפגזות האיומות שתבעו את קורבנותיהם מדי יום ביומו. חידוש הקשר עם השפלה הגביר את הביטחון ואת האמונה שלא אלמן ישראל.

הזרמת הנשק וחומרי המלחמה לירושלים, באמצעות "דרך בורמה", גרמה למהפך ביחסי הכוחות בעיר. היחידות הצבאיות עברו ארגון מחדש, והשורות המדולדלות מלאו במתנדבים חדשים שהגיעו מן השפלה. הלוחמים העייפים החליפו כוח ועברו אימונים אינטנסיביים בנשק החדש שהגיע העירה. כדי להבין את משמעות השינוי שחל בצידוד הכוחות בירושלים, מן הראוי להשוות את מצבת הנשק בעיר לפני ואחרי ההפוגה הראשונה. מספר הרובים הוכפל, ומספר המקלעים גדל מ-28 ל-150! אולם השינוי במצב הנשק הכבד היה דרמטי יותר: 6 מק"בים לפני ההפוגה לעומת 16 לאחריה, 2 פיאטים לפני ההפוגה לעומת 24 לאחריה.

מצבת הנשק בירושלים<sup>101</sup>

| 8.7.1948 | 15.5.1948 |                 |
|----------|-----------|-----------------|
| 1800     | 1011      | רובים           |
| 1020     | 502       | תת-מקלעים       |
| 150      | 28        | מקלעים קלים     |
| 16       | 6         | מקלעים בינוניים |
| 25       | 24        | מרגמות 2"       |
| 13       | 4         | מרגמות 3"       |
| 13       | 2         | דוידקה          |
| 17       | 2         | פיאט            |

<sup>101</sup> יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 474.



## מצבת הנשק הכבד בירושלים

| 8.7.1948 | 15.5.1948 |             |
|----------|-----------|-------------|
| 6        | _____     | מרגמות      |
|          |           | כבדות       |
| 3        | 1         | תותח נ"ט 2  |
|          |           | פאונד       |
| 1        | _____     | תותח 75 מ"מ |
| 1        | _____     | תותח 37"    |

לעומת התחזקות היהודים בירושלים, חל אצל הערבים תהליך הפוך. הלגיון הערבי נחלש הן בכוח-אדם והן בנשק, בעיקר בתחמושת ארטילרית. את הלוחמים המנוסים שנפגעו בקרב היה צורך להחליף במגויסים חדשים ובלתי מנוסים. באשר לנשק, יש לזכור כי הלגיון הערבי היה תלוי באספקה ממחסני הצבא הבריטי, אולם בריטניה התחייבה למלא אחר החלטת מועצת הביטחון שהכריזה על אמברגו של נשק על כל אזור הלחימה בארץ-ישראל. המצב הגיע לידי כך שהמלך עבדאללה ביקש מגלאב פחה, מפקד הלגיון הערבי, להתלוות אל שר החוץ הירדני, שיצא ללונדון לשכנע את ממשלת בריטניה לשלוח לצבא ירדן נשק ובעיקר פגזים למרגמות ותותחים. לאחר דיונים ממושכים, החליטה ממשלת בריטניה שלא להיענות לבקשת המלך עבדאללה והשיבה את פני שליחיו ריקם. היה זה לא במעט כתוצאה מן הלחץ שהפעילה ממשלת ארצות-הברית על הבריטים שלא להפר את החלטות מועצת הביטחון. במברק ששלח שגריר ארצות-הברית בלונדון אל משרד המדינה בוושिंगטון נאמר, כי לפי האינפורמציה שהגיעה לידי ממוקורות ירדניים, יש ללגיון אספקה ופגזים שיספיקו ללחימה של ימים ספורים בלבד.<sup>102</sup> אינפורמציה דומה שלח נחום גולדמן, שהיה נציג הסוכנות היהודית בבריטניה, אל בן-גוריון בתל-אביב.

עם סיום ההפוגה הראשונה היה הכוח היהודי בירושלים חזק בהרבה מן הכוח הערבי בעיר. המורל בקרב הלוחמים היהודים היה גבוה, והכול חיכו למתקפה היהודית שאמורה הייתה להתחיל ב-8 ביולי 1948. באותם ימים (ב-11 ביולי) כינס דובר הצבא מסיבת עיתונאים ובה הודיע כי בירושלים קיים הסכם בין הצבא, האצ"ל ולח"י בדבר תיאום הפעולות הצבאיות באזור ירושלים. כזכור, ההסכם בין האצ"ל ובין ההגנה הושג יום

<sup>102</sup> מסמכי משרד החוץ האמריקאי, שנת 1948, כרך 5, עמוד 1204.

לפני צאת הבריטים את העיר ונשמר במשך כל ימי הקרבות. החידוש הפעם היה בהצטרפותו של ארגון לח"י להסכם. יש לציין כי גם לח"י התחזק מאוד בירושלים, בעקבות תגבורת משמעותית שקיבל מן השפלה הן בלוחמים והן בנשק.

במטה האצ"ל חיכו בקוצר-רוח לתחילת הקרבות. כבר בימים האחרונים של ההפוגה, נפגשו נציגי האצ"ל (מרדכי רענן ומנחם שיף) עם שאלתיאל וקצין המבצעים שלו. נציגי האצ"ל הציעו לכבוש את העיר העתיקה בכוחות משותפים. על תשובתו של שאלתיאל מספר מנחם שיף בעדותו:<sup>103</sup>

שאלתיאל טען שלעיר העתיקה אין חשיבות מבחינה צבאית ועל-כן, לא זה המבצע החיוני ביותר. הצעתו הייתה לחכות עד תום ההפוגה ורק אז יראה כיצד יתפתחו העניינים. הוא נטה לפעולה בדרום, נגד המצרים. הסברתי לו כי בעיית העיר העתיקה איננה צבאית גרידא, אלא בעיקרה לאומית-מוסרית. טענתי גם שכיבוש העיר העתיקה היה מנתק את כוחות הערבים הלוחמים בלטרון מן הבסיסים שלהם ביריחו.

גם יצחק לוי (לויצה) מציין כי:<sup>104</sup>

לדעת שאלתיאל תפקידם העיקרי של כוחות המחוז היה ונשאר להגן על העיר. עם זאת הוחלט ליזום כמה מבצעי התקפה מקומיים ... מכל האפשרויות בחר שאלתיאל במבצע מוגבל, בגזרת בית-וגן. הוא סיפר לי, כי בחר כמקום הפעולה את המרחב הדרומי-מערבי, בכוונה להרחיב את פרוזדור היציאה מירושלים. אמרתי לו, כי יש טעם במבצע כזה רק אם יסתיים בכיבוש בית-ג'אלה ובית-לחם, אך שאלתיאל החליט להסתפק בפעולה מוגבלת ונזהר ממבצע בעל תנופה.

עם פרוץ הקרבות, ב-8 ביולי 1948, לא היו ללגיון הערבי כל תוכניות התקפה. הוא נקט קו הגנתי בלבד וצימצם את עוצמת ההפגזות שהונחתו על העיר. אולם שאלתיאל, למרות יתרונו הצבאי הברור, ראה את עיקר תפקידו בהגנה סטטית על ירושלים. להוציא יוזמה מקומית מוגבלת בכפרים הערביים מלחה ועין-כרם, שאף שאלתיאל להגיע למצב של רגיעה. הוא

<sup>103</sup> מכון ז'בוטינסקי, עדות מנחם שיף.

<sup>104</sup> לוי יצחק (לויצה), תשעה קבין, עמוד 306.

דחה כל הצעה לפעולה צבאית מקיפה בצפון העיר או במזרחה. בעדותו בפני ענף ההיסטוריה של צה"ל, מספר ציון אלדד, ששימש קצין המבצעים של מחוז ירושלים:

לא ידוע לי על הוראות מבצעיות בגזרתנו, אשר ניתנו מצד המטכ"ל. אני מצדי לא קיבלתי הנחיות מסוג זה ממפקד המחוז, לכן גם לא תוכננה בירושלים תוכנית אופרטיבית מקיפה לקראת הקרבות.

לאור התחמקויותיו של שאלתיאל, הועלתה האפשרות שהאצ"ל יתקוף את העיר העתיקה באופן עצמאי, ללא שיתוף עם כוחות ההגנה. הוזמנתי למטה הגדוד, יחד עם יתר מפקדי הפלוגות, כדי לדון באפשרות כיבוש העיר העתיקה. "שמשון" (נתן-ניקו גרמנט), מפקד הגדוד, הציג את הבעיה ואחריה סיפר "זאב" (מנחם שיף), קצין המבצעים של הגדוד, על הפגישות עם שאלתיאל ועל סירובו לתת תשובה ברורה בדבר שיתוף כל הכוחות בהתקפה מוחצת על העיר העתיקה. למרות שהגדוד שלנו היה בתקן מלא ומצויד היטב, הסיכון בפעולה עצמאית היה גדול מדי. יכולנו לבצע התקפת מחץ נועזת ולפרוץ אל תוך העיר העתיקה, אולם לא היה אפשר לצפות מראש כיצד יתפתח הקרב. חסרנו את העתודות הדרושות לקרב מסוג זה, ולכן לא היה מנוס מן המסקנה שאין בכוחנו לתקוף את העיר העתיקה ללא עזרה מצד שאלתיאל. הדיונים שניהלנו הגיעו ככל הנראה לידיעתו של שאלתיאל, אשר חשש שנבצע את ההתקפה על העיר העתיקה בעצמנו, ובפגישות הנוספות שניהל עם נציגי הארגון, שינה לפתע את גישתו. הוא הסביר כי החליט לתקוף את העיר העתיקה בכוחות משותפים, אולם קודם לכן ביקש שהאצ"ל יפריש כוחות כדי לכיבוש את הכפר הערבי מלחה. נוסף לזאת ביקש שאלתיאל כי האצ"ל ימשיך להחזיק בעמדות בהר-ציון וכן בבתי פאג"י בצפון העיר. מטה האצ"ל נענה לבקשותיו של שאלתיאל בחוסר התלהבות, תוך תקווה כי לאחר ביצוע המשימות הללו, ייצאו בכוחות משותפים לכיבוש העיר העתיקה.

על יחסו של שאלתיאל לאצ"ל ניתן ללמוד מעדותו הבאה:<sup>105</sup>

לאצ"ל וללח"י הוקצתה הגיזרה הדרומית [מלחה ובית-מזמיל] ... הם היוו עדיין כוח והייתי חייב לשמור על ההסכם עם הפורשים. לו היו בידי כוחות מספיקים הייתי מכניסם למחנה-ריכוז; אולם ניתנה לי הוראה מן הפיקוד העליון לשתפם בפעולה. אצ"ל לא ביצע שום פעולה

<sup>105</sup> שם, עמוד 313.

עצמאית מאז דיר-יאסין. מוטב להעסיקו במסגרת התכנון שלנו מלהניח לו לבצע פעולות עצמאיות על דעת עצמו.

יש לציין כי עם חידוש המלחמה, הוטל על פלוגתי להחזיק בהר-ציון, ולשם ביצוע המשימה נאלצתי לשלוח להר שתי מחלקות. הקשר עם הר-ציון נעשה בחסות החשכה, כי במשך היום שלט הלגיון על הגישה להר מעמדותיו אשר על חומת העיר העתיקה. עם רדת הלילה, עליתי עם אנשי אל ההר וערכנו סיור להכרת השטח. לאחר ביקור בעמדות, עליתי אל ראש המגדל של כנסיית דורמציון, ממנו ניתן היה להשקיף על העיר העתיקה, והתבוננתי בעצב ברובע היהודי שנהרס כליל בידי הלגיון הערבי. ברדתי מן המגדל, סיירתי באולם הגדול, תוך שאני מתפעל מהאקוסטיקה המיוחדת שלו, ולאחר מכן נשאתי פעמי אל קומת המרתף. בעודי יורד במדרגות, נתקלתי לפתע בשני נזירים גרמנים אשר מנעו ממני את הכניס למרתף. הוסבר לי כי שאלתיאל הרשה להם להישאר בכנסייה, ואסר על החיילים להפריע את מנוחתם. כאשר שאלתי את מפקד ההר, אותו החלפתי, באם ידוע לו מה יש במרתף הכנסייה, נעניתי כי נאסר עליו לרדת לשם ולכן אין לו מושג מה יש שם. ברדתי מן ההר יצרתי קשר על מפקדתו של שאלתיאל, והסברתי כי נוכחותם של הנזירים הגרמנים על הר-ציון מהווה סיכון ביטחוני גבוה. בתשובה נאמר לי כי הבעיה היא מדינית ולא צבאית, והורדת הנזירים מן ההר עלולה להביא לידי משבר עם העולם הנוצרי. לא השלמתי על התשובה שקיבלתי, כי לא יכולתי להשתחרר מהוראותיו של שאלתיאל לכוחותינו בעיר העתיקה לנטוש את את הכנסייה היוונית ברובע הארמני, צעד שקירב את קצו של הרובע היהודי.

באותו לילה נערכה בהר-ציון התקפה קשה על עמדותינו. הדיוק בפגיעות עורר אצל הלוחמים את החשד שהאינפורמציה המדויקת שיש ללגיון על מיקום העמדות, מקורה במישהו שנמצא על ההר, ונפוצו שמועות כאילו הנזירים הגרמנים מעבירים ידיעות לאויב. בעקבות שמועות אלה, ביקשתי רשות לערוך חיפוש במרתף המנזר, אולם נעניתי בשלילה. כאשר למחרת הלילה התחזקה ההתקפה על עמדותינו, החלטתי שמחובתי לעשות מעשה. ירדתי למתחם הגדוד בקטמון וטלפנתי למטה המחוז של האצ"ל, במטרה לשוחח עם רענן ולטקס יחד עצה. מן הצד השני של הקו ענה לי קול בלתי-מוכר שהזדהה בשם "מוקי" (היה זה שמואל-מוקי כץ, שכאמור הגיע לירושלים כנציגו האישי של מנחם בגין ונחשב לאיש הבכיר ביותר של הארגון בירושלים). הסברתי למוקי את בעיית הנזירים בהר-ציון, וביקשתי רשות לבצע "תרגיל" שיביא להערכתי להורדתם מן ההר. להפתעתי הרבה, קיבלתי את אישורו ומיד טלפנתי לסגני, מסעוד ביטון, שנשאר על הר-ציון, והודעתי לו כי באם עד הבוקר לא יורדו הנזירים מן ההר, הוא רשאי להוציא

אותם להורג. כמובן שלא הייתה לנו כל כוונה לפגוע בנזירים בצורה כלשהי, אבל ניצלנו את העובדה שהשיחה להר-ציון עוברת באמצעות המרכזיה שנמצאת בידי כוחות ההגנה שבימין-משה ושהם נוהגים להאזין לכל שיחותינו. ואכן, מיד לאחר ששמעו את ההוראות שמסרתי למסעוד ביטון, הם הודיעו על-כך למפקדתו של שאלתיאל וזה האחרון התקשר עם מוקי כץ והזהירו להימנע מלנקוט בפעולה כלשהי שעלולה לפגוע בנזירים. מוקי ענה שיברר את העניין ושאל אותי מה ישיב לשאלתיאל. הצעתי שיסביר לשאלתיאל כי הדרך היחידה לשמור על שלומם של הנזירים היא להורידם מן ההר. התפתח ויכוח קשה, שנמשך עד לאחר חצות לילה, אולם בסופו של דבר נתקבל האישור ולמחרת בבוקר הורדו הנזירים אחר כבוד מהר-ציון.

הקרבות בהר-ציון היו קשים, כי העמדות של שני הצדדים היו בטווח זריקת רימונים. מכאן גם מספר הנפגעים הרב, והצורך בערנות מרבית ביום ובלילה. באחד הימים קיימתי דיון במטה, ששכן באולם המרתף בו נמצא לפי המסורת קברו של דוד המלך, כאשר לפתע נכנס אחד הלוחמים, חיזור כסיד, ומרוב מתרגשות לא היה מסוגל לדבר. ניסיתי להרגיעו וכל אשר הצלחתי להוציא מפיו הייתה מילה מגומגמת אחת:

"ע-ר-ב-י".

הבנתי שערבים נכנסו לעמדה בה שמר אותו חייל, ורצתי מיד עם "יפרח" (יוסף רונן-פרנקנטל), שעמד לידי, כדי לראות מה קרה בעמדה. בהגיענו למקום התברר לנו כי הבחורים שהיו בתורנות שמירה, עסקו בשתיית קפה, כאשר לפתע נכנס לעמדה חייל הלגיון הערבי אשר תעה בדרכו, ומיד משהבחין בטעותו, פנה לאחור. ניגשנו לעמדת הירי, והספקנו לראות את הלגיונר מטפס על גדר האבנים כדי להגיע אל עמדת האויב. "יפרח", שראה את הלגיונר ראשון, פנה אלי ו"כיבד" אותי בחיסולו. כיוונתי את הרובה לעבר חייל הלגיון, אולם בשום פנים ואופן לא יכולתי ללחוץ על ההדק. התבוננתי בלגיונר ולפתע נשתכחה ממני המלחמה האיומה. ראיתי לפני אדם, אשר תעה בדרכו ונכנס לעמדתנו ללא כל כוונות זדון. לא מצאתי כל סיבה לפגוע בו. כך המשכתי להתבונן בלגיונר, עד אשר נעלם מנגד עיני. "יפרח", שהיה עד למתרחש, נעץ בי את מבטו, אולם לא אמר דבר.

במשך ההפוגה התנהל משא-ומתן עם הירדנים, בתיווך הרוזן ברנדוט, בדבר פירוז הר-הצופים ובית-החולים אוגוסטה ויקטוריה. ואמנם ב-7 ביולי, יום לפני תחילת הקרבות, נפגש דוד שאלתיאל עם מפקד הדיוויזיה של הלגיון הערבי, הבריגדיר לאש, ושניהם חתמו על הסכם הפירוז. על-פי ההסכם, יונף דגל האו"ם על בנייני האוניברסיטה העברית ועל בית-החולים

"הדסה", והכוחות הצבאיים על ההר יוחלפו בכוח של שוטרים. האספקה להר וכן החלפת השוטרים יוסדרו על-ידי שיירות שיגיעו להר אחת לשבועיים.

למחרת החתימה על ההסכם הורדו מהר-הצופים, בחסות האו"ם, כל אנשי ההגנה על ציודם ובמקומם הועברו אל ההר 70 לובשי מדי שוטרים. להר-הצופים חשיבות אסטרטגית רבה. הרכס חולש על העיר העתיקה וכן על הדרך המקשרת את ירושלים עם יריחו. הסכם הפירוז והוויתור על עמדה אסטרטגית כה חשובה, חיזק במטה האצ"ל את הסברה כי לשאלתיאל לא היו כל כוונות לכבוש את העיר העתיקה. הפירוז מסביר גם את העובדה כי כל התוכניות ההתקפיות של שאלתיאל היו לכיוון דרום וכי לא הוכנה כל תוכנית לתקוף את עמדות הלגיון הערבי בצפון ירושלים.

## כיבוש מלחה

אור ליום 14 ביולי הותקפה מלחה על-ידי פלוגה של האצ"ל, אליה צורפו שתי מחלקות מפלוגת יהונתן בפיקודו של מיכאל גרוס. מפקד כוח האצ"ל היה אליעזר סודיט ("קבצן") וסגנו בן-ציון כהן ("ג'ורא"). בבית-וגן הוצבה סוללת מרגמות, שהופעלה בפיקודו של דוד בריסק ("צ'נקי") מן האצ"ל.

לאחר הפגזה כבדה של הכפר, הגיע תור חיל-הרגלים, שהתקדמו בשלושה ראשים: שתי מחלקות פלוגת יהונתן שהתפרסו באיגוף ממזרח לכפר, כוח בפיקודו הישיר של "קבצן" התפרס ממערב לכפר, וכוח נוסף בפיקודו של "ג'ורא" שתקף את מרכז הכפר. יש לזכור, כי השטח בין בית-וגן לבין מלחה היה זרוע מוקשים רבים והיה צורך בנקיטת אמצעי זהירות מיוחדים כדי לא לדרוך על אחד מהם. מיד לאחר ההפגזה פרצו חילופי אש כבשים ויהודה סלונימסקי, שהסתער עם הכוח של "ג'ורא", נהרג מאש האויב. הכוח התוקף המשיך להתקדם בשלוש זרועות וכעבור כמה שעות לחימה נשברה התנגדות הערבים והאויב נסוג.

עם עלות השחר נתפס הכפר כולו. "קבצן" ארגן את יחידותיו בפאתי הכפר ומחלקה אחת, בפיקודו של אריה אפשטין-אשל ("יריב"), נשלחה לכבוש את משלט אל-ראס מדרום לכפר. לאחר מכן פתחו הערבים בהפגזה כבדה על הכפר וכוח רגלים הסתער על מחלקתו של אשל. בהתקפת-הנגד הזו הצליחו הערבים לכבוש את משלט אל-ראס ואנשי מחלקתו של "יריב" פתחו בנסיגה בלתי מאורגנת לעבר הכפר. הם התרכזו בבית קיצוני על הגבעה, אולם במהרה התברר כי היו חשופים לאש האויב ומספר הנפגעים הלך וגבר. הפצועים הועברו למערה שנמצאה בסמוך והיתר נסוגו למרכז הכפר. הערבים המשיכו בהסתערות והגיעו עד למערה. הם גילו את הפצועים ששכבו חסרי אונים ודקרו אותם למוות. רק לוחם אחד נשאר בחיים; הוא שכב ללא ניע גם כאשר דקרו אותו בסכין. ערמת החללים כיסתה את גופו ובגלל הדם הרב שניגר עליו, חשבוהו הערבים למת. עם רדת חשכה, זחל מן המערה לכיוון הכפר וחבריו מצאוהו מוטל בשדה. מפיו נודע את אשר אירע במערה.

הערבים הגיעו עד פאתי הכפר, אולם נסוגו כתוצאה מהתקפת-הנגד שאורגנה על-ידי אליעזר סודיט וצבי קניג שבא עם התגבורת. מלחה חזרה לשליטה יהודית.

סיכום הקרב היה עגום: 17 הרוגים ופצועים רבים.

גם לאחר כיבוש הכפר מלחה, לא מיהר שאלתיאל לתקוף את העיר העתיקה. הוא טען בעדותו כי "הניח שההפוגה השנייה לא תבוא לפני סוף

יולי וזה הזמן העומד לרשותו".<sup>106</sup> גם ההיסטוריון נתנאל לורך כותב כי: "מתוך ההנחה שהפוגה השנייה לא תמהר לבוא, כפי שמיהרה למעשה, נקבע יום האפס לכיבוש העיר העתיקה לסוף חודש יולי".<sup>107</sup> אולם מסתבר שבן-גוריון לא הניח "שהפוגה השנייה לא תמהר לבוא". ההיפך הוא הנכון. הערכתו הייתה כי "יש להניח שבסוף השבוע או בשבוע הבא יטילו עלינו הפוגה – וזו תוכל להיפך לגמר המלחמה בפועל. עלינו, אפוא, לנצל הימים המועטים שנשארו למלחמה בוודאות – אני משער עד יום ה' או ו' [15 או 16 ביולי 1948]."<sup>108</sup>

---

<sup>106</sup> יצחק לוי (לויצה), תשעה קבין, עמוד 313.

<sup>107</sup> נתנאל לורך, תולדות מלחמת הקוממיות, עמוד 264.

<sup>108</sup> ד. בן-גוריון, יומן המלחמה, עמודים 581-582.



## מבצע "קדם"

רק כאשר היה ברור כי ההפוגה תיכנס לתוקפה תוך פחות מארבעים ושמונה שעות, החלו בירושלים בהכנות לקראת המבצע לשחרור העיר העתיקה. ביום החמישי, 15 ביולי, כינס שאלתיאל את מפקדי המחוז הבכירים והודיע להם לראשונה על מבצע "קדם". באותו יום עצמו, החליטה מועצת הביטחון על הפסקת-אש בארץ.

בעוד מתנהל הקרב על מלחה, הגיע לירושלים עמיחי פאגלין ("גידי"), יחד עם שרגא עליס ("חיים טויט") ויצחק סגל ("ירחמיאל"). השלושה עשו דרכם ישירות אל שמואל כץ ו"גידי" פתח ואמר:

"מה עם העיר העתיקה? מדוע עד היום לא התקפנו את העיר העתיקה?"

שמואל כץ הסביר לאורחים את השתלשלות העניינים, אבל הוסיף והציע שגידי וחבריו יבדקו את האפשרות לתקוף את העיר העתיקה ללא עזרת צה"ל (מאז ההפוגה נשבעו לוחמי ההגנה אמונים לצה"ל וההגנה פסקה מלהתקיים כארגון עצמאי). גידי וחבריו פנו מיד למטה הגדוד בקטמון וביקשו ללמוד את תנאי החזית הגובלת עם העיר העתיקה. צוינו בפניהם שלושה מקומות שמהם ניתן לתקוף את העיר העתיקה: האפשרות האחת – הר-ציון, שבו החזיקו יחידות האצ"ל ועל-כן ניתן היה להשתמש בו כבסיס להתקפה. החיסרון הגדול היה ריחוקו של הר-ציון מן העיר והקלות היחסית שבה ניתן היה לנתק את המקום מבסיסי האצ"ל בעיר, הן על-ידי הלגיון והן על-ידי כוחות צה"ל. באותם ימים הייתה הגישה להר-ציון נעשית רק בחסות החשכה, מאחר שבמשך היום שלטו חיילי הלגיון הערבי מעמדותיהם שעל החומה על הדרך שהובילה להר. לאחר שאפשרות ההתקפה מהר-ציון נפסלה, יצאה החבורה לבדוק את האפשרות השנייה – התקפה ממזר נטרדם, החולש על השער החדש. השמועה בדבר הסיור הגיעה לאוזניו של שאלתיאל, וניתנה הוראה חמורה ליחידה ששלטה במזר, לא לאפשר לאנשי האצ"ל לסייר במקום. כך נפסל גם מזר נטרדם כנקודת יציאה להתקפה על העיר העתיקה. האפשרות השלישית הייתה התקפה חזיתית על שער יפו, אולם לאחר שיקול דעת וניתוח הכישלון של התקפה דומה על-ידי כוחות ההגנה ב-17 במאי, נדחתה גם האפשרות הזו. בנוסף לזאת הוסבר לגידי שהתקפה בהשתתפות גדוד אחד בלבד מהווה סיכון גבוה מדי, כי במקרה של סיבוך במהלך הקרב, לא תהיה כל אפשרות לשלוח תגבורת. לא נותר אפוא אלא לחכות בסבלנות עד אשר יודיע שאלתיאל על מימוש הבטחתו להתקפה משולבת על העיר העתיקה.

ביום חמישי, 15 ביולי, החליטה מועצת הביטחון על הפסקת אש בירושלים. כאמור כינס שאלתיאל באותו יום את מפקדי המחוז הבכירים והודיע להם לראשונה על הפעלתו של מבצע "קדם" לכיבוש העיר העתיקה. למחרת היום קיבל שאלתיאל שני מברקים. האחד מבן-גוריון, שנאמר בו:<sup>109</sup>

מועצת הביטחון החליטה שמחר בבוקר [דהיינו בשבת, 17 ביולי] ברבע לפני השעה שש, צריכה האש להיפסק בירושלים, וביום שני בבוקר באותה שעה בכל הארץ. הוועדה הקונסולרית בירושלים מונתה על פיקוח הפסקת האש. עליך להתקשר מיד עם קבלת הודעה זו ולהודיע שבפקודת ממשלת ישראל אתה מפסיק את האש בהתאם להחלטה, בתנאי שהוועדה תודיע עד 12 בלילה, או שעה יותר מאוחרת לפי ראות עיניך, שהערבים קיבלו ההפוגה והפסיקו האש ברבע לפני שש לפי שעון ישראל.

המברק השני נשלח על-ידי יגאל ידין ובו נאמר:

בעקבות מברק שר הביטחון, שנשלח אליך בעניין ההפוגה, עליך לשקול מה תוכל לעשות הלילה. האפשרויות הנראות: שייח' ג'ראח או ראש גשר בעיר העתיקה. במקרה שרק אחת האפשרויות בת-ביצוע עד ההפוגה, יש לבצע את שייח' ג'ראח.

שאלתיאל זימן אליו את נציגי האצ"ל ופרש בפניהם את תוכניתו, לפיה תותקף העיר העתיקה בשלוש זרועות: האחת – גדוד בית-חורון, בפיקודו של מאיר זורע (זרו), תפרוץ מהר ציון ותתקדם צפונה. השנייה – גדוד של האצ"ל, שיפרוץ דרך השער החדש ויתקדם לעבר שער שכם; והזרוע השלישית – יחידה של לח"י, שתפרוץ בחומה בין השער החדש לשער יפו. שלושת הכוחות יפגשו בתוך העיר העתיקה, וכדי למנוע התנגשות ביניהם הוקם קשר אלחוט בין כל היחידות ודיווח רציף על מצב ההתקדמות של כל אחת מהן.

למבצע ניתן השם "קדם" והוא היה אמור להתחיל ביום השישי בשעה 22:00. ההנחה היסודית הייתה כי במשך הלילה ניתן יהיה ליצור ראש גשר בתוך העיר העתיקה. נציגי האצ"ל שאלו מה יהיה גורל החלטת מועצת הביטחון בדבר הפסקת-אש בשבת בשעה 05:45? על כך ניתנה תשובתו

<sup>109</sup> דוד שאלתיאל, ירושלים תש"ח, עמוד 203-204.

של שאלתיאל: "אם חילופי האש ימשכו, נמשיך במבצע מבלי להתחשב בהחלטת מועצת הביטחון".  
 באשר למצב הערבים בעיר העתיקה, אנו מוצאים בדו"ח מודיעין את הדברים הבאים:<sup>110</sup>

פחד תקף את הערבים ורבים עוזבים את המקום, כי חוששים מפגזים של היהודים... ההתמרמרות גדולה. אין אפשרות מחיה... מים לא חסר, אולם אין במה לשלם עבור הלחם... הייאוש תקף את הערבים. חוששים לפלישה יהודית. המצב הצבאי אינו מזהיר. שמירה חלשה מסביב לעיר העתיקה ותו לא. לפי המשקיף הניאטרלי, הערבים לא יוכלו להחזיק מעמד עם תהיה התקפה רצינית.

ביום שישי, 16 ביולי, התקיימה ישיבה במטה הגדוד, שהשתתפו בה: מפקד הגדוד (ניקו גרמנט) וסגנו (יהושע ברנדיס-הכהן), שלושת מפקדי הפלוגות (יהודה לפידות, צבי קניג ואליעזר סודיט), מנחם שיף (קצין המבצעים), דוד בריסק (האחראי על הרגמים), שרגא עליס ויצחק סגל. את הישיבה ניהל עמיחי פאגלין ("גיד"), שהסביר את פרטי התוכנית. הועלתה שאלת הפסקת-האש, שאמורה הייתה להיכנס לתוקפה בשבת בבוקר. בתשובה נאמר מפורשות כי שאלתיאל התחייב בפני נציגי האצ"ל שאם חילופי האש ימשכו – תימשך ההתקפה על העיר העתיקה ולא תהיה הפסקת אש בשעה 05:45.

לאחר הדיון במטה, יצאה החבורה לסיור בשטח ומעל הגג של מנזר נוטרדם נפרסה העיר העתיקה בכול הדרה. שוב חזר גיד על פרטי התוכנית, אולם מאחר שלא נותר זמן לערוך סיור לילה, הוא הציע שאחד הלוחמים מהיחידה שהחזיקה במנזר ושהכיר היטב את השטח, יוביל את היחידה הפורצת אל השער החדש.

הוחלט שאני אעמוד בראש יחידת החוד שתמנה 45 איש, ושתפקידה יהיה לפרוץ לתוך העיר העתיקה ולהחזיק בראש גשר, כדי לאפשר את כניסת יתר הכוחות. לאחר הפריצה אמור היה להיכנס צבי קניג עם פלוגתו, בעוד אליעזר סודיט, שפלוגתו סבלה אבדות קשות בזמן כיבוש מלחה, יישאר בבניין נוטרדם וישמש כעתודה.

השמועה בדבר ההתקפה הממשמשת ובאה עשתה לה כנפיים, ובגדוד שררה אווירה של חג – הנה יוצאים סוף-סוף לשחרר את העיר העתיקה. כל אחד ביקש להתנדב לפעולה, ואנשי המחלקה מפלוגתי שזה עתה ירדה מהר-ציון הודיעו במאורגן כי הם מוותרים על החופשה ומבקשים

<sup>110</sup> ארכיון צה"ל, 54,500/48.

לצרפם למבצע. הלוחמים, חמושים מכף רגל ועד ראש במיטב הנשק של אותם ימים, עמדו שורות שורות על מגרש המסדרים של הגדוד והאזינו לפקודת היום, שנכתבה בידי שמואל כץ:

חיילי הארגון הצבאי הלאומי!  
היום הוטל עליכם מבצע היסטורי וגורלי. אתם הולכים לכבוש את ירושלים העתיקה, עיר-קודשנו, בירת-דוד, בירת ממלכתנו, מרכז עמנו הנצחי. רבים וגדולים המבצעים וההישגים של חיילי הארגון הצבאי הלאומי, אשר קמו למען שחרור עמנו ומולדתנו, אך לא היה תפקיד צבאי אשר ידמה לתפקיד אשר עליכם למלא כאן על חומות ירושלים. ביניכם נמצאים חיילים, אשר התנדבו מכל קצות העולם, דוברי שפות שונות ורבות. בשביל חלק מכם הייתה ירושלים חלום שחלמתם במרחקים, אגדה שניקתם בימי ילדותכם, אגדה על מלכים ולוחמים וזוהר וקדושה. לחלק מכם ירושלים היא חייכם היום-יומיים ותקוות חייכם למחר.

במבצעכם הלילה אתם קושרים את העבר עם העתיד; את החלום עם המציאות, אשר גם היא תהיה נצחית: ירושלים עיר בירתנו, עיר השלום אשר בה יחודשו לנו ולבנינו זוהרה וקדושתה.

חיילי הארגון הצבאי הלאומי!  
אתם שגמרתם דף עגום בתולדות עמנו, נקראים היום לכתוב דף חדש של זוהר וגבורה.  
עלו והצליחו, וירושלים לנו תהיה לנצח!

לאחר סיום המסדר, עלו הלוחמים על המשאיות, ובשירה אדירה של "היום שרה הקטנה" שמו פעמיהם לעבר בניין בנק ברקלייס ומשם צעדו לעבר מנזר נוטרדם. יצחק סגל ("ירחמיאל") נתמנה מפקד הכוח כולו, וחיילי שלוש הפלוגות, שתפסו את מקומם במרתף המנזר, חיכו בקוצר רוח לבאות. הזמן שנותר עד שעה 20:00, שעת תחילת ההפגזה על העיר העתיקה, נוצל לשינון תוכנית הפעולה ובעיקר הפרטים שהיו דרושים כדי למנוע התנגשות מיותרת בין כוחות האצ"ל לכוחות שאמורים היו לפעול בקרבת מקום. בשעה 22:00, לאחר שעתיים של ריכוך ארטילרי כבד, אמורה הייתה יחידת החוד לפרוץ את השער החדש ולסלול את הדרך בפני יתר היחידות. אולם מה רבה הייתה האפתעה כאשר הגיעה השעה 20:00 ולא נשמעו קולות הירי הארטילרי. ההודעה שהגיעה באלחוט אמרה כי חלה דחייה וכי שעת האפס נדחתה, תחילה לשעה 23:00 ואחר-כך – לחצות לילה. הדחייה גרמה אכזבה קשה, כי היא צמצמה את זמן הלחימה בחסות החשכה והקטינה את הסיכויים ליצור ראש גשר בתוך העיר העתיקה לפני עלות השחר. בשעה

23:00 החלה ההרעשה, אולם הקצב הלך ונחלש עד אשר פסק לחלוטין. ההודעה באלחוט אמרה כי שעת האפס נדחתה שוב והפעם לזמן בלתי ידוע. השמחה שליוותה את הלוחמים עם היציאה לפעולה, פינתה את מקומה לאכזבה וייאוש; ההרגשה הייתה שעומדים להחמיץ הזדמנות היסטורית לשחרר את עיר דוד. הזמן זחל לאיטו והבחורים שכבו בשקט על רצפת מרתף המנזר, כל אחד נתון למחשבותיו. המוראל הלך ודעך והספק תפס את מקום התקווה הגדולה. לפתע, בשעה 02:30, הגיעה הפקודה לצאת לדרך, ובמקביל החלה הפגזה כבדה שהייתה אמורה לשתק את האויב ולאפשר לפורצים גישה נוחה אל השער. צעדנו בזהירות בין הריסות הבתים עד שהגענו סמוך לחומת העיר העתיקה, אלא שההפגזה לא נפסקה, והפגזים נפלו לא רחוק מאתנו. ביקשתי באלחוט להפסיק את ההפגזה, כדי לאפשר לבצע את הפריצה. בתשובה נאמר לי כי לח"י וגדוד "בית-חורון" כבר פרצו ולכן עלי לפרוץ מיד. סמוך לשעה שלוש לפנות בוקר ניגשו החבלנים, בפיקודו של יוסף דנוך-אבני ("אבני"), אל השער והניחו את חומר-הנפץ. כעבור זמן קצר, נשמעה התפוצצות חזקה, והשער נפרץ. אבני התקרב לשער, ומצא כי מאחוריו מצויה גדר אבנים שיש לפוצצה. ביקשתי כמות נוספת של חומר-נפץ, וכשזו הגיעה, פתחו שני מקלעי הֶבְּזָה שהוצבו על גג המנזר באש חזקה על חומת העיר העתיקה. בחסות האש הזו הגיעו החבלנים והניחו בשנית את מטעני חומר-הנפץ ליד גדר האבנים ופוצצוה. הודעתי באלחוט כי השער נפרץ, וביקשתי להודיעני עד היכן נכנסו יתר הכוחות. אינפורמציה זו הייתה חיונית להמשך הקרב, כי לפי התוכנית היה על לח"י לתפוס את בניין קולג' "האחים", החולש על השער החדש. ללא תפיסת בניין זה, יכול היה האויב לשטוף את השער באש ולמנוע מאתנו הכנסת כוחות אל תוך העיר העתיקה. נתבקשתי להמתין לתשובה, וכעבור מספר דקות הודיעוני באלחוט כי לח"י לא הצליחו לפרוץ וגם גדוד "בית-חורון" עדיין שוהה בהר-ציון. התברר כי אנו היינו היחידים שהצלחנו לפרוץ את חומת העיר העתיקה, והפקודה שקיבלתי הייתה להכניס את הכוח פנימה ולנסות לפעול באופן עצמאי. אולם בינתיים האויב התאושש, והיחידה הראשונה ששלחתי פנימה נפגעה עד אחד. הודעתי למפקדת האצ"ל כי להערכתי, בזמן הקצר שנותר לנו ללחימה עד עלות השחר, אין לנו שום סיכוי ליצור ראש גשר בתוך העיר העתיקה. התשובה הייתה כי עלי להיכנס פנימה בכל מחיר. ביקשתי לשוחח עם עמיחי פגלין ("גידי"), שהיה המפקד הבכיר במטה האצ"ל, והסברתי לו כי אם נפרוץ אל תוך העיר העתיקה, ניכנס למלכודת מוות.

"גידי", אמרתי באלחוט, "אם נמלא את פקודתך, אף אחד מאתנו לא יחזור חי ולא יהיה מי שיספר את תוכן שיחתנו. אני משאיר את גורלנו למצפונך".

גידי ביקש ממני להמתין, ולאחר שקיים התייעצות במטה, הודיע לי כי הוא משאיר את ההחלטה בידי. כעסתי מאוד, כי ראיתי בכך חוסר הגינות. חרה לי שהפיקוד הבכיר לא היה מוכן לקבל על עצמו את האחריות להחלטה כה חשובה, והטיל זאת על כתפי הקטנות. בינתיים הופיע אבני, ובהתרגשות רבה אמר לי:

"נמרוד, השער פתוח! מדוע אינך פוקד עלינו להיכנס פנימה?".

לא סיפרתי לו את תוכן השיחה שהייתה לי באלחוט. כל אשר ביקשתי ממנו היה לסמוך עלי ועל שיקולי. ריכזתי את היחידה בחורבה, שהייתה צמודה לחומה, וחייתי לבאות. ההחלטה הייתה קשה וכואבת. לסגת – לא רציתי, ולתת את הפקודה להיכנס פנימה – לא יכולתי, כי חסתי על חייהם הצעירים של הבחורים. כך ישבנו באותה חורבה, עד אשר האיר השחר ובשעה 05:45 לפנות בוקר, קיבלנו פקודת נסיגה.

כעבור זמן נודע לי את אשר אירע ביתר המקומות. גדוד "בית-חורון" נערך בימין-משה, ועם חשכה עלה הכוח להר-ציון. הגדוד היה מצויד בפצצה מיוחדת, בעלת מטען חלול בצורת קונוס, שאמורה הייתה ליצור פרצה בחומה. פצצת הקונוס הייתה כבדה מאוד, והחבלנים לא היו מסוגלים להעלותה להר-ציון בשלמותה. על כן נאלצו לפרקה ולהעבירה בשני חלקים. התוצאה הייתה שפצצת הקונוס הגיעה להר ציון רק בשעה שלוש לפנות בוקר. היו גם קשיים בהעברת הקונוס אל החומה, ובסופו של דבר פוצץ הקונוס רק בשעה חמש לפנות בוקר. הפיצוץ היה אמנם חזק מאוד, אולם הותיר על החומה רק כתם פיח גדול.

בעקבות כישלון הקונוס בהר-ציון, מתעוררות מספר שאלות חמורות. הרי משקלו וגודלו של הקונוס לא היו בגדר סוד. מדוע, אם כן, לא טרחו להעבירו להר-ציון לילה לפני ההתקפה? כיצד זה מבססים פעולה שלמה על פצצה שלא נוסתה כהלכה? או שמא נעשה הכול כדי שגדוד "בית-חורון" לא יפרוץ לעיר העתיקה?

גם כוחות לח"י צוידו בפצצת קונוס והמכונית שהובילה אותה נפגעה מפגז שהתפוצץ ליד בנק אנגלו-פלשתינה (היום בל"ל), לא הרחק מן החומה. פרצה דלקה גדולה, שפגעה גם במכוניות נוספות שהיו בקרבת מקום. תחמושת התפוצצה והקליעים עפו לכל עבר. יחידת לח"י קיבלה קונוס נוסף והחבלנים הצליחו לשאת אותו על כתפיהם ולהצמידו לחומה.

אלא שגם במקרה זה הייתה התפוצצות גדולה, שרק פייחה את החומה. קצין המבצעים של שאלתיאל הציע לצייד גם את יחידת הפורצים של האצ"ל בפצצת קונוס; אולם לאחר שהתברר לי כי הפצצה לא נוסתה אף פעם בפעולה מבצעית, ביקשתי לוותר עליה ולהשתמש לצורך פיצוץ השער החדש בחומר-נפץ קונבנציונלי, שהוכיח את עצמו עשרות רבות של פעמים בעבר.

עם תחילת הפעולה, הורה קצין המבצעים של שאלתיאל לאצ"ל להציב את מרגמותיו ב"מגרש הרוסים" ולהפגז משם את העיר העתיקה. צ'נקי התנגד נמרצות להוראה זו, בטענה כי "מגרש הרוסים" קרוב מדי לחזית ואנשיו עלולים להיפגע. אולם מחאותיו של צ'נקי לא מצאו אוזן קשבת ואת אשר יגור – בא לו: פגז אויב פגע בסוללת המרגמות שהוצבה ב"מגרש הרוסים" ושניים מן הרגמים, ג'ו (יוסף) כהן וצבי קרינסקי, מעולי האנייה "אלטלנה", נהרגו. צ'נקי עצמו נפצע קשה מרסיסים שפגעו בגופו.

המטה הכללי של כל הפעולה שכן בבניין המושל ברחוב יפו 34, סמוך ל"מגרש הרוסים". המטה היה קשור בקשר אלחוט אל מפקדת האצ"ל, ששכנה בבניין "בנק ברקלייס"; אל מפקדת לח"י, ששכנה בבניין בנק אנגלו-פלשתינה; ואל מטה גדוד בית-חורון, ששכן בהר-ציון. רענן ייצג את האצ"ל במטה הכללי, אולם לא היה לו קשר ישיר עם מטה האצ"ל שבבניין "בנק ברקלייס". את המידע על מהלך הקרב קיבל רענן מציון אלדד, שפקד על הפעולה כולה. משיחות האלחוט, התקבל במטה הראשי הרושם כאילו התקדמנו כ-100 מטר בתוך העיר העתיקה, והצלחנו ליצור ראש גשר (לי לא היה כל חלק במסירת מידע זה). והנה, כאשר התקרבה שעת ההפוגה, הודיע אלדד על נסיגת כל הכוחות. רענן התערב מיד, ודרש לקיים את ההסכם שהיה לו עם שאלתיאל, לפיו תימשך הלחימה אם יימשך הקרב בתוך העיר העתיקה. אלדד הסביר לרענן כי הוא חייב למלא את הפקודות שהשאיר לו שאלתיאל, שעזב את המטה סמוך לשעה חמש לפנות בוקר ולא נודע מקום הימצאו. לפי עדותו של רענן, הודיע לו אלדד כי אם האצ"ל ימשיך את הקרב ללא רשות, ישתלטו כוחותיו על השער החדש ולא יאפשרו הזרמת תגבורת ליחידת האצ"ל, שתישאר לכודה בתוך העיר העתיקה. דב יוסף, שאינו חשוד באהדה לאצ"ל, שופך אור על שאלת הפסקת-האש בשעה 05:45 של אותו בוקר. וכך כותב דב יוסף:<sup>111</sup>

עוד שאלה מתעוררת כשאנו בודקים את כשלוננו לחזור ולכבוש את העיר העתיקה. מתוך תזכיר שכתבתי אז מתברר, שהייתה לנו זכות חוקית להמשיך בהתקפה, שהתפתחה לטובתנו, גם לאחר שעה 5:45

<sup>111</sup> דב יוסף, קרייה נאמנה, עמוד 254.

באשמורת הבוקר של יום השבת. ביום שישי בשעה שש בערב נפגשנו, סגן אלוף שאלתיאל ואני, עם יושב ראש ועדת ההפוגה והודענו לו, ששאלתיאל קיבל הוראה מממשלתנו להפסיק את האש בשעה 5:45 למחרת בבוקר, אם נקבל עד חצות-הלילה הודעה מוועדת ההפוגה שגם הערבים מסכימים להפסקת האש ... למעשה לא קיבלה וועדת ההפוגה כל תשובה רשמית מצד הערבים ... ברור שאילו המשכנו בקרבות אותו בוקר, לא הייתה מועצת הביטחון יכולה למצוא בנו אשמה מוצדקת... כששאלתי את שאלתיאל למה הפסיקו כוחותינו לירות בשעה 05:45, השיב שאלו היו ההוראות שקיבל.

פקודת הפסקת-האש וסיום מבצע "קדם" באו בתואנה של תחילת ההפוגה; אולם מעניין לציין כי תואנה זו לא מנעה את כיבוש הכפר הערבי עין-כרם הסמוך, שבוצע בליל ה-18 ביולי, דהיינו יומיים לאחר מועד הפסקת-האש בירושלים.

התכנון של מבצע "קדם", מתחילתו ועד סופו, היה מכוון למניעת כיבושה של העיר העתיקה. תחילה, דחיית מועד הפעולה ללילה האחרון של הקרבות. אחר-כך, דחיית שעת האפס משעה 22:00 לחצות לילה, ומחצות – לזמן בלתי-מוגבל ולבסוף ניתנה פקודת היציאה לקרב רק ב-2:30 לפנות בוקר. העיכובים בהעברת הקונס להר-ציון, והפעלתו רק בשעה חמש לפנות בוקר! התפקוד הלקוי של שני הקונסוסים (האחד שהופעל בהר-ציון על-ידי חבלי גדוד בית-חורון, והאחר שהופעל על-ידי לח"י), אשר פייחו את החומה במקום לבקעה. ולבסוף, כאשר התברר שהאצ"ל הצליח לפרוץ את השער החדש, ונדמה היה לשאלתיאל כי נוצר ראש גשר בתוך העיר העתיקה, הוא פקד על נסיגה כללית ואף איים לכלוא את יחידת החוד בתוך העיר העתיקה (ובכך לגזור את דינם למוות), אם יעז האצ"ל להמשיך בקרב. מעניין לציין, כי מלכתחילה נקבע מבצע "קדם" ל-15 ביולי (היום שבו, לפי הערכתו של בן-גוריון, הייתה אמורה להתחיל ההפוגה השנייה). ברגע האחרון, הודיע שאלתיאל על דחיית ההתקפה ביממה שלמה, למרות (ואולי בגלל) שבאותו יום נתקבלה החלטת מועצת הביטחון בדבר דחיית ההפוגה בירושלים לבוקר ה-17 ביולי.<sup>112</sup> והנה במקום להקדים את המבצע - דחוהו! האם מקרה הוא שמבצע "קדם" תוכנן כך שתהיה החלטת מועצת הביטחון אשר תהיה - ההתקפה על העיר העתיקה תחל רק בלילה האחרון של הקרבות?

וכך מסכם את המבצע דן שיפטן בספרו "האופציה הירדנית":<sup>113</sup>

<sup>112</sup> דוד שאלתיאל, ירושלים תש"ח, עמוד 254.

<sup>113</sup> דן שיפטן, האופציה הירדנית, עמוד 142-144.



[...] באותו יום (15.7.48) הועלתה בפני בן-גוריון לראשונה אפשרות אופרטיבית של כיבוש העיר העתיקה, והוא הפגין כלפיה יחס צונן. הוא עצמו לא יזם דיון. ישורון שיף (מפקד גדוד "מכמש") ויצחק לוי (לויצה) "באו מירושלים לבקש שתי פלוגות לכיבוש העיר העתיקה". ביומנו העיר על כך בן-גוריון: "משה דיין היה מתאים לזה – אבל הוא, כמדומני, יורד לדרום בשעה זו". בן-גוריון לא היה צריך לנחש. הוא עצמו הכריע יום קודם לכן לשלוח את גדוד הפשיטה הממוכן 89 לדרום, לאחר שפסל אפשרות של העברת כוחות אחרים לנגב, מחשש שיפגעו במאמץ להקמת המסדרון לירושלים. הוא עצמו קבע כי אין לתגבר את הנגב על חשבון "כיבוש לטרון ושיחרור ירושלים", והוציא מן המערך בחזית זו דווקא את הכוח שהיה, על-פי שיפוטו שלו, מתאים ביותר לשחרור העיר העתיקה ...

רק כאשר כבר היה ברור כי ההפוגה תיכנס לתוקפה בתוך פחות מארבעים ושמונה שעות, החלו בירושלים ההכנות לקראת המבצע לשחרור העיר העתיקה. למבצע הוקצו רק שעות אחדות, בלילה שבין ה-16 ל-17 ביולי, כאשר ההפוגה נועדה להיכנס לתוקפה בירושלים ב-05:45 בבוקר ה-17 בחודש. במקום הגישה העקיפה, שאפיינה את התיכנון המקורי (לפעולה בת שלושה או ארבעה ימים) נבחרה, מחמת לחץ הזמן, התקפת מצח.

אפילו פעולה מאולתרת זו, אשר סד הזמן צימצם את סיכויי הצלחתה למינימום, לא באה, ככל הידוע, ביוזמת ההנהגה המדינית או הצבאית העליונה. אפילו כאשר הסתבר כי נותרו רק ארבעים ושמונה שעות עד להפוגה, העדיף הרמטכ"ל תוכנית אחרת (שייח' ג'ראח) לביצוע מידי. מעורבותו האישית של בן-גוריון התמקדה הפעם באזהרות, בהטלת מגבלות על הפעולה ובהבעת פיקפוקים בדבר תוצאותיה, ולא בהמרצת הביצוע או הבטחת תנאים מדיניים ואסטרטגיים להצלחתה, כפי שידע לעשות במקרים אחרים. כאשר נודע לו על ההכנות הנעשות בירושלים לקראת אפשרות כיבוש העיר העתיקה, שלח (5.7) מברק בהול לדוד שאלתיאל אודות "סכנה הרת אסונות שחיילינו ישדדו ויחללו מקומות קודש נוצריים ומוסלמיים. אם יש סיכוי ממשי לכיבוש עליך להכין כוח מיוחד נאמן וממושם שישמור על המבואות ויאסור על החיילים להיכנס לעיר העתיקה. כדאי לשם כך למקש את כל הכניסות ולהודיע על כך". בנימה של ספק ופיקפוק כתב כי יש לאחוז באמצעי הזה "אם יש סיכוי ממשי של כיבוש". דעתו לא נתקררה עד ששלח מברק נוסף, שהורה לשאלתיאל "להשתמש בלא רחמים

במכונת-ירייה נגד כל יהודי, ובייחוד נגד כל חייל יהודי, שינסה לשדוד  
או ינסה לחלל מקום קדוש נוצרי או מוסלמי".



השער החדש בעיר העתיקה לאחר הפריצה.

לאחר שקיבל בן-גוריון את הדו"ח על כישלון הפעולה, כתב ביומנו "מדוע המרה פקודתנו לעזוב העיר העתיקה ולכבוש שייח' ג'ראח". האמנם המרה שאלתיאל את פקודתו של בן-גוריון? מוזר ששאלתיאל לא רק שלא ננזף, אלא שלאחר ימים מספר קיבל מבן-גוריון מכתב מלא שבחים על תפקודו כמפקד מחוז ירושלים!

מבצע "קדם" לא נכשל, כי מלכתחילה לא נועד לכיבוש העיר העתיקה! הייתה זו אחיזת-עיניים, שתוכננה היטב על-ידי שאלתיאל. הרעיון של מבצע "קדם" לא נולד אלא כדי לפתות את האצ"ל למבצע משותף, כביכול, ולמנוע ממנו על-ידי כך פעולה עצמאית לכיבוש העיר העתיקה. גורל העיר העתיקה נחרץ לא בגלל חולשה צבאית, אלא בשל החלטות מדיניות שבסופו של דבר קבעו את המצב שבו חולקה ירושלים.

## אחרית דבר

למחרת הניסיון הכושל לפרוץ את שערי העיר העתיקה, הייתי במצב רוח קשה. יצאתי עם נורית לעמק המצלבה וביישבנו על אחד הסלעים, סיפרתי לה את הקורות אותי בליל ההתקפה על השער החדש. בניתוח האירועים לא יכולתי להשתחרר מן ההרגשה כי הוחמצה הזדמנות היסטורית לשחרר את עיר דוד. התחושה הייתה כי הכישלון לא נבע מחוסר יכולת צבאית, אולם בהיעדר מידע, לא יכולתי לדעת את אשר התרחש מאחורי הפרגוד. מהלך הקרב הצביע על איזו יד מכוונת שמנעה מאתנו להיכנס לתוך העיר העתיקה ולהתקדם לפי התוכנית. למרבה הצער, לא היה אפשר להחזיר את הגלגל אחורנית.

עם תחילת ההפוגה השנייה, תמה המלחמה בעיר, וכישלון מבצע "קדם" הנציח את חלוקתה של ירושלים – העיר העתיקה נשארה בידי הערבים. אומנם היו פה ושם הפגזות ויריות לעבר העיר החדשה ואף היו הרוגים ופצועים, אולם הקרבות לא התחדשו. החיים בגדוד האצ"ל נכנסו לשגרה של חוסר מעש וההרגשה של חוסר תכלית בקיומנו העצמאי החלה לחלחל בלב החברים. התהלכתי עם תחושה מוזרה של חוסר צדק – בעוד אשר בזמן הקרבות הקשים של המצור היה מחסור חמור בנשק ונאלצנו להסתפק בהתגוננות במפני התקפות הלגיון הערבי, הרי עתה, כאשר יש בידנו נשק רב ומשוכלל, אנו יושבים בחיבוק-ידיים ולא עושים דבר. גם העייפות הפיזית והנפשית עשתה את שלה והחלטתי שהגיע הזמן לצאת קצת לחופשה. בקשתי לנסוע לשפלה אושרה ובהתאם להסדר עם שלטונות צה"ל בירושלים, קיבלתי תעודה שאפשרה לי להצטרף לשיירה הצבאית שיצאה לתל-אביב (יש לזכור שבאותם ימים לא הורשו תושבי ירושלים לעזוב את העיר אלא באישור מיוחד ממשרד המושל הצבאי).

נסענו באוטובוס צבאי, שעשה את דרכו ב"דרך בורמה", אשר שוכללה לבלי הכר. לא הייתה זו אותה דרך שהכרתי בנוסעי בה לראשונה יום לפני ההפוגה. הגבעה החולית, שלא הייתה עבירה אף לג'יפים, כוסתה ברשת ברזל, והאוטובוס הצליח לעבור אותה ללא קושי. הטרשים סולקו מן הדרך והנסיעה עברה ללא תקלות. אנשי חיל ההנדסה של צה"ל עשו לילות כימים כדי להכשיר את הדרך למעבר כלי-רכב והם ראויים לכל המחמאות על עבודתם הקשה והיעילה. אולם הדרך לא הייתה סלולה עדיין ותנועת המכוניות פיזרה אבק סמיך שחדר לכול מקום. בעודי עוצם את עיני בתוך ענני האבק, ניסיתי לתאר לעצמי את הפגישה הצפויה עם משפחתי ברמת-גן; מי יפתח לי את הדלת, את מי אפגוש בבית, כיצד נראים אבא ואימא שלא ראיתים זה שישה חודשים ארוכים? לא עבר זמן רב והגענו את כביש לטרון – מסמיה, משם עשינו דרכנו לעבר קיבוץ חולדה. עצרנו ליד המחסום

וחייל עלה על האוטובוס כדי לבדוק את טופסי החופשה שלנו. לבסוף תמו תלאות הדרך והגענו לתל-אביב, מאובקים ולבנים, כאילו יצאנו זה עתה מתוך שק קמח. האוטובוס הגיע עד בית-הדר, בו שכנו משרדי צה"ל, ומשם עשיתי את דרכי לרמת-גן. מאחר שלא יכולתי להודיע מראש על בואי, היה הביקור הפתעה גדולה לכולם. את הדלת פתחה אימא, שחיבקה אותי בחוזקה ועיניה מלאות דמעות שמחה. אבא הגיע מאוחר יותר – הוא התנדב עם מכוניתו להסיע קצינים וחיילים בתפקיד. אחותי הגדולה רבקה שירתה בחיל התחבורה ואחי אריה שירת בחטיבת "גבעתי".

אותו ערב נשארתי בבית וניסיתי לענות על השאלות הרבות שהומטרו עלי. רק אז נודע לי כי בשעת נפילתו של הרובע היהודי, נפוצו ברמת-גן שמועות שגם אני בין הלוחמים בעיר העתיקה וגורלי לא ידוע.



### אריה, אחי המחבר, חייל בחטיבת גבעתי.

בשבת הלכתי עם אבא לבית-הכנסת ובהתרגשות רבה בירכנו יחדיו את "ברכת הגומל".

למחרת היום נסעתי לתל-אביב. העיר הייתה תוססת ומאורעות המלחמה לא ניכרו בה. הרחובות היו הסואנים, בתי-הקפה והמסעדות המו מאדם והחנויות היו מלאות כל טוב. השפע נראה בכל מקום ומלבד חיילים במדים שהסתובבו ברחוב, לא הורגשה המלחמה בעיר. ירושלים הרעבה והמופגזת, ללא תאורה וללא מים זורמים בברזים, נראתה כמשהו דמיוני ובלתי מציאותי.

בכל מקום, כאשר אמרתי שאני בא מירושלים, נתקבלתי בכבוד-מלכים. כל אחד ניסה לעזור, אפילו בענייני כספים. באותה עת החליפה הממשלה את שטרי הכסף המנדטוריים בשטרות ישראליים. הציבור,

שחשש מערכו של כסף הנייר, אגר מטבעות, שמא ערך המתכת יהיה גדול מן הערך הנקוב על המטבע. כתוצאה מכך נעלמו המטבעות מן השוק ובחנויות הזבנים לא היו מוכנים לתת עודף בכסף קטן. נקלעתי למצב מביך, כי לא היה בידי לשלם בבית-הקפה אלא בשטרות ניר. אולם ברגע שאמרתי כי זה עתה הגעתי מירושלים, השתנה מיד היחס אלי. במקרה אחד, סירב בעל בית-הקפה לקבל תשלום, באומרו כי זו תרמתו הסמלית לסבל שעברנו בירושלים. במקרה אחר הוציא הזבן ממקום מחבוא מטבעות כסף ונתן לי כדי שיהיה לי בשעת הצורך.

אחד מבתי-הקפה שבטיילת על שפת הים, הוסב למועדות עבור לוחמי האצ"ל. שם פגשתי חברים מתקופת היותי ברמת-גן וההתרגשות הייתה רבה. בעודי יושב ומשוחח עם חברים, הופיע לפתע שמוליק קרשניבסקי, שזה מקרוב חזר ממחנה המעצר מגילגיל אשר בקניה. שמוליק עלה במשקל וסיפר לי כי עקב התזונה המאוזנת והמנוחה הרבה, הצליח להחלים ממחלת המלריה ממנה סבל עקב התנאים הקשים של המחותר לפני מעצרו. גם את חברי וידידי יוסף קינדרלר-ילדור פגשתי בבית-הקפה שעל שפת הים. הוא השתייך לגדוד האצ"ל שהצטרף לחטיבת "גבעתי", ונלחם באזור אשדוד, כדי לבלום את התקדמות הצבא המצרי שנע לעבר תל-אביב. יוסף נפצע בקרב בצוארו ופגישתנו התקיימה ימים מספר לאחר ששוחרר מבית-החולים.

אולם הפגישה הנרגשת ביותר הייתה לי עם מנחם בגין, מפקד הארגון. בגין, שזה מקרוב יצא מן המחותרת, עמד בראש מפלגה חדשה בשם "תנועת החרות, מיסודו של הארגון הצבאי הלאומי", והיה עסוק בהכנות לבחירות הכלליות הראשונות שעמדו בפתח. משרד "תנועת החרות" שכן באותה עת ברחוב יהודה הלוי, במקום ששימש את מטה האצ"ל לפני פירוקו. משרדו של בגין שכן בקומה העליונה והכניס לחדרו הייתה מדלת צדדית שפנתה למרפסת. המשרד עצמו היה מרוהט בצנעה רבה – שולחן-כתיבה פשוט, כמה כסאות ואצטבאות גדושות בספרים. הייתה זו הפעם הראשונה שנפגשתי עם מפקד האצ"ל פנים אל פנים וכמובן שהייתי נרגש מאוד. כאשר נכנסתי לחדר, היה בגין רכון על שולחנו, עסוק בכתיבה. הוא הרכיב משקפיים עם עדשות עבות, גידל שפם עבות והרבה לעשן. על פניו ניכר המתח של הימים הקשים שעברו עליו מאז פרשת "אלטלנה". גם העובדה שחמישה ממפקדיו הבכירים של האצ"ל היו עדיין עצורים, הכבידה מאוד על האווירה (החמישה היו: יעקב מרידור, אליהו לנקין, בצלאל עמיצור, הלל קוק ומשה חסון). בגין קם לקראתי, לחץ את ידי בחום, חיבקני והזמין אותי לשבת. הוא הרעיף שבחים על עמידתנו בקרבות הקשים בירושלים וביקש שאספר לו על הקרב ברמת-רחל. אחר שווחחנו על עתיד הגדוד הירושלמי. בגין גרס כי כל עוד קיימת סכנה לבנאום ירושלים,

יש להמשיך ולקיים את הגדוד. להערכתו, נוכחות כוחות האצ"ל בעיר תרתיע את האו"ם מלהפוך את ירושלים לאזור הנתון לשליטה בינלאומית. יש לדחות, על-כן, את פירוק הגדוד עד שתתבהר התמונה. הסברתי לבגין כי הבחורים מסתובבים באפס-מעשה ויהיה קשה להמשיך כך לאורך זמן. הוספתי כי לדעתי מן הראוי לשקול את פירוק הגדוד ולהסדיר את הצטרפותנו לצה"ל. בסיום הפגישה, כאשר עמדתי לעזוב את החדר, אמר לי בגין כי התרשם עמוקות מן הסדר המיוחד שמצא בפלוגתי בשעת ביקורו בירושלים (ביקור זה נערך בשעה ששהייתי בחופשה ברמת-גן). שמחתי לקבל את המחמאה, אף שלא הבנתי למה התכוון. רק כשחזרתי לירושלים. התברר לי כי בשעת העדרי, ערך פקיד הפלוגה סדר חדש במטה; הוא הציב לוח גדול על הקיר ועליו כרטיסים בצבעים שונים, המתארים את מצבת הלוחמים בפלוגה – מי נוכח, מי חולה, ומי בחופשה. אף אני התרשמתי עמוקות מן המטה שלי עצמי.

בזמן העדרי, חלו שינויים אישיים בצמרת הפיקוד בירושלים, הן בצה"ל והן באצ"ל. משה דיין מתמנה מפקד חטיבת "עציוני" במקומו של דוד שאלתיאל ובאצ"ל החליף יצחק אבינועם (שחזר ממעצר בגלות אפריקה) את רענן, שביקש לשחררו מתפקיד מפקד המחוז. אבינועם היה מפקד מחוז ירושלים בזמן המחתרת ונעצר בתחילת שנת 1947, יחד עם סגנו שמואל תמיר ועם מרדכי ארציאלי.

ב-3 באוגוסט 1948, הגיע בגין לביקור בירושלים. בערב הוא הופיע לראשונה באסיפה פומבית, שהתקיימה ב"כיכר ציון" שבפינת הרחובות יפו ובן-יהודה. (תחילה הוקם במקום קולנוע "ציון" ואחר-כך נבנתה הכיכר. הבריטים העדיפו לקרוא לכיכר בשם "רחבת סנסור", על-שם בית-סנסור המצוי בפניה, אולם קשה היה לסנסור להתחרות בשם "ציון"). מול הכיכר, ברחוב יפו 44, ניצב בניין מסוגן שנבנה על-ידי האחים קוקיא כבית מגורים ובשנת 1926 שכר אותו טודרוס ורשבסקי ויסד בו את מלון "תל-אביב". לימים הייתה הבעלות על המלון בידי משפחת לנדנר-ורשבסקי, וב-1958 הוסב השם למלון "רון". קרוב לשעתיים האזין קהל אלפים לנאומו של בגין, שניצב על גזוזטרה במלון "תל-אביב". אנשי המשטרה הצבאית של האצ"ל יצרו חגורה סביב המלון כדי לשמור על מפקדם, וכל הסביבה הייתה מקושטת בדגלי הלאום. בתחילת דבריו, אמר מנחם בגין:

**"חומת העיר העתיקה אינה גבול ירושלים, הירדן אינו גבול ארצנו והים אינו גבול עמנו".**

היום שלמחרת הוקדש לביקור במתחם הגדוד הירושלמי בקטמון, שהסתיים במסדר רב רושם, בו לקחו חלק כל יחידות האצ"ל בירושלים. בגין מסר את

דגל האצ"ל למשמרת הגדוד והמסדר עמד דום בשעה שקרא את שמות חללי הארגון שנפלו במלחמת השחרור. הרשימה פתחה בעולי הגרדום ונסתיימה בחללי אלטלנה וחללי ההתקפה על העיר העתיקה. אחר נשא בגין נאום, בו נאמר, בין היתר:

היום הזה הנני מפקיד בידכם את דגל הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל. תחת דגל זה נלחמו לוחמי השחרור במשך כל שנות מלחמתם; תחתיו צעדו אלפי צעירים שאהבת המולדת הביאתם למלחמת השחרור ושנשבעו שלא להניח את נשקם מידם עד ליום הניצחון; תחתיו עלו לגרדום גיבורי הארגון הצבאי הלאומי שכמותם לא קמו מימי בר-כוכבא. על קיפוליו נחרתה באותיות דם ואש המטרה הנצחית: מולדת חופשית בשני עברי הירדן, שלטון צודק לאזרח ולגר ושיבת ציון לדורשי ציון. [...]

בירושלים, שטרם נכללה במדינה ועדיין איננה הבירה, קיים ויוסיף להתקיים הארגון הצבאי הלאומי על חטיבותיו, מפקדיו, חייליו ודגלו. רק כאשר תחזור ירושלים לישראל, ללא כל הסתייגות, ניהפך לחיילי צבא ישראל ולאזרחים, ניפרד מדגלנו ונפקידו בידי האומה שתשמרנו לדורי דורות, כי הוא-הוא שהעלה אותה מעבדות לחירות. [...]

לאחר הנאום, צעדו בסך הפלוגות הקרביות, פלוגת הבנות, פלוגת הנוער והאוצרון. הלוחמים הצדיעו למפקד ולמפקדה ואחר התפזרו למקומותיהם. הייתה זו הפעם הראשונה שכל יחידות המחתרת הירושלמיות הופיעו בגלוי, והמחזה היה מרגש מאוד. המסדר כולו הונצח במצלמותיהם של עשרות הצלמים שנוכחו במקום.





המחבר צועד בראש פלוגתו במסדר בקטמון



אחר-הצהריים נערכו תחרויות ספורט, ובמרכזן משחק כדור רגל בין פלוגה א' (בראשותו של "נמרוד") לפלוגה ג' (בראשותו של "קבצן"). בסיום, הוענק לפלוגה א' המנצחת גביע מכסף.



בגין סוקר את המסדר. מימינו ניקו גרמנט, משמאלו מרדכי רענן,  
מאחוריו מוקי כץ ומאחורי רענן – המחבר.

לאחר ביקורו של בגין בירושלים, חזר הגדוד לחיי השגרה האפורים. לבחורים לא הייתה תעסוקה (מלבד שתי מחלקות ששירתו בהר-ציון ובפאג'') והיה ברור כי לא תהיה אפשרות להמשיך בקיום הגדוד למשך זמן רב. באותם ימים החל משא-ומתן בין יצחק גרינבוים (שר הפנים בממשלה הזמנית) לבין נציגי הארגון בדבר שילובו של הגדוד הירושלמי במסגרת הצבא. הוצע כי האצ"ל יתפרק ולוחמיו יצטרפו לצבא, על יחידותיהם ומפקדיהם. דרישה נוספת של נציגי הארגון הייתה כי יחידות אלה לא יישלחו אל מחוץ לירושלים.

ביומן המלחמה של בן-גוריון מיום 10 באוגוסט 1948, נאמר:

אחר הצהריים ישיבת השבעה [וועדת גרינבוים]. האצ"ל בשלו – הצעתי להתרות בהם ואם לא יישמעו – לחסל אותם בכוח. יצאתי לשם כך לפנות ערב לברר המצב בירושלים.

על ביקורו בירושלים, כותב בן-גוריון ביומנו: <sup>114</sup>

תומכי אצ"ל בעיר – "נטורי קרתא" במאה-שערים ובית-ישראל, וקצת משכונת גאולה הגובלת בבית-ישראל, ושכונת מחנה-יהודה ו"הנחלאות": נחלת-ציון (ספרדים), נחלת-אחים (תימנים), זכרון-יוסף (כורדים), שכונת-הבוכרים (בוכרים רבים באצ"ל) ... האהדה לאצ"ל גברה מאוד, בייחוד מאז בואו של בגין לירושלים. בין החיילים שלנו [בעיר] יש 15% שתומכים בהם, כלומר לא יקבלו פקודה לירות בהם. חלק אולי גם יתמוך בהם בפועל. גם במשטרה הצבאית (280 איש) יש חשודים. משה דיין סבור שמוטב לשלוח הנה משטרה צבאית מתל-אביב ... משה סבור שהצבא הירושלמי לא יפעל נגד אצ"ל. לא רק מפני קרובים רבים – אלא שעד עכשיו פעלו יחד מתוך הסכם ... אפילו אנשי המטה אינם מבינים מדוע לא לפעול יחד עם אצ"ל. שאלתי משה מהו הכוח הדרוש – אם יהיה הכרח לפעול בכוח? משה סבור שהם יתבצרו, ימקשו הסביבה שלהם, ונחוצים שני גדודים מחוץ לירושלים (עם כוח שריון בשני הגדודים) על מפקדיהם. סיכמתי: הש"י יבדוק כל אנשי המטה והמפקדים. שום חשוד לא יישאר בעמדת מפתח, במרכז אינפורמציה, ובמקום שמטפל באצ"ל. להחליף המ.צ., לבדוק המשטרה ולהוציא כל לוקח-שוחד ואיש אצ"ל. ישלח איש מהמטה לעבד תוכנית פעולה, להעריך הכוח הדרוש והציוד הנחוץ.

הידיעות בדבר הכוונה לחסל את האצ"ל בכוח הגיעו אל שירות הידיעות של האצ"ל ושמואל כץ נתן הוראה להכריז על מצב חירום. מפקדי הפלוגות נקראו למטה ובישיבה הוחלט לבצר את שטח המחנה ולעשות את כל ההכנות כדי להדוף את ההתקפה. שמואל כץ הסביר כי אין כל כוונה להסתבך במלחמת אחים, אולם ההכנות הגלויות יהוו לדעתו כוח מרתיע. ואמנם כך היה. בדיון שהתנהל במטה הגדוד הבעתי את החשש שעצם ביצור המחנה עלול לגרור אותנו לחילופי אש עם חיילי צה"ל, אולם בסופו של דבר מילאתי את ההוראות וביצרתי את מתחם פלוגתי. למחרת היום יצאתי בשנית לרמת-גן לחופשה קצרה. המשא-ומתן עם ועדת גרינבוים נמשך ובמקביל המשיך משה דיין בהכנות לחסל את האצ"ל בכוח הזרוע. בתחילת חודש ספטמבר הגיע גרינבוים להסכם עם האצ"ל. ההסכם סיפק את הדרישות העיקריות של

<sup>114</sup> דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, עמוד 644.

הממשלה (פירוקו של האצ"ל), וכלל גם את העיקרון אשר לשמו המשיך האצ"ל את קיומו. ואלה עיקרי ההסכם:

האצ"ל יתפרק ואנשיו ייכנסו לצבא הגנה לישראל.  
 יחידות האצ"ל תישארנה בשלמותן בשורות הצבא, וליכודן לא ייפגם.  
 יחידות האצ"ל לא תישלחנה אל מחוץ לירושלים.  
 שבועת-הנאמנות אשר יישבע כל חייל וחייל תחייב אותו לשרת בירושלים ולא מחוצה לה.  
 תנאים אלה יהיו בתוקפם כל זמן שקיים שלטון עברי ממשי בירושלים.

יצחק גרינבוים הביא את סיכומיו עם האצ"ל לדיון בממשלה הזמנית, אולם לא הצליח להשיג רוב להצעותיו. ראש הממשלה התנגד לכל הסכם עם האצ"ל ותבע את פירוק הארגון וגיוס חבריו לצה"ל ללא תנאי. הוא אף לא שלל שימוש בכוח לצורך פירוק האצ"ל. גרינבוים, שחשש ממלחמת אחים, איים בהתפטרות מן הממשלה אם יוחלט להפעיל כוח נגד הארגון. לאחר שמספר שרים הצטרפו לדעתו של גרינבוים, הציע ראש הממשלה לדחות את המשך הבירור ולסכם את הדיון בישיבה נוספת. אלא שבינתיים התנקשו כמה מחברי לח"י (שהסתתרו תחת השם "חזית המולדת") בחייו של הרוזן פולקה ברנאדוט, המתווך מטעם האו"ם, וכל הקלפים נטרפו. בדיעבד הביאה ההתנקשות לחיסולו של האצ"ל בירושלים.

## הרוזן ברנאדוט

הרוזן פולקה ברנאדוט היה מדינאי שבדי, בן אחיו של גוסטאב החמישי מלך שבדיה. ברנאדוט הקדיש את חייו לפעילות הומניטרית, בעיקר בארגון הצלב האדום השבדי, ובשנת 1946 נבחר לנשיאו. בחודשים האחרונים של מלחמת-העולם השנייה, קיבל ברנאדוט על עצמו את התיווך להפסקת-אש בין בריטניה וגרמניה הנאצית. הוא בא בדברים על הנריך הימלר, ששימש ראש הגסטאפו וסגנו של היטלר, והלה ייפה את כוחו לשמש כמתווך. לאחר מכן פנה ברנאדוט אל ממשלת בריטניה והציע שצ'רצ'יל ייפגש עם הימלר כדי לנהל משא ומתן לסיום המלחמה. ממשלת בריטניה דחתה את הצעתו של ברנאדוט על הסף, כי הייתה נחושה בהחלטתה להביא את הנאצים לכניעה ללא תנאי. ברנאדוט גילה בהצעת התיווך שלו חוסר רגישות בכך שהעמיד את בעלות-הברית ואת גרמניה הנאצית כשווים אל שווים. בעשותו כך התעלם לחלוטין מזוועות הנאצים ומעשרות המיליונים שנהרגו במחנות ההשמדה ובשדה הקרב כתוצאה מן המלחמה הארוכה שהגרמנים פתחו בה. כל אשר השיג ברנאדוט במגעיו עם הימלר, היה שחרורם של 20,000 סקנדינבים ממחנות-ריכוז, וזאת תמורת שחרור אזרחים גרמנים שהיו עצורים בשבדיה.

עם תום המנדט הבריטי על ארץ-ישראל ופלישת צבאות ערב, הטיל מזכיר האו"ם על ברנאדוט לשמש כמתווך בין היהודים והערבים. לאחר הקמת מערך של משקיפי האו"ם, שהוצבו כדי לקיים את ההפוגה לפי החלטת מועצת הביטחון, התרכז ברנאדוט בניסיון למצוא פתרון לסכסוך היהודי-ערבי.

ברנאדוט לא ראה עצמו כבול להחלטת האו"ם מה-29 בנובמבר, אשר לא הצליחה לפתור את בעיית ארץ-ישראל, והצדיק את הסטיות מהחלטות אלה בסמכויות שקיבל בעת מינויו, "לעודד בדרכי שלום התאמות לגבי עתידה של ארץ-ישראל".<sup>115</sup> לפני בואו ארצה, התעכב ברנאדוט בלונדון, שם קיים פגישות רבות עם ראשי הממשל הבריטי. זו אולי הסיבה לדימיון הרב בין הצעות המתווך לבין המדיניות הבריטית במזרח התיכון. בספרו "לירושלים" מסביר ברנאדוט כי:<sup>116</sup>

כשמעלים הצעה כלשהיא לפתרון של בעיית ארץ-ישראל, הרי יש לזכור את שאיפותיהם של היהודים, את הקשיים וחילוקי-הדעות המדיניים בין המנהיגים הערביים, את האינטרסים האסטרטגיים של

<sup>115</sup> תעודות מדיניות ודיפלומטיות, כרך I, עמוד 230.

<sup>116</sup> פולקה ברנאדוט, לירושלים, הוצאת "אחיאסף".

בריטניה, את ההתחייבויות הכספיות של ארצות-הברית וברית-  
המועצות, את תוצאות המלחמה ולבסוף – את סמכותו ויוקרתו של  
האו"ם.

תוכניתו של ברנאדוט התבססה על חלוקתה של ארץ-ישראל המנדטורית  
(שכללה גם את עבר-הירדן המזרחי) לשתי מדינות: יהודית וערבית. על-פי  
התוכנית הזו, שתאמה את המדיניות הבריטית באזור, שתי המדינות הן:  
ישראל וירדן. בכך ביטל המתווך את רעיון הקמתה של המדינה הפלשתינית  
בארץ-ישראל המערבית.

לאחר הצגת הרעיון הכללי, שלגביו היה סיכוי להגיע לידי הסכמה עם  
שלטונות ישראל, באו הסעיפים בתוכנית, שכל אחד מהם היווה סיבה  
מספקת לדחות את התוכנית כולה. תחילה הציע המתווך לאפשר את  
חזרתם של כל הפליטים הערביים לבתייהם. ואם לא די בזאת, באה ההצעה  
להגביל את העלייה. על-פי ההצעה, תורשה עלייה בלתי מוגבלת רק למשך  
שנתיים, ולאחר תקופה זו תותנה העלייה בהסכמת הערבים. במקרה של  
חילוקי דעות, תובא הבעיה בפני ארגון האומות המאוחדות. פירושה הממשי  
של הצעה זו היה הפסקת העלייה למדינת ישראל בתום בשנתיים  
הראשונות. כאן גילה המתווך חוסר רגישות מדהים. הוא לא הבין כי אחת  
הסיבות העיקריות להקמתה של מדינת ישראל הייתה לאפשר לכל יהודי  
באשר הוא לעלות ארצה. לולא הגבילו הבריטים את העלייה לארץ-ישראל,  
ייתכן מאוד שהמאבק המזוין בשלטון המנדט הבריטי היה נחלש, עם לא  
נעלם, וממשלת בריטניה לא הייתה נאלצת להעביר את פתרון הסכסוך  
היהודי-ערבי בפני האו"ם. ואם לא די בגזרות האלה, הציע ברנאדוט גם כמה  
תיקוני גבול, שכללו:<sup>117</sup>

1. הכללת הנגב, כולו או מקצתו, בשטח המדינה הערבית.
2. הכללת הגליל המערבי, כולו או מקצתו, בשטח המדינה היהודית.
3. הכללת העיר ירושלים בשטח המדינה הערבית, עם אוטונומיה  
מוניציפלית ליהודים וסידורים מיוחדים להגנת המקומות הקדושים.
4. עיון בשאלת מעמדה של יפו.
5. ייסוד נמל חופשי בחיפה, שיכלול גם את בתי הזיקוק.
6. ייסוד נמל תעופה חופשי בלוד.

הצעותיו של הרוזן ברנאדוט עוררו סערה בקרב הציבור היהודי בארץ.  
ממשלת ישראל דחתה למעשה את הצעות המתווך, אולם בתור הערכה

<sup>117</sup> פולקה ברנאדוט, לירושלים, הוצאת ספרים "אחיאסף".

למאמציו להשיג שלום באזור, מוכנה הייתה להמשיך את המשא-ומתן אִתּוֹ. תגובת העיתונות הישראלית הייתה חריפה הרבה יותר. עיתון "הארץ", שנחשב למתון, כתב במאמר המערכת כי:

נראה שהמזל שעמד לרוזן ברנאדוט בהגשמת שביתת הנשק, לא יעמוד לו בתפקיד השני שנטל עליו והוא – להגיע להסדר הסכסוך בארץ-ישראל בדרכי שלום... לא נוכל להסכים לקיצוץ בריבונותה של מדינת ישראל, וכל הגבלה על העלייה על-ידי גורם חיצוני, אינו אלא קיצוץ בריבונותנו. אכן נגף חשובה אחרת היא ירושלים. יהודי ארץ-ישראל לא יסכימו בשום פנים ואופן שירושלים תיכלל באיזה מדינה ערבית שהיא...

ובמאמר אחר, באותו עיתון, מפי העיתונאי ג'ון קמחי, נאמר, בין השאר:

זו הפעם השנייה בקריירה שלו ממלא הרוזן ברנאדוט תפקיד של מתווך – ודומה שזו הפעם השנייה הוא שוגה אותו מישגה פאטלי... נאוטראליות השקפתו ליחסים בין הנאצי ובעלי הברית הייתה מאותו הסוג, הרואה הסכם ושלוש כשקול כנגד כל השאר. הרוזן גילה אגב כך את חוסר כישרונו להבין את כל עומק הרגשתם של בעלי הברית ואת החלטתם הנחושה להביא את הנאצים עד לתבוסה גמורה. אותו רושם עצמו מתעורר עכשיו בקשר להצעותיו של הרוזן ביחס לעתידה של ירושלים... עכשיו שוב – אולי אפילו אגב הכוונות הטובות ביותר – הירשה הרוזן לניאוטראליות זו לסנוור את עיניו שלא יראה את הדברים שבמציאות הפוליטית והצבאית ביחס למצבה של ירושלים...

ובמקום אחר:

לא נלחמנו עשר שנים נגד "הספר הלבן" הבריטי, כדי להסכים להגבלת העלייה למדינתנו לפי החלטת גורם חיצוני אחר... ולא כבשנו את רוב רובה של ירושלים, לא החזקנו בה מעמד במשך שישה חודשי מצור, לא נפלו אלף ממגיניה ואזרחיה אחרי שנפגעו מפגזים בריטיים של תותחים בריטיים שבידי הלגיון הערבי, כדי להפקיר את ירושלים לידי בעלי התותחים הללו ובעלי בריתם...

הרוזן ברנאדוט ידע על התגובות הזועמות של היהודים לתוכניתו, אולם דבר זה לא הפריע לו להמשיך במלוא המרץ להגשמתה. על יחסו של

ברנאדוט לערבים וליהודים, ניתן ללמוד אולי מתיאורי פגישותיו, כפי שהם מופיעים ביומן שניהל באותה תקופה (היומן התפרסם לאחר ההתנקשות בחייו של המתווך <sup>118</sup>). ב-1 באוגוסט 1948 הגיע ברנאדוט לראשונה לרבת-עמון.

הוזמנתי להיות אורחו של פחה ערבי גדול, אחד מעשירי עבר-הירדן. מעודי לא נתארחתי בבית ערבי, והייתה לי הפתעה נעימה מן הלבביות היוצאת מן הכלל בה נתקבלתי... הנעים שבדבר היה בהרגישך שכל זה לא התייפות ריקה אלא נדיבות כנה.

למחרת היום נפגש ברנאדוט על דב יוסף, שהיה מושלה של ירושלים, וכך מתאם המתווך את הפגישה הזו:

הוא [דב יוסף] עושה רושם של אדם חסר-נטייה לשיתוף פעולה. הוא אדם המתפאר בסירובו להסכים לכל הצעה המוגשת לפניו... אותה הרגשה חזרתי והרגשתי כעבור ימים אחדים, כשנפגשתי עם שר החוץ, שרתוק, ועם עוזריו הקרובים.



הרוזן ברנאדוט נפגש על משה שרת.

<sup>118</sup> פולקה ברנאדוט, לירושלים. הוצאת "אחיאסף".



הרושם שמתקבל מקריאת יומנו של ברנאדוט, שהוא הוקסם ממנהגי הבדואים, בעוד שבטיעוני היהודים מצא "חוסר נטייה לשיתוף פעולה". באצ"ל עקבו בדאגה אחר מהלכיו של ברנאדוט, אולם לא ראו בהם סכנה מידית הדורשת פעולה. ההנחה היסודית הייתה כי גורלנו נתון בידינו, וכל עוד תעמוד הממשלה על שלה, לא יוכל ברנאדוט לבצע את זממו. אבל היו אחרים שלא חשבו כך. במפקדת לח"י בירושלים ראו בתוכניותיו של ברנאדוט סכנה גדולה לעתידה של ירושלים. לח"י ניהלו תעמולה חריפה מאוד נגד ברנאדוט, וכמה מחבריו אף הפגינו נגדו בשעת ביקוריו בירושלים. כאשר חשו שהמתווך מהווה סכנה מוחשית, הגו את ההתנקשות בחייו.

## ההתנקשות

לאחר סיום ההפוגה הראשונה, עזב ברנאדוט את הארץ בדרכו לישיבת מועצת הביטחון, כדי להציג בפניה את תוכניתו. עם שובו ארצה, בחודש ספטמבר, החליט להעביר את מטהו מחיפה לירושלים. כשנודעה תוכניתו לשכן את מטהו בארמון הנציב בירושלים, הזהירו דב יוסף בפני הסכנות הכרוכות בצעד זה. אולם ברנאדוט התעלם מדברי מושל ירושלים, וב-17 בספטמבר 1948, הגיע לעיר כדי לדון בפרטים הטכניים הקשורים בהעברת המטה. בשעות הבוקר נחת מטוסו בשדה-התעופה בקלנדיה (סמוך לעטרות) ומשם יצא במכונית לירושלים. בעוברו ליד שיח' ג'ראח, נורו לעבר מכוניתו יריות מנשק אוטומטי, אולם הרוזן המשיך בדרכו לעבר מעבר מנדלבאום, שם המתין לו סרן משה הילמן, מיחידת הקשור של צה"ל. לאחר שהילמן הציג את עצמו, אמר לו הרוזן ברנאדוט: "כשאתה נוסע אתי, אני רוצה שתישא אקדח. אנחנו אנשי או"ם, ודגל האו"ם מגונן עלינו". הילמן השאיר את אקדחו במעבר מנדלבאום והצטרף למכוניתו של ברנאדוט. השיירה נסעה לבניין י.מ.ק.א לפגישה עם משקיפי האו"ם, ומשם יצאה לארמון הנציב. סמוך לשעה חמש אחר-הצהריים יצאה השיירה בחזרה לירושלים. כשעה קודם-לכן, יצא ממחנה לח"י בטלביה ג'יפ ובו ארבעה אנשים. הג'יפ עשה את דרכו לשכונת קטמון, עצר ליד המחסום בסמוך לעיקול בין קרית-שמואל לקטמון (היום רחוב הפלמ"ח) וחנה בצד הכביש. כאשר הבחינו יושבי הג'יפ בשיירה בת שלוש המכוניות שעלתה במעלה רחוב רחל אמנו, התניע הנהג את הג'יפ והעמידו לרוחב הכביש. השיירה עצרה ליד הג'יפ וכמה אנשי לח"י ירדו ממנו ופנו לעבר מכוניתו של ברנאדוט. הם כיוונו את נשקם לעבר המושב האחורי וירו מספר צורות מתת-מקלע שהיה בידיהם. הקולונל סרו, שישב לצדו של ברנאדוט, נהרג מיד, בעוד הרוזן ברנאדוט עצמו נפצע פצעים אנושים ומת בדרך לבית-החולים.

דבר ההתנקשות בחייו של ברנאדוט הגיע אל בן-גוריון בשעה שקיים דיון עם המטה הכללי של צה"ל. ביומנו אנו מוצאים את הדברים הבאים:<sup>119</sup>

פתאום בשש בא מברק ממשה דיין, ואחר כך מדב יוסף, שברנאדוט וקולונל סרו נרצחו בקטמון על-ידי יהודים מתוך ג'יפ שנסע לפניהם. הזמנתי איסר הראל וראש המשטרה הצבאית – לאסור כל אנשי לח"י פה; יש להעלות גדוד "הראל" לירושלים ולתת הוראות לדב יוסף ומשה דיין לפעול במרץ ובלי רחמים ... בשמונה טילפן משה דיין ומסר שפורשים הרגו ברנאדוט וסרו, לא יודע אם אצ"ל או לח"י ... בשמונה וחצי בא איסר הראל. בירר במקום הגבוה ביותר שאצ"ל לא עשה זאת.

בשעות הערב נתפרסם כרוז בחתימת "חזית המולדת" ובו נוטלת על עצמה קבוצה זו את האחריות להתנקשות ברוזן ברנאדוט ובקולונל סרו. השמועות שהתהלכו אותה עת היו ש"חזית המולדת" היא קבוצה שפרשה מלח"י. בן-גוריון ידע היטב כי לאצ"ל לא היה כל קשר להתנקשות בחייו של ברנאדוט, אולם הוא החליט לנצל את הרעש הציבורי שחוללה ההתנקשות, כדי לחסל את ארגון לח"י ואחריו גם את האצ"ל. ואמנם למחרת היום, בשבת בבוקר, פשט כוח של צה"ל על מחנות לח"י בירושלים, אולם מצא אותם ריקים מאדם (למעט כמה חולים וכן מספר לוחמים שלא היה להם לאן ללכת). לח"י הוכרז ארגון בלתי חוקי ורבים מחבריו נעצרו ברחבי הארץ על-ידי כוחות הביטחון.

ביום ראשון, ה-19 בספטמבר, יומיים לאחר ההתנקשות בחייו של ברנאדוט, דנה הממשלה באריכות במעשה וביחסיה עם האצ"ל ועם לח"י. יצחק גרינבוים ניסה למתן את הדיון וחזר על הצעתו לאפשר לחברי האצ"ל להצטרף לצה"ל ולהישבע אמונים שתחייב אותם לשרת רק בירושלים. הוא הסביר כי כל עוד גורל ירושלים לא הוכרע, אפשר להסכים להישארות אנשי האצ"ל בעיר. בתשובה לשאלה אמר כי אם יוחלט להוציא את צה"ל מירושלים וחוקי ישראל לא יחולו עליה – יהיה האצ"ל חופשי לפעול כרצונו. בן-גוריון שלל מתן זכות כלשהי ל"פורשים" במקרה של שינוי במעמדה של ירושלים והציע שתי הצעות משלו:<sup>120</sup>

<sup>119</sup> דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, עמוד 698.  
<sup>120</sup> שלמה נקדימון, אלטלנה, עמוד 404-413.

האחת – להודיע לאצ"ל בירושלים שכל חוקי המדינה ביחס לצבא, לגיוס ולנשק חלים על תושבי ירושלים ועל באיה, כעל תושבי כל מקום אחר במדינה ועליו לציית לחוקים אלה בלא משא-ומתן נוסף. והשנייה – להטיל על הצבא לקיים חוקים אלה בשטח ירושלים ובמקרה הצורך יוסמך הצבא להשתמש במלוא הכוח הדרוש. האצ"ל בירושלים יזהר על-כך; בן-גוריון, ציזלינג ושרת יקבעו סדרי ביצוע ההחלטה.

ב-20 בספטמבר הוזמן אבינועם למחנה המטכ"ל בתל-אביב, שם קיבל את מכתב האולטימטום בחתימת ידו של ידן. אבינועם מיהר לירושלים, כדי למסור את המכתב לשמואל כץ. במכתב האולטימטום נאמר:

אל מפקד האצ"ל בירושלים,  
נצטוויתי על-ידי ראש המטה הכללי של צבא ההגנה לישראל להודיעך כדלקמן:

1. על האצ"ל בירושלים לקבל על עצמו הלכה למעשה חוק המדינה בנוגע לצבא, גיוס ונשק.
2. כל חייבי הגיוס באצ"ל חייבים להיכנס לצבא הגנה לישראל.
3. כל הנשק צריך להימסר לצבא הגנה לישראל.
4. כל מי שמצטרף לצבא חייב בשבועת אמונים שחלה על כל חייל.
5. דין חברי אצ"ל כדין כל יהודי אחר.
6. אם במשך 24 שעות החל מהיום, יום ב' 20.9.1948, בשעה 12:00, הנכם מקבלים את הדין: מפרקים את האצ"ל וגדודיו המיוחדים, מוסרים את הנשק ומצטרפים לצבא הגנה לישראל – לא יסבול איש מכם על פגיעה שפגעתם עד עכשיו בחוק ישראל, והיחס אליכם יהיה כיחס לכל יהודי אחר.
7. אם במשך הזמן הנקוב לא תמלאו דרישות הממשלה הלכה למעשה – יפעל הצבא בכל האמצעים שלרשותו.

יגאל ידן - אלוף  
ראש אגף המבצעים של המטה הכללי  
צבא הגנה לישראל

דבר האולטימטום היה תמוה, כי הרי מזה כמה חודשים היה ידוע שהאצ"ל מוכן להתפרק ולהצטרף לצה"ל. כבר באוגוסט, כחודש לפני ההתנקשות בברנאדוט, סיפר איסר הראל (ראש השירותים החשאיים) לראש הממשלה

על נטייה באצ"ל להיכנע<sup>121</sup>. מאז התנהל, כאמור, משא ומתן עם יצחק גרינבוים, שר הפנים, ואף הגיעו איתו לידי הסכם בדבר הצטרפותו של האצ"ל לצה"ל.

כך או כך, ראשי האצ"ל בירושלים היו נחושים בדעתם למנוע מלחמת-אחים, ולמחרת קבלת האולטימטום, הודיעו למשה דיין על הסכמתם להתפרק.

שעתיים לפני תום האולטימטום כינס שמואל כץ מסיבת עיתונאים במלון "עדן", וגולל בה את השתלשלות המשא-ומתן עם יצחק גרינבוים. הוא הוסיף וסיפר, כי האולטימטום התקבל בהפתעה גדולה, מאחר שהצדדים הגיעו להסכם שהיה נוח ומקובל הן על הממשלה הזמנית והן על האצ"ל. שמואל כץ הסביר לעיתונאים כי רב לו כוחו של האצ"ל להתנגד לכל התקפה על בסיסיו, אולם האצ"ל לא יעשה זאת בגלל גישתו הפטריוטית. בסיכום, נאמר:

בתשובה לאולטימטום שהוגש לנו אתמול, הננו מודיעים כי בהתחשב עם האיום בשימוש בכוח, וברצוננו למנוע שפך דם יהודי שהיה נגרם על-ידי ביצוע האיום – הננו מקבלים את האולטימטום הנ"ל. הארגון הצבאי הלאומי יתפרק בהתאם לדרישות הממשלה הזמנית בצורה ובאופן שייקבע בינינו לבין מפקד החטיבה של צבא הגנה לישראל בירושלים.

באותו יום פירסם מטה האצ"ל את ההודעה דלהלן לחייליו:

הארגון הצבאי הלאומי  
בירושלים

י"ז אלול תש"ח  
21.9.1948

## הודעה

א. הממשלה הזמנית, אשר הספקנו להכירה מתקופת "אלטלנה", הוכיחה שנית את פרצופה. תוך כדי ניהול משא ומתן בין נציגי המעמד [כינוי לאצ"ל] ונציגי הממשלה, הוגש אולטימטום לבא-כוח המעמד שעל המעמד להתפרק במשך 24 שעות מרגע מסירת האולטימטום. ב. המעמד, אשר מטרתו האחת היא למלא את היעוד המוטל עליו, עומד בפני הברירה: מלחמת-אחים, הרג מאות חיילים עברים – או

<sup>121</sup> דוד בן-גוריון, 'יומן המלחמה', עמוד 652.

קבלת האולטימטום. המעמד בלקחו בחשבון את רגש האחריות הרבה לגורלו של העם העברי ולגורלה של הריבונות העברית – ובכדי למנוע שפיכות דמים רבה – החליט בכאב עצור לקבל את האולטימטום.

ג. על פרטי ההצטרפות לצבא הגנה תבוא הודעה מיוחדת בזמן הקרוב ביותר.

#### הארגון הצבאי הלאומי בירושלים המטה הראשי

הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל נוסד בירושלים באפריל 1931. לאחר 17 שנים של מאבק מזוין בשלטון המנדט הבריטי ובפורעים הערבים, התפרק האצ"ל מנשקו בספטמבר 1948, ולוחמיו הצטרפו לצבא הגנה לישראל.

בכל אותה עת שהיתי ברמת-גן ועקבתי בחרדה אחת ההתרחשויות. הוקל לי כאשר התברר שמפקדת האצ"ל בירושלים השכילה למנוע מלחמת-אחים ומילאה אחר כל תנאי האולטימטום, אולם חרה לי כי בדרך זו סיים האצ"ל את תפקידו. היה באולטימטום מן המשפיל, כאילו מדובר במשתמטים המסרבים למלא את חובתם למולדתם. והרי מדובר היה בבחורים שלחמו בחירוף-נפש להגנתה של ירושלים, ואשר בגלל תחושת שעת החירום, העמידו עצמם תחת פיקודו של דוד שאלתיאל, מפקד ההגנה בעיר, וביצעו בדיוקנות ובנאמנות את כל הוראותיו. ראויים היינו להצטרף לצה"ל בדרך מכובדת יותר.

למחרת היום התייצבתי בלשכת הגיוס של צה"ל בתל-אביב.